

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ABDÜLHAMİD'in HATIRA DEFTERİ

ABDÜLHAMİD'in HATIRA DEFTERİ



Belgeler
ve
resimlerle

5. BASKI



**BU KİTAP OCAK 1975 TARİHİNDE
KERVAN KİTAPÇILIK BASKI
TESİSLERİNDE HAZIRLANMIŞTIR.**

ABDÜLHAMİD'in HATIRA DEFTERİ

(Belgeler ve resimlerle)

YAYINA HAZIRLAYAN
VE SADELEŞTİREN:

İsmet BOZDAĞ



KERVAN KİTAPÇILIK
Basın Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Cağaloğlu, Şerefefendi Sok. 31
İSTANBUL

1.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Sonradan Batı takvimi benimsenmemiş olsaydı, bugün yeni bir yılımız başlardı. (1) Bizim iki tarihi-miz var: biri, DİN'in ki, Muharrem'le, öteki DEVLE-TİN ki, Mart ile girer. Bundan sonra yılbaşımız Kâ-nunsâni olacak, Bilmem, ilgili daireler, Bakanlar Ku-rulu, Milletvekilleri, Senato ve «muhterem biraderim hazretleri» (2) «Kânunsâni» deyimile yeni bir yıla gir-menin, biraz manâsız, biraz gülünç olacağını düşün-düler mi?...

(1) Osmanlı Devletinde Tanzimattanberi kullanılmakta olan Rûmî takvimde yılbaşı, 1 Mart'dır. Julien takviminin, müslümanların kullandığı Hicrî takvime uygulanmasile yapı-lan Rûmî takvim, bugün kullanmakta olduğumuz Gregorien takvimden 13 gün geridir. 1917 yılında Hükûmet bu farkı kal-dırmak istemiş ve Rûmî tarihle 8 Şubat 1332 de, 5 maddelik bir kanun çıkarılmıştır. Kanunun 1. ci maddesi şöyledir :

«1332 senesi Şubatının 16. cı günü, 1333 senesi Martının birinci günü sayılacaktır.»

Yılbaşı da 1 Kânunsâni (1 Ocak) olarak benimsenmiş, ancak bütçe yılının başlangıç tarihi, eskisi gibi 1 Mart olarak bırakılmıştı.

Abdülhamidin sözünü ettiği ve biraz da mizaha aldığı de-ğişiklik işte bu değişikliktir. Çünkü böylece bir yıl, «Birinci Kânun» la bitiyor, ikinci yıl «İkinci Kânun» la başlıyor. Son-radar: «Birinci Kânun, İkinci Kânun» deyimleri kaldırılarak bu aylar, «Aralık ve Ocak» olarak adlandırdıklarından, yeni kuşakların bu ince mizahın zevkine varmaları güçleşmiştir.

(2) Sultan Mehmet Reşat.

Bir yıl, Kânununun (birinci) sinde bitiyor, ardından gelen yıl da (ikincisi) adile besmele çekip buyuruyor. Batı takviminin benimsenmesine karşı olduğum sanılmasın; tersine, uygun bulduğum içindir ki şu bir kaç satırı yazdım. Bir yenilik eksik olursa, yararı da eksik olur. Umulur ki, zaman bunu da düzeltsin.

2.Mart.1333 (1917)

Dün yaptığım bu yorum, bugün beni biraz düşündürdü. Şimdiye kadar sigara dumanları arasında düşünceyle geçen günlerimin bazı hatıralarını yazmaktaki ihmalime nerdeyse pişman oldum ve üzüldüm. Uzun bir hayat ve uzun bir buyruk çağı geçirdim. Hatıralarım, yalnız benim değil, biraz tarihin ve özellikle tarihindir.

Ben Saltanatta iken, düzgün bir eğitime ve okumaya vakit bulamıyordum. Şehzadeliğim de büyük kardeşim gibi, hiç bir şeye aldırış etmezlik içinde geçmişti.

Büyük kardeşim hazretlerinin çevresini alan edebiyatçılar ile, sonra beni yeren yazılar yazanlar, Sultan Murad'ı bilgin, şair, yurtsever sağlam bir kişi olarak halka tanıtmak ve sevdirmek isterlerdi. Oysa Rahmetli'nin bilginliği, olgunluğu şöyle dursun, yazısı ve imlâsı bile zayıftı. Sadrazam Fuat Paşa (3) te-

(3) Tanzimat döneminin ünlü sadrâzamılarından Keçecizâde Mehmet Fuat Paşa, (1815 - 1869)

dâvi için Nis'e giderken, gelini Nimet hanıma yazdığı bir tezkereyi o zaman görmüş ve bir suretini çıkarmıştım. Rahmetli kardeşim Fuat paşadan pek çok korkardı. Buna o vakit «bey» olan Ziya Paşanın, «Veraset-i Seniyye» (4) konusunda broşür olarak yayınladığı mektupları sebep olmuştu. Ziya Bey'in Fuat Paşaya hıncı vardı. Güya, rahmetli Amcama (5) Fuat Paşayı Sadrazam yapmasını o sâlık vermişse, Paşa Sadrazam olunca onun isteklerini yerine getirmemiş!

Ben, Ziya beyi o zaman da sevmezdim, «Ziya Paşa» olduktan sonra da... Çünkü zekâsını iyilikten çok hıncı olan kimselere karşı kullanır, hırslı ve intikam peşinden koşan bir adamdı. İşte bu (Paşayı hoş tutma) hevesile Veliaht Murad efendi'nin Fuap Paşa ailesine yazdığı mektup olduğu gibi şudur:

«İffetlû Hanımefendi, Peder-i vâlâları paşa hazretlerinin nâmizaç oldukları ve tebdil-i ab-u hava zımında gelecek hafta zarfında Avrupa'ya azimet buyuracakları reside-i câmia-i teessüfümüz oldu. Cenab-ı hak ve feyyaz-ı mutlak, kariben **kesb-i afiyet ih-san** (6) buyursun. Doğrusu şu hâle, aşırı derecede mağmum ve mükedder olduk. Ve **şafi-i** (7) hakiki olan cenab-ı perverdigârdan şifa-yı acil ih-san buyurması

(4) Ziya Paşanın Âli Paşayı Mısır'da saltanat şeklini değiştirmesi yüzünden eleştiren düzyazı eseri : «Veraset-i Saltanat-i Seniyye», (1868)

(5) Sultan Abdülâziz.

(6) Abdülhamid tarafından metinde yanlışlıkları belirtilmek için altları çizilen sözcük ve deyimlerin altları çizilmişti.

(7) Eski harflerle «Şafî» yazılmıştır. <https://rantey.org>

da'vatını an hulusulbâl yad-ü tezkâr eyledik. Her halde hıfz-ı hüddâda bulunmaları mütemenna-yı hulusve-riyedir. (8)

21. Cemâzilâhir. Sene 285 (9)

Merhum, bu tezkereyi yazarken ben yanındaydım. Önce uzun, uzun müsveddesini yaptı. Sonra dikkatle ve ağır, ağır temize çekti.

Ben Selânik'e gittikten ve bu değişikliğin getirdiği bezginlik iki üç ay içinde silindikten sonra, düzenli olarak okumaya başladım. Edebiyat ile Tarih en sevdiğim bilgi dalları idi. Ben saltanattan uzak kaldığım bu günlerde yalnız dinlenmeyi değil, şan ve şerefimin de büyük bir bölümünü kazandım. İşte bugün, tanrıya şükür, fikrimi oldukça düzgün bir üslup içinde ifade edebiliyorum. Fransızcadan, kulak dolgun-

(8) Metinde bu kelimenin altında 2 çizgi vardır.

(9) Mektup, bu hâsile de anlaşılacağı gibi, Fuat Paşanın hastalığı yüzünden Avrupa'ya gitmesi üzerine, Sultan Murad tarafından kaleme alınmış bir hatır mektubudur. Mektupta, Paşa'nın hastalığı yüzünden Avrupa'ya gideceğini üzüntü ile haber aldığını yazıyor, o günün diliyle Paşaya Tanrı'dan sağlıklar diliyor. Bu bir kaç satırlık mektupta Abdülhamid bazı sözcüklerin yanlış yazılmasını, bazılarının da yanlış kullanılmasını ele almakta ve Sultan Murad'ın da pek öyle bilgili, şair, edebiyatçı olmadığını anlatmaya çalışmaktadır. Çünkü başka anıelerden doğan bu iki kardeş, oldum ola- se birbirleriyle geçinememiş, birbirlerini kıskanmışlardır.

Abdülhamid'in, saltanattan uzaklaştıktan sonra bile bu cuygudan kurtulmadığı, bazı edebiyatçıların kendisinin cahil, kardeşinin şair ve bilgin olduğunu yazmalarını hazmedemediği anlaşıyor. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

luğu ile bir çok kelime bilirdim. Selânik'in uzun günlerinde bu dili, düzenli olarak öğrenmeğe çalıştım. Şimdi okuduğum gazete ve kitapları, lüğat yardımı ile, fakat kolaylıkla anlıyorum.

Ah... Beni edebiyata düşman sanır ve böyle gösterirlerdi. Hayır!.. Ben edebiyatın değil, edebsizliğin, edebiyatçıların değil, edebsizlerin düşmanı idim.

Ziya Bey'i Vezirlik ve Valilikle İstanbul'dan uzaklaştırmaya beni iten kuvvet, kamuoyu değil, onun bilgisine ve olgunluğuna olan saygımdı. Mithat Paşa, bilgisi ve olgunluğu ile halka daha etkili olduğu halde, onu Avrupa'ya sürdüğüm zaman, kaç adam sesini çıkardı?...

Ben edebiyata düşman olsaydım, Kemal Bey'e (Namık Kemal) öldüğü güne kadar kesemden aylık vermez ve oğlunu saray hizmetine almazdım. (10) Ben edebiyata düşman olsaydım, Ekrem ve Ebüzziya beyle-
rin nazlarını çekmezdim. Ben edebiyata düşman olsaydım, Abdülhak Hamit Bey'i dolgun aylıklarla rahat yaşatmaktan başka, ara sıra borçlarını da vermek gibi arkalamalarda bulunmazdım. Ben edebiyata ve tarih bilimine düşman olsaydım, bir ara tacımla, tah-
tım la uğraşmak istemiş olan Murad bey'in (Mizancı Murad) her münasebetsizliğine katlanarak, istifa ettiği halde etmemiş kabul ederek devlet hizmetinde kalmasına razı olmazdım! Hayır, tekrar ederim ki ben, edebiyatçıların gerçek ve şefkatli bir dostu idim.

(10) Ali Ekrem Bolayır (1867-1937) babası sürgüne gönderildikten sonra Mabeyn Kâtibi olarak saraya alınmıştır. (1888) Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Eğer onlara düşman olsaydım, benim de sokak ortalarında edebiyatçı ve yazar öldürecek adamlarım yok değildi!...

3.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Bu sabah, Musahibim söyledi: Kadıköy vapurunun yan kamaralarından birinde dört-beş efendi, heyecanlı bir sohbeta koyulmuşlar: İçlerinden biri, günün bütün yoksulluğunu ve yaşam güçlüğüne eleştiriyor ve bundan da Hükûmeti sorumlu tutuyormuş. Ama sarı bıyıklı birisi bu eleştiriye yapana kaşlarını çatarak, kaba bir tutum ve dil ile:

— Bu yangını Abdülhamid bıraktı. Mithat Paşayı attıktan ve öldürdükten sonra, tuttuğu yolun buraya çıkması zorunluydu.

demiş ve bu sözü söyleyen de Selânikli Doktor Nazım Beymiş... Bunu musahibim —merak ettiği için — soruşturarak öğrenmiş...

Doktor Nazım Beyin adını yirmi yıldanberi sık sık işitirdim. Önceleri, Ahmet Riza beyle birlikte aleyhimde çalıştı. «İttihat ve Tarakki» nin koyu taraftarlarından olduğunu, kimseyi beğenmez, kimseyle hoş geçinmez bir adem diye tanındığını söylerlerdi. Bana karşı olanların hayatlarını ve hareketlerini köşemden ara-sıra izlerdim. Doktor Nazım beyin, mesleği olan doktorlukla uğraşacağı yerde politika ile, ama karma-karışık bir politika ile uğraşıp didindiğini bilirdim. Yalnız övülecek bir yanını söylüyorlar; kendi adına hırsı olmamakla, hiç bir memuriyet kabul etmemekle, arkadaşları arasında belirgin bir vatansevermiş!

Soyumdan getirerek taşıdığım unvandan (Sultan) bile adımlı tecrit etmeğe kendisinde yetki gören Doktor Nazım Bey'in şahsımı değil, Kadıköy vapurunun yan kamarasından hakkımda bir kere daha savurduğu bu aşağılık yergiyi burada söz konusu edeceğim.

Abdülhamid bir yangın yaptı mı, yapmadı mı?.. Ve Abdülhamid'in devrine bağlanan üç yüz senelik kopuşmalar döneminden gelen kundaklar var mıydı, yok muydu?... Bunun tartışma yeri burası değildir, tarihtir; Doktor Nazım beyle, fikir yoldaşlarının da bir gün içine girecekleri Tarih!...

Ben 1324 (1908) yılının Temmuzunda Hükûmeti bu mücahitlere, 1325 (1909) Nisanında da saltanatı şevketlû biraderim hazretlerine teslim ettim. Benim zamanımda hududumuz, İskodra'dan Basra körfezine, Karadeniz'den Afrika'nın kum çöllerine uzanırdı. «Almanac de Gotha» nın 1908 yılında yayınlanana ile bugün çıkan karşılaştırılırsa, benden sonra gelenlere yangın değil, büyük bir ülke, otuz milyonu aşan nüfus ve bir ordu bırakmış olduğum anlaşılır.

Şöyle böyle on yıl oldu. Yani, sürdürdüğüm padişahlığın üçde biri... Eserlerimin üç'de değil on'da birini vucuda getirdiler mi?... Hükümdarlık makamına geldiğim zaman, üç yüz milyon liraya yaklaşan dış borçlarımızı — iki büyük harbin ve bir çok ayaklanmaların gerektirdiği masrafları karşıladıktan sonra — otuz milyona indirmeyi başardım. Yani, onda birine!. Nazım Bey'le arkadaşları ise, benim bıraktığım otuz milyon borcu, bugüne kadar dört yüz milyona çıkardılar... Yâni, on üç katına... Demek benden sonrakiler, — Saltanat makamının güç ve kuvvetini yürüten yalnız biraderim olmadığ. Bir benden sonrakiler diyorum —

yalnız dış borçlarımızı arttırmak konusunda büyük bir marifet ve başarı göstermişlerdir.

Ben, hangi şartlar içinde ve nasıl bir zamanda padişah oldum?... Bunu hatırlatmak isterim. Bosna-Hersek ayaklanmış, Karadağ ordumuzu sarmış ve yenmiş; Sırbistan düzenli ve tehlikeli bir kuvvetle ülkemize savaş açmıştı. Bu bâdireden o müthiş Rus muharebesi doğdu. (11) Bu savaşı doğuran iç ve dış olaylar benim saltanat günlerimin işi değil.. Ben iki padişahın ardarda hâl'inden, 93 günlük bir hükûmet buhranından ve bir saltanat boşluğundan sonra padişah olmuştum. Millet, rüştünü, erginliğini iddia ediyordu.

Kamuoyunun güvenini elinde tutan Mithat Paşayı hemen Sadârete getirdim. Rusyanın ileri sürdüğü isteklerini veya Rusya ile savaşı göze alıp almamayı yine millete bırakmıştım. Bunu konuşup tartışmak için kurulan «Meclis-i Umumi»ye de milletin o kadar güvendiği Mithat Paşa başkanlık etti.

Öyleyse, 93 Savaşı ile bunun getirdiği bütün sonuçlardan ben ne şahıs olarak, ne makam olarak sorumluyum.

Harbin idaresine gelince: O zaman tayin edip hizmet verdiğim kumandanlar, Osmanlı tarihinin yalnız o döneminde değil, ondan önce ve ondan sonraki dönemlerinde de eşine seyrek raslanan kumandanlardı. Ulaşım araçlarının eksikliği, Rumelindeki müslüman halkın dışında kalan azınlıkların taa Edirne vilâyeti-

(11) 1877 Osmanlı-Rus savaşı. Bizde buna «93 harbi» (1293) denir. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

nin içine kadar bulaşan ayaklanma ateşleri hep benim zamanımda ve benim yüzümden oluşmuş uğursuzluklar ve felâketler sırasında gösterilmek istenirse, tarihin insaf ve adaletine dokunulmuş olur.

O savaşın sürüklediği felâketler altında ezilenlerin yardımına yetiştim. O göçmen dindaşları kondurmak ve yaşatmak için mümkün olan her şeyi yaptım. İstanbul'dan Sivas'a, Halep'e kadar bir uçtan bir uca göçmen köyleri kurdum. Bunların bir çoğundaki camilerin masraflarını, ulu Tanrımın bana emanet buyurduğu kullarına acizane bir yadigâr olmak üzere, kendi kesemden verdim.

«Millî Ticaret» adı altında üç-beş kişiyi patlayıncaya dek doyurmak için halkın midelerine girecek lokmalara kadar el uzatmak, böyle dar ve bahtsız günlerde değil, en geniş ve rahat zamanlarda bile hatırımdan geçmedi. Aklımdan hiç çıkmayan şeyler, bu Tanrı kullarının yiyeceği, içeceği, yakacağı, barınacağı idi. Bunları, kendimi savunmak için söylemiyorum; çünkü yerime geçenler beni o kadar savundular, temize çıkardılar ki, dinime ve devletime getirdikleri felâketin hatırası olmasaydı, kendilerine bunun için teşekkür bile ederdim.

Ben, sayıp döktüğüm, bu küçük hizmetlerimle iftihar etmeye de kendimde hak bulmuyorum; çünkü hepsi vazifemdi. Bugün üzgün ve pişman olarak görüyorum ve yaşarsam ilerde kendi kalemimle enine boyuna itiraf edeceğim ki, benim de bir çok kusurlarım vardır.

Haydi, o yurtsever Doktor Nazım Bey'e hak vererek kendisile birlikte ilân edeyim ki:

Ama o haksever doktor da eğer mert bir insan-
sa saklamasın ki, o yangını güya söndürmek için ge-
lenler su yerine petrol kullandılar!

Yaşlılık, daha fazla yazmama engel olacak; yo-
ruldum. Mithat Paşa için de söyleyecek sözlerim
var. Vaktim olur ve Allah da isterse yarın bu konuyu
ele alacağım.

4.Mart.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Hatırımda kaldığına göre, cennetmekân pederi-
min (12) son Veziri Mithat Paşadır. Son Veziri ol-
masa bile, son vezirlerindendir. Amcam merhumun
maiyetinde Avrupa'dan dönerken Mithat Paşanın Tu-
na vilâyetindeki bayındırlığı ve devlet düzeni hepimi-
zin takdirini kazanmış ve Avrupa'da gördüğü bayındır-
lığa hayran olan amcam, Tuna vilâyetine girer gir-
mez, hayır-dualarla hatırlamış, anmıştı.

Paşanın «Şura-yı Devlet» başkanlığına getirilme-
si, ona Sadrazamlık yolunu açmak içindi. Fakat Sui-
tan Abdülâziz, Âli Paşayı incitmek istemediği ve Av-
rupa dönüşünde bu duygusu daha da güçlendiği için,
Mithat Paşa Şura-yı Devlet'de, yâni İstanbul'da çokça
duramadı.

Cennetmekân amcam, pek vakur bir hükümdardı
Âli Paşayı böylece arkalamasında, öyle sanıyorum ki
Üçüncü Napolyonun da etkisinin payı vardı. Fakat rah-
metli, böyle bir etki altında olduğunu kimseye bellî
etmezdi.

Bir gün Âli Paşa Sultan Aziz'e gelerek Bağdat vilâyetinin olağanüstü önem kazandığını ve şiiiliğin giderek arttığını, Acem Şahı'nın «Atebatı» (13) ziyaret vesilesile oralara seyahat edeceğinin söylenti halinde dolaştığını anlatarak Vali Nakittin Paşanın idaresine güvenmediğini söyledikten sonra, kendisinin bu vilâyete memur edilmesini arz etti.

Âli Paşa, Padişahın kendisini İstanbul'dan uzaklaştırmayacağından emindi. Nitekim düşündüğü gibi çıktı. Bunun üzerine: «O halde Reis Paşa kullarından uygun bir Vali bulamıyorum.» dedi. Mithat Paşa da böylece Bağdad Valisi oldu.

Bağdad vilâyetinin sınırı o zaman pek genişti. Mithat Paşa, sanırım üç seneden fazla Bağdad'da kaldı. Vilâyeti iyi idare ettiğini, ve bazı bayındırlık ve düzenlemelerde başarı kazandığını işitiyorduk. Önceleri pek gitmek istemediği bu vilâyetten Mithat Paşanın ayrılırken çok üzgün olduğunu da işittik. Mithat Paşayı Bağdat'dan kaldırmak, Âli Paşanın yerine Sadrâzam olan Mahmut Nedim Paşanın hatası idi. Çünkü, rekabetinden Âli Paşanın bile çekindiği bir adam, Mahmut Nedim Paşa için tehlikeli bir muhalif olabilirdi; nitekim öyle oldu. Mithat Paşa, tayin edildiği Edirne vilâyetine gitmeden, bir yolunu bularak kendisini huzura kabul ettirmiş ve Mahmut Nedim Paşayı düşürerek yerine geçmiştir.

Mithat Paşa iyi bir Vali, fakat yürüttüğü politika hatalı idi. O zaman padişahın ve vükelâ'nın gö-

(13) «Atebat-ı aliiyye» Hz. Hasan ve Hüseyin efendilerimizle meshed-i kalem olmaları namusuna gelin.

zünde şüpheli olan adamlarla sık sık buluşur ve bir şark padişahını değil, en meşrutiyetçi hükümdarları bile kuşkuya düşürecek davranış ve konuşmalar, Sadrazamın ağzından ve konağından duyulurdu.

Sultan Abdülâziz'i tahttan indirmek fikri, ilk önce Hüseyin Avni Paşada doğdu. Sebebi de Padişahın daha önce kendisini Isparta'ya sürmesiydi. Amcam merhum, ağır başlı ve herkesi de kendisi gibi eli ve yüreği açık zannedecek kadar insanlara güvenliydi. Hüseyin Avni Paşa gibi kinci bir adamı hem bağışladı, hem de Saraskerliğe getirdi. İşte amcam, bu hatasına kurban gitmiştir.

Mithat Paşa, hal' işine karışmakla, idare adamı olmaktan çıkarak ihtilâlciler sınıfına geçti. Hükûmdarın hiç biri, hal' işine karışmış bir adama güven duyamaz. Meğer ki, hal' edilen hükümdar, yerine geçenin can düşmanı olsun. Ve dünyada hiç bir ihtilâlcî görülmemiştir ki, yıkmakta gösterdiği başarıyı, yapmakta da gösterebilmiş olsun...

Ben tahta çıktığım zaman, Sadrazam Mithat Paşa değildi. Kamuoyu'nun kendisine eğilimi ve güveni olması, durumun da olağanüstü tehlike ve nezaket taşıması nedeniyle, hemen kendisini Sadrazamlığa getirdim.

Şunu temin ederim ki, Mithat Paşa idareli ve tedbirli bir Sadrazam olsaydı, hiç olmazsa Rus Muharebesinin sonuna kadar sadaretle kalırdı. (14) Halbuki ilk günden başlayarak bana bir âmir, bir vasî kesildi. Üstelik tutumu da meşrutiyetten çok, despotluğa

yakındı. Mithat Paşa'yı iyi tanıyanlar, re'yinde ve tutumunda ne kadar müstebit olduğunu saklamazlar. Tuna vilâyetinden beri en aziz ahabbalarından bulunan ve Mahkeme-i temyizin birinci reisi iken Mithat Paşaya olan sevgisi nedeniyle taşralarda ömrünü yitirmeğe razı olan Ramiz Molla'nın Beyrut merkez niyâbeti sırasında Vilayet İdare meclisinde bir mesele konuşulurken: «Bu esasen Mithat Paşanın Tuna Valisi iken düşünmüş olduğu bir şeydir. Paşa hürriyeti yalnız kendi nefsi için isterdi; bunun dışında müstebidin müstebidi idi.» der.

Mithat Paşaya görmeden âşık olanlardan birinin bu söz pek gönlüne dokunur ve elinde olmadan bu kırılganlık gösterir. Ramiz Molla, bu öfkenin farkına vararak Meclis dağıldıktan sonra o zatı yanına çağırır ve uzun, beyaz sakalını eline alarak :

— Bak oğlum, ben bu sakalı yalnız yılların zahmetile değil, bir parça da Mithat Paşa yüzünden çektiğim gurbet mihneti ile ağarttım. Şimdi seni gücendiren bu sözü, ben paşanın yüzüne karşı da kaç defa söylemişimdir. Ben, şunun bunun hatırına uyarak değil, gerçeğe uyarak konuşan bir adamım.

demiş olduğunu Ramiz Molla'nın ölümünden sonra, o çevre insanlarından biri, bir gün bana hikâye etmişti.

Mithat Paşanın ikinci Sadâretinde Kanun-ı Esasî (Anayasa) hakkındaki «Hatt-ı humayûn» benim tarafımdan çıkarıldı. Bilindiği gibi bu hattım okunduktan sonra, akşam olunca Mithat Paşanın konağında toplanırlar; O zamanın hürriyetsever şairleri, edebiyatçıları hep beraber, o gece devlet işleri konuşula-

cak yerde, işret işleri konuşulur. Mithat Paşa, taa gençliğindenberi sarhoşluğu ile ünlüydü.

«Kanun-i Esası» ilânının verdiği zevke, içkinin verdiği sarhoşluk da eklenince, yemekten kalktığı zaman, düşmemesi için iki koluna girerler. Elini yıkar-ken dili dolaşa, dolaşa eniştesi Tosun Paşa'ya:

— E, Paşa!.. Bundan sonra beni kim yerimden atabilir?... Söyle bakayım Paşa!.. Ben bu sefer kaç yıl Sadarette kalacağım?..

demis. Tosun Paşa da :

— Bu gidişle bir hafta bile kalamazsın!..

diyerek ve âdetâ sürükleyerek harem dairesine götürmüş. Ben bu olayı o gece naber almıştım.

Mithat Paşanın değerini inkâr etmem. Çalışkan, namuslu bir Vali idi. Fakat meziyetleri kadar, noksanları da vardır. Hele politikada, zamanın gerektirdiklerini, Safvet ve Ethem paşalar ölçüsünde anlamazdı.

Tuna Valisi iken, Bulgarcanın Bulgar okullarında okunmasını hem teşvik etmiş, hem arkalamış. Bunun ağır sonuçlarını hatırlatanlara da: «Hangi dilde olursa olsun, tek okusunlar» diye sözüm ona parlak bir gerekçeyle direndiğini herkes bilir.

Sultan Abdülâzizin şehadeti meselesi, derece derece yargı kurullarından geçmiş bir işti. Ben, çıkan idam kararını hafifletmekten başka bir şey yapmadım. Eğer gayritabii bir ecelle ölmüşe, benim burda parmağım yoktur.

Ölümünden aşağı yukarı on yıl sonra, Avrupa'da basılmış türkçe bir kitapta, nasıl öldürüldüğü üzerinde ayrıntılı bilgi var ve bazı isimler açıklanıyor. Bu kitabın yazarı olan Doğan Paşa - suçu/rasıye-yeniler arasın-

da bana nisbeti olan kimselerin bulunmaması da gösterir ki, o meselede benim ilgim yoktur.

Bu bir gerçektir ki, Mithat Paşadan her zaman çekindim. Fakat o kadar ünlü bir insanı —hattâ mahkemenin idamına hükmolunduğu bir zamanda bile — mahkeme kararını icra ettirmeyecek kadar korumaya lâyık görmüşken, sonra niçin ve ne çıkar umarak öldürteyim?.. Düşmanımı şehitler sırasına çıkarmak benim menfaatime elbette aykırı olurdu.

Haydi, beni karalayan bu iftirayı olmuş sayarak olduğu gibi ve tamamen kabul edelim. Size kaç Halife göstereyim ki, çekindiği veya çektiği kimseleri bir anda yok etmişlerdir. İslam halifelerinin en büyüklerinden biri olan Halife Abbas, Mansur'a, Devaniki hanedanının velinimetini olan Ebu Müslim-i Horasani'yi idam ettirmedi mi?.. (15) Harun-ül Reşid'in, o kadar sevdiği Cafer-i Bermeki'yi idam etmekle kalmayıp akrabasına ettiği zulüm, benim Mithat Paşaya davranışından daha mı hafiftir?

Özellikle ben, Mithat Paşanın umulabilecek saldırisına — ki meydan bulsaydı, umduğum başıma gelirdi — yalnız ihtiyat tedbiri almakla yetindim. Adamlarına hiç dokunmadım ve ailesine mestavfi maaşlar verdirdim. Yetiştirdiği vezirlerden Abdurrahman ve Halil Rifat Paşalar gibi işe yarayanları, taa Sadaret makamına kadr çıkardım. Ve Müşir Şakir Paşa ve Raif Paşa gibi devlet adamlarını da önemli işlerde ve mevki-

(15) — Abbâs'ın, Ebu Müslim'in yok edi mesini ötedenberi bir vatan al-Mansur, bu emeline Rûmiye kasabasında muvaffak oldu. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

lerde kullandım. Fatih Sultan Mehmet'in, Halil Paşa gibi, Varna zaferinin kazanılmasına sebep olmuş değerli bir Sadrâzamı idam edivermesi, bir halde Rumları direnmeye teşvik hainliğini yaptığını gösteren mektup efsanesine dayalı bir işlem değildir.

Sokullu Mehmet Paşanın şehadetinde Üçüncü Murad'ın ilgili olmadığı iddia olunabilir mi?.. Alemdâr Mustafa Paşa olayında ceddin Sultan Mahmut hazretleri, Paşaya hayrihahlık gösterdi mi?..

O kadar uzaklara gidip de tarihten örnekler aramaya gerek yok. Dört yıl önce Takvim-i vekayi'de okumuştum; Mahmut Şevket Paşa'nın öldürüleceği yer ve saat, hükûmetçe daha önceden haber alınmışken, koca bir Sadrâzam ve Harbiye Nazırı güpe gündüz ve Harbiye Nezareti'nin önünde bir yaverile birlikte parça parça ediliyor ve on yedi kurşun atılıyor da, yine bir polis, bir jandarma eri meydana çıkmıyor. Otomobille kaçamayan bir topal olmasaydı, belki olayın suçluları da kolluk memurları gibi ortaya çıkmazdı!...

Mithat Paşa meselesinde bu kadar direnişim, bu ismin hayatıma bir leke gibi sürülmek istenilmesindeki genel inaddan çok üzüldüğüm ve nefret ettiğim içindir.

Diyorlar ki, bizde Kanun-i Esasî'yi kuran Mithat Paşadır. Gerçekten O, ötedenberi meşrutiyet yanlısıydı. Ama adını, bazı kitaplarda övgüsünü duymaktan doğmuş bir tarafdarlık... Mithat Paşa, Meşrutiyet yönetiminin Avrupa'da sağlamış olduğu faydaları yalnız görmüş, fakat bu bayındırlığın öteki nedenleri ve etkenlerini incelememişti. Solfato, her hastalığa, her bünyeye yaramadığı gibi, meşrutiyet yönetimi de her

milleto, her ulusal bünyeye yaramıyacağını sanırım. O vakit, faydalı olamıyacağını sanırdım, şimdi ise, zararlı olduğu kanısındayım.

Mithat Paşa, Kanun-i Esasî'nin mutlaka ilân edilmesini teklif ettiği zaman, hiç bir devletin kanun-i esasî'sini incelememiş ve bu konuda temelli bir bilgi edinmemişti. Akıl hocası, Odyan Efendi idi. Odyan Efendi ise, o zaman bile bizde önemli bir hukukçu değildi. Hele memleketi, hiç tanımazdı. Sanırım ki bu anlayış kıtlığı yüzünden Mithat Paşa ile «Taif» kalesine kadar beraber gitti.

93 de (1877) Ziya Paşalar, Kemal Bey'ler, Abidin Paşa'lar Kanun-i Esasî layihasını hazırlamaya çalıştıkları gibi, sır kâtibim Sait Paşa ve o sırada müşir olan Mekâtib-i Harbiyye Nazırı Süleyman Paşa da bir lâ-yiha düzenleyip sundular. Ama bu kişilerin hiç biri arasında fikir birliği yoktu. Kemal bey bu konuda, hem Mithat Paşaya, hem de kendi arkadaşlarıyla Sait Paşa'ya karşı idi. Bana yirmiye yakın sunuş yaptılar. Yıldız Sarayının Harbiye Nezaretine aktarılan evrak arasında saklıdır. Bu kâğıtların, tarihî olmaktan öte bir değerleri olmadığı için, yağma edilmemiş, ya da şatılmamıştır umudundayım.

Şunu da söyleyeyim, o zaman aydınlar arasında Kanun-i Esasî'ye karşı olanlar, tarafdar olanlardan çoktu. Ethem Paşa (16), Safvet Paşa (17) ve öteki vezir

(16) Abdülhamid'in babası Sultan Mecid'e ders vermiş, L. ans 'da okunmuş bir Sadrazamdır. Oğul arı ressam Hamdi bey, müze müdürü Halil bey tanınmış değerli kimselerdir.

(17) Mehmet Esat Safvet Paşa (1814 - 1883) Hariciye Nâ-
mı ve Sadrazamı oldu.

ve tanınmış devlet adamları, bir millete hazırlanmadan bir kalemde tam bir hürriyet verilmesine karşı idiler. Hattâ, Tunuslu Hayrettin Paşa gibi sözünü esirgemez bir vezir bile Sadrâzam'ken bana bir ara: «Eclâfı (18) kanun ile silahlandırmadan önce, bir çok düşünmek gerekir,» demişti. Bu deyim aynen Hayrettin Paşa'nındır.

Fakat ben o zamanki ceryanın önüne geçemedim. «Mâdemki millet, kendi mukadderatını bir de kendisi idare etmek tecrübesinde bulunmak istiyor, Milletın istediğı olsun» dedim. Ve eldeki lâyhalar arasında Mithat Paşanınkini küçük bir düzeltme ile onaylayarak bilinen hatt-ı humayûn'u çıkardım.

Mithat Paşanın lâyihasını öncelikle kabul etmek zorundaydım. Çünkü, «Mithat» adının ebced hesabı ile «Deva-i devlet» (19) olduğunu keşf ve ilân etmiş olan hasta bir halka, yine onun hazırladığı devayı vermek zorunluydu... Başka türlü susturamazdım.

Rusya muharebesini Mithat Paşa hazırlamış ve Millet Meclisi harbin ceryanına tanık ve gözlemci olmuşken, sonunda her felâket ve uğursuzluğu, özellikle benim sırtıma yıkmak bile istemişlerdi. Halâ bu direnmeler ve saldırılar ötede beride sürüp gidiyor.

Açık alınla iddia ve belgelerle ispat ederim ki, millet, «Ayastafanos Muahedenâmesi»ni imzaladı. Bense, «Berlin Kongresi»nin kararlarını ortaya koydum. Ben harbin millet için bir âfet olduğunu, tahta

(18) Eclâf - Baldırı çıplak, edebsiz takını anlamına gelir.

(19) «Deva-i devlet», Devletin içinde bulunduğu sıkıntının ilâhî anlamına gelmektedir. Ebced hesabı ile bu deyimın nasıl bulunduğunu anlamıştım.

çıktığım günderi, indiğim güne kadar, dikkatimden hiç bir zaman uzak tutmadım. «Filibe Vakası»nı savaşız geçirdiğim için uzaktan yakından ne kadar söze geldim. Yunanla savaşı kabul ederken o kadar düşünmüştüm ki, bu gerekli ve haklı endişeleri bile, aleyhimde bulunanlar, türlü türlü biçim ve anlama sokarak telli pullu yalanlar ortaya çıkardılar.

Bu dünya savaşına (20) girip girmemeyi çok düşünür, hele yeneceğine yüzdeyüz inanmadan taraflara iltifat etmezdim. Bence, bir millet için âfetlerin en büyüğü savaştır. Zaferle sona erenleri bile milleti bitirir, yorar.

Mithat Paşa Sadaretinde milletin kendisini sevdiğine o kadar inanmıştı ki, azlettiğim anda büyük bir ihtilâl çıkararak benim hal' ve belki de idam edileceğimi bile saklamaya gerek görmezdi. Halbuki, ben onu Avrupa'ya uzaklaştırdığım zaman, hiç kimse ağzını açmadığı gibi, bir çok vezirler ve devlet adamları beni kutlamışlar, şairler, bana övgüler, ona yergiler yazarak, gazetelerle, kitaplarla bunları yayınlamışlardı. Hattâ o kimseler arasında Gazi Ahmet Muhtar Paşa, bu olayla ilgili bir macerayı, sonradan yayınladığı «Hâtırat»-da da otuz bu kadar yıl sonra itiraf ediyor. (21)

Mithat Paşanın saflığına ölçü olmasaydı, şu meseleyi burada açıklamayı gerekli görmezdim. Kendisine hürriyet vermiş olan bir velinimetin, —henüz eserinin mürekkebi kurumadan — sadâretten ve mem-

(20) Birinci Dünya Savaşı (1914 - 1918).

(21) Sergüzeşt-i Hayatım. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

leketten uzaklaştırılmasına halkının sustuğu, aydınının teşekkür ettiği bir milletin meşrutiyet idaresine ne kadar lâıyk olduğunu ben söylemek istemem. Beni İstibdat idaresinin en büyük taraftarı ve dünyanın en büyük müstebidi ilân edenler, hakikati — hiç olmazsa ben dünyadan el çektikten sonra — itiraf etsinler ve onlar da benden el çeksinler.

Mithat Paşayı niçin yargılattığımı ve mahkûm ettirmiş olduğumu da ikide birde beni suçlamak için soruyorlar.

Ortada, uydurulmamış, herkesin bildiği, belli bir olay vardı ki o da rahmetli amcamın kanlı ölümü idi. Sultan Abdülâziz intihar mı etti, yoksa onu şehit mi ettiler?...

Ben hâlâ o inançtayım ki aziz amcam intihar etmiş değil, öldürülmüştür. Önce, doktor raporu o kadar lastiklidir ki dünyanın her yerinde en büyük tıp bilginleri tarafından tartışılabilir.

İntihara kalkışan bir kimse, iki kolunun damarlarını birden nasıl kesebilir?. Bunu daha o zaman, doktorlar ortaya koymuş, yazarlar kitaplarına geçirmişti.

Ahmet Mithat Efendi merhumun «Üss-i inkılâp»ındaki şüpheli satırlar, Mithat Paşanın mahkemesinden de, mahkûmiyetinden de önce basılmış ve yayınlanmıştı; hem de dört yıl önce... Ahmet Mithat Efendi ise, paşanın düşmanı değil, yetiştirmesi, yakını idi.

Mahkeme, açık yapıldı. Muhakeme usulleri dışına çıkılmamıştır. Tanıklardan başka, bazı suçluların itirafları da var. Cinayet ve temyiz mahkemelerinin bu kadar önemli bir davada hak ve adaletten uzaklaşacak kadar vicdansız ve pervasız üyeleri ve kurul-

ları bulunduğunu ileri sürmek, içlerinde Mithat Paşanın da bulunduğu bütün milleti aşağılamaktır!

Adalet mercilerinden geçmiş olan bir hükmü, bir de vezirler, devlet adamları ve din bilginlerinden kurulu bir olağanüstü Kurul'a inceleterek fikirlerini istedim. Hiç kimseyi madde ve manâ olarak baskıya almamış olduğum da içlerinden bazılarının, büyük bir özgürlükle fikirlerini söylemiş olmalarından beilidir. Dikkat olunursa, bunların arasında şahsıma bile söz dokunduranlar oldu. Böyle olduğu halde, toplanan oylar, hüküm giyenlerden yana bir çoğunluk sağlayamamıştı. Ben bu konuda mahkemelerden de, vezirler, devlet Adamları, din bilginlerinden kurulu olağanüstü kuruldan da insafli kalarak hükümlülerin hayatlarına merhamet ettim: idam hükmü hiç biri hakkında uygulanmadı.

Şimdi, mahkeme yargısından da, doktor raporundan da daha kuvvetli bir akıl kanıtını da ben öne süreyim: Sultan Azizi hâl' etmek fikri, en önce Sarasker. Hüseyin Avni Paşa'ya gelmişti. Mithat Paşa ile bu işe karışmış öteki devlet adamları, olaya âdeta sürüklenerek karışmışlardır.

Serasker'i, padişaha düşman eden sebep, bir aralık rütbe ve nişanları alınarak memleketi olan Isparta'ya sürülmüş olmasıdır. Kinci Hüseyin Avni Paşa bunu unutmadı; ve eline geçen ilk fırsatta intikamını aldı. İsraflar, falanlar hep behânedir. (Martin-i Hanri) tüfeklerinin satın alınması sırasında Hüseyin Avni Paşa, hazine zararı karşısında köpüren titiz bir kişi olmadığını âleme göstermişti.

Ama Hüseyin Avni Paşa, kinci olduğu kadar ihti-

yatlıydı. Sultan Aziz, intihar etmek değil, yaşamak, ve kendisinin aranacağı bir günü görmek isterdi. Topkapı'dan Sultan Murad'a gönderdiği o acıklı mektup da bunu ispatlar. Hâl' edilmiş hiç bir hükümdar yoktur ki, halkın kendisini nedametle aramakta olduğunu görüp işitmeden ölmeyi istesin.

Sultan Murad'ın hastalığı daha ilk gün, biat töreni sırasında hissedilmiş ve görülmüştü. Sultan Aziz, belki gafil avlanmıştı ama, kendisinden yana olanlar pek çoktu. Kısa bir süre içinde, Abdülâziz'in lehinde toplumdan büyük tepki doğacağını kurnaz Sarasker hâl' sırasında gördü. Tehlikeyi ne suretle olursa olsun kaldırmak, onun için bir zorunluktur. İşte Sultan Aziz'in şehadet sebebi budur! (22)

(22) Abdülhamit ve Murad birbirlerini hiç sevmezlerdi. Abdülhamid'in hâl' edilmesinden sonra tahta çıkan kardeşi Sultan Reşat, Mâbeyn Başkâtibi Ali Fuat Türkgeldi'ye şu olayı anlatarak bu düşmanlıkların Sarayda nasıl kullanıldığını açıklamıştır.

«Bir gün Şehzade Abdülhamid Efendi ile beraber, Sultan Aziz'in huzuruna çıktık. Hamit efendi, büyük birader Murad efendinin Sultan Aziz'i ne suretle fasl-u mezemmet etmekte olduğunu nakletti. O da bana : «Sen de işittin mi?» diye sordu. Ben cevaben «Biraderin ağzından efendimizin senâsından başka birşey işitmedim» dedim. Dışarı çıkınca Hamit efendi : «Tu senin suratına, beni rezil ettin» dedi.

Bir gün de Murad'ın dairesine gittiğimde kendisini Sultan Aziz hakkında pek hiddetli bir halde gördüm; yanında duran hançeri göstererek : «Bir gün gidip şu hançerle o koca karnını deleceğim» dedi. Ben de «Pek iyi edersin birader, sen onu öldürürsün, kısas olarak seni de öldürürler; Hamit efendi tahta çıkar. Bu suretle sevmediğin Hamit efendiye hizmet etmiş olursun» dedim.

Amcam Abdülaziz'in kendisini öldürmeyip «öldürdüğü» böylece tahakkuk ettikten sonra, mahkûmlar arasında masum bulunup bulunmadığı ikinci derecede kalır.

(Bu satırları yazdıktan sonra hatırıma geldi, unutmamak için kaydediyorum. Hüseyin Avni ve Mithat paşalarla, kendileriyle işbirliği yapmış arkadaşları Beşiktaş'taki «Muvakkithane»de, Harbiye okulu öğrencilerinin gelişini heyecanla beklerken, belirli saatin gelip geçmiş olduğunu sanarak, «Ah, Süleyman Paşa, bizi ele verdi, hiyanet etti.» diye birbirleriyle konuşmuşlardı. Bu olay, hiç kimsenin inkâr edemiyeceği bir gerçektir.)

Evet, mahkûmlar arasında masum bulunup bulunmadığı meselesi, suçun yaratılmadığı, hükmün zorlanmadığı belli olduktan sonra, ikinci derecede kalır. Yanlış varsa, hâkimlerine aittir.

Mithat ve Mahmut Paşaların bir gece, adları belli subaylar ve askerler tarafından Taif kalesindeki mahpeslerinde boğulmuş olduklarını iddia ediyorlar. Doğru olsa bile, bu işe ben ne katıldım, ne de rizam vardır. Hatırıma gelen bir olayı buraya olduğu gibi aktarmak, tarihi ve tarihle birlikte ileri sürdüğlerimi aydınlatmak ve pekiştirmek isterim.

Hükümlüler Taife gönderildiği zaman Mekke Emiri, Şerif Abdülmuttalip idi; ve Şerif'in, Amcamın hâl' işine karışmış olanlara karşı açık bir düşmanlığı vardı. Ayaklarına zincir vurdurduğunu işitmiş ve kötü tutumundan vaz geçmesini kendisine hemen emretmiş. Şerif Abdülmuttalip bilindiği gibi, Mıcaz Valisi ve-

Komutanı Osman Paşa tarafından tutuklanarak Emir'-likten azl edildi. Şerif o zaman bana yazdığı dilekçe-
de «Mithat ve Mahmut paşaları Mısır'a kaçırmak için bazı yabancılar tarafından girişimler olduğunu, kendisinin bu girişimleri önlediğini ve başına gelenlerin de bundan ileri geldiğini» söylüyordu. Şerif Abdül-muttalib'in hiç bir sözüne ve davranışına inanmazdım. Bununla birlik, iddiası, dikkate alınmayacak kadar önemsiz değildi. Bu Paşalar kaçarlarsa, muhafızlarını şahsen sorumlu tutacağımı ve hiç bir mazeret ve behane kabul etmeyeceğimi Osman Paşaya hatırlattım. İrademi tebliğ eden, o zamanki Başkâtibim Rıza Paşa idi. Rıza Paşa, özü, sözü doğru bir adam olduğundan, bu münasebetle hükümlüler üzerinde fazla baskı yapılmaması ve eziyete konulmamasının da bu arada hatırlatılmasını, insanlık adına benden rica etti. Takdir ile kabul ettim. Sarayın evrakı arasında müsveddesi halâ mevcut olsa gerek...

Şimdi düşünüyorum :

Olabilir ki muhafızlar kendi başlarından korkarak böyle bir olup-bitti'yi ortaya koymayı, kendi çıkarları ve selametlerine uygun görmüşlerdir. Yalnız hemen belirteyim: bana gelen raporlarda her ikisinin de normal olarak öldükleri bildiriliyor ve doktor raporlarıyla de bildirileri belgeleniyordu.

İşte Mithat Paşa hakkında söyleyeceğim sözler bunlardır. Tekrar ederim ki, nefsimi değil namımı haksız yergilerden korumak için bu satırları yazdım. Dünyada daha ne kadar kalacağım belli değildir. Ölüm bana o kadar yaklaşıyor ki, âdeta adımlarının sesini duyuyorum. Bu gerçeklerin herkesce bilinmiş olacağı

bir günün geleceğine inansam, pek rahat bir vicdan ve huzur içinde gözlerimi kapatacağım. Daima iman etmiş olduğum Allahın huzuruna adalet ve lütfundan emin olarak çıkacağım.

5.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi Sarayı

Doğu Rumeli konusunda benim zaaf göstermiş olduğumu pek çok iddia ettiler. «Zaaf göstermek», var olan kuvvetten faydalanmamak demektir. Hangi kuvvet vardı da Doğu Rumelideki egemenlik hakkımızı savunmak için kullanılmadı? Bunu düşünen ve söyleyen bir insaf sahibinin çıktığını bugün kadar duymadım.

Bulgar Prensi Du Battenberg Filibeyi bir baskınla işgal ettikten sonra Hükûmetimiz olaydan haberdar olabildi. O da, Rus sefirine gelen bir telgrafdan, Têlgraf Nazırı İzzet Efendi'nin bana bilgi vermesile sağlanabildi. Sadrâzam, Sait Paşaydı. Tahttan ayrıldıktan sonra okuduğum bazı demeç ve yazılarında Sait Paşa'nın olayları kendi çıkarına bozduğunu hayretle ve üzümlere gördüm.

Sait Paşa, Bulgarların saldıracaklarını daha önceden bilmediği gibi, olay İstanbul'a yansıdıktan sonra da bir süre tereddüt geçirdikten sonra — Devlet Şurası Başkanı Akif Paşa'nın açıklamaları üzerine — inanabildi. O sıralar bu mesele için Filibeye Asker göndermek hem güç hem de tehlikeliydi. 93 seferinin perişan ettiği Ordu daha toplanamamıştı. Hazine tamtakırdı. Askerin ihtiyaçlarının karşılanması, me-

murların aylıklarının verilmesi için bile güçlkle para bulunuyordu. Vilâyetler vardı ki oradaki jandarmalar, yirmi aydan, otuz aydanberi aylık almıyordu. Böyle bir zamanda, sırf nâmdan ibaret kalmış olan bir egemenlik hakkı namına, sonu karanlık ve meçhul bir savaşa girmeyi ben tehlikeli gördüm.

Güya, Saray'ı korumakla görevli ikinci tümendenden bir kaç tabur ayırmamak için bu meselede benim azimsizlik gösterdiğimi söylediler. İkinci Tümenin bir kaç taburu gidip gitmemiş... Bunun, sonuç üzerine nasıl bir etkisi olabilirdi?... Daha toplu ve bize bakarak daha hazırlıklı olan Sırp ordusunu yenen o vakit ki Bulgar ordusunu, ikinci tümenin bir kaç taburumu darma dağın edecekti?...

Büyük devletlerin bu konudaki niyet ve tutumları da apaçıktı. İlk tahminler, darbenin Rus tarafından gelmiş olduğu noktasında iken, sonradan görüldü ki Rusya bu meselede Bulgarlara karşı ve düşman durumundaymış...

Koca imparatorluğu şiddetli sarsıntılardan korumak için arasıra küçük fedâkârlıklar lâzımdı. Doğu ve Batı'nın aleyhimize yürüdüğü bir sırada ben her tarafa meydan okuyamazdım. Eğer Bulgarların Filibe'ye girmeleri üzerine hesapsız kitapsız meydana atılsaydım, Bulgarlarla Sırlar düşman değil, dost ve müttefik olurlar ve yalnız Doğu Rumeli meselesini değil, Makedonya meselesini de beraber hâllerlerdi.

Bulgarların Doğu Rumeli'ye saldırısı üzerine, Balkan dengesinin bozulduğu iddiasile Alasonya hududunda yığınak yapan Yunanlılar da Yanya havâlisi ve Adalar üzerindeki isteklerini kabul ettirmek için

onlarla birleşir ve İşködraya inmeyi amaç edinmiş. Karadağ'ı bu fırsattan yararlanmaktan alakoymak kim-
senin kârı olmazdı.

«Gavriyel Paşa» adlı bir Bulgarın Doğu Rumeli valiliğinden uzaklaştırılmış olmasından ötürü gözüm kızsa da işe girişseydim, 1328 (1912) yılındaki felâketi o zaman, yâni ordusuz, parasız, pulsuz, hazırlıksız bulunduğumuz bir sırada kendi elimle hazırlamış ve felâketi davet etmiş olurum.

Sonradan kopan Balkan Savaşı, benim kalbimi çok kanattı. Yalnız bir şeyle avunuyorum ki ben 1301 (1885) yılı Eylülünde hazımlı ve ihtiyatlı tutumumla bu faciayı 28 yıl geciktirmişim.

Sait Paşa'yı yakından tanıyanlar, tereddüt etmeden kabul ederler ki Paşa, bu gibi önemli meselelerde açık bir fikir söylemez, daima: «Şöyle yapılırsa bu, böyle yapılırsa şu mahzur vardır,» demek alışkanlığında idi. Oysa ki, oyalanmak değil, kesin bir karara varmak sırasındaydık. Kâmil Paşa'yı ilk defa Sadaret mevkisine getirmekle, Doğu Rumeli meselesini geçiştirdim.

Kâmil Paşa'nın bu Sadaret'in, benim Doğu Rumeli konusundaki eğilimimi hissederek savaştan yana olmamasına bağlayanlar yanılırlar. Kâmil Paşa'yı daha önceleri gözüme kestirmiş ve sadarete getirmeyi kararlaştırmıştım.

Sait Paşanın, Kâmil paşayı kendisine rakip gördüğünü anlar ve Vekiller meclisinde arkasından hafifsemeye çalıştığını işitirdim. Suriye Valisi Hamdi Paşa'nın ölüm haberini selâmlık resminde aldım. Suriyenin önemi nedeniyle, valilik için kimin uygun olacağını Üryâni zade Ahmet Esat efendi'den sormuştum. Efendi, Evkaf Nazırı Kâmil Paşa'nın o yörede memuriyeti

ve iyi ünü olduğunu söyleyerek Suriye Valiliğine tâ-yini reyinde bulundu.

Kâmil Paşanın Vekiller arasından uzaklaştırılma-sı için, yine Vekiller arasında bir ceryan olduğunu an-ladım. İşte Kâmil paşa'nın Sait Paşanın yerine geç-me sebebi budur.

Sait Paşa, gerek Sadrazam'ken, gerek değilken, kendisile ne zaman istişare etsem, kesin bir kanaat söylemezdi. Sorumluluktan, kamuoyundan, tarihten ve bunlar kadar benden korkardı. Bu korku ve kuşku-lar onda, kesin bir söz söylemek kabiliyetini yok et-mişti.

Sait Paşa'yı tahta çıktığım güne kadar tanımaz-dım. O sıralar, Ticarèt Nazırı Damat Mahmut Paşa tav-siye etti: Mektupçusuymuş.. Gerçekten muktedir bir kâtiptir. O zamanlar pek ünlü olan Ziya Paşa'dan, Ke-mal Bey'den ve benzerlerinden aşağı kalmayan bir kâ-tip... Babiâli'nin «Arz»larını bizzat inceler ve günlük işlerle de uğraşırdı. Hükûmet gücünün Saray'da top-lanması, onun fikriyatını yaptığı bir düşüncedir. Babiâli Hükûmetin, Saray'da Saltanat'ın merkezi olduğuna gö-re, saltanatın hükûmete üstünlüğü gerekirmiş. Bunu öyleyen bizzat rahmetli Sait Paşadır.

Fakat ben Saltanattan çekildikten sonra yayınladı-ğı natıralarında hiç de böyle söylemiyor; ama be-nim sözüm, Babiâlinin kayıtları ile de pekiştirilmiştir. «Hazine-i evrak» dan aşırılmış vesikalar varsa, Yıldız Saray'ından giden evrakla tamamlanabilir.

Tunus, Mısır meselelerinde de hep kem-küm'le günler ve aylar geçirmişken, hatıralarında kusuru ba-na yüklüyor. Halbuki, bana kusur suretinde isnat etti-ği şeylerle ben ifthar ederim. O meseleleri, birer sa-

vaş vesilesi yapmak fikrinde değildim. Ben, daima harbin aleyhinde bulundum. Tunus'da direnseydim, belki Suriyeyi, Mısır'da inadım tutsaydı, muhakkak Filistinini ve belki Irak'ı kaybederdim. Yalnız Sait paşa'nın nimeti inkâr değil, hakikatı da tahrif etmesine teessüf ediyorum.

Sözde egemenlikleri koruyacağım diye, gerçek egemenlikleri tehlikeye koymak akıl kârı değildir.

O kadar kararsız ve vehimli olan Sait Paşa, bâzan da cesur olurdu; Mısır meselesinde bir aralık İngiltereye savaş açmakta ve karadan asker göndermekte dirêndi. İngilizlerin Mısırı ele geçirmelerine Fransızların karşı olmasına bel bağlamıştı. Ben engelledim. Bununla beraber, Gazi Ahmet Muhtar Paşa da hazır olduğu halde durumun bir kere de «Meclis-i Vükelâ» da konuşulmasını tavsiye ettim. Muhtar Paşanın kesin ve haklı direnmesi üzerine bu tehlike savuşturuldu; Fransa da bugüne kadar ne elini uzattı, ne sesini çıkardı.

Bu Devlet, inşallah korktuğum sonuçlara uğramaz iradesi metin olmayan biraderim hazretleri, devlet işleriyle bizzat ve yakından uğraşmadı. Bundan sonra gelecek birader ve oğullarıma nasihat ederim ki artık, uzun, kısa savaşlarla uğraşmasınlar. Bir kere daha demiştim; zaferle biten savaşlar da, yenilgiyle biten savaşlar kadar milleti yorar. «Şan ve şeref» gibi şeyler, her yanı bayındır, günü ve geleceği güvenli memleketlerde hoş görünür. Harabelerde aç ve çıplak doluşanların «şan ve şeref» iddiasında bulunmaları ve bu «şan ve şeref» peşinden koşmaları kadar hem gülünç, hem feci bir şey yoktur.

Saltanatımın son dönemlerinde bir Balkan Birliği ortaya koymayı tasarlamıştım. Paris Sefiri Münür Paşa bu konuda gizli, açık çalışıyordu. Balkan devletleri iki tehlike karşısında idiler: Rusya, Avusturya..

Durumun ilerde ne şekil alacağı bilinmez. Rusya'nın Birinci Dünya Savaşında parçalandığı görülüyorsa da kaderi daha iyice belirmemiştir. Bir yılı aşkın zamandanberi içini saran ihtilâlden kurtulursa, -daha büyük olmasa bile- daya kuvvetli bir Rusya meydana gelir. Şimdi orada olan, fikir mücadelesidir; Fransa ihtilalindekinden daha şiddetli bir fikir mücadelesi... Ben Balkanları bu iki ortak tehlike karşısında uyarmaya çalışıyordum.

Bosna - Hersek meselesinde kuru bir namdan ibaret olan egemenlikten vaz geçmek gibi sözde bir fedakârlığa karşılık, yararlı tavizler alacaktım. Romanya Kralı Karol, başta güvensizlik gösterdiyse de yavaş, yavaş yola geliyordu. Başlayan konuşmalar tam meyvesini vereceği zaman Temmuz inkilâbı ortaya çıktı. Hattâ Münür Paşa İstanbula gelmişken, şehre uğramadan döndü. Benden sonra, iç ayrılıkları yatıştırmaya çalıştılar ve bu uyuşmayı sağlamadan dünyaya meydan okudular. (23)

İşte benim o kadar istediğim ve çalıştığım ittifak, hiç istemediğim bir biçimde gelişti, yâni aleyhimize dönüştü. Ve günün birinde dört Balkan Devleti birden üzerimize atıldılar. (24)

(23) 10 Temmuz 1908.

(24) 1912 Balkan Savaşı. Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

6.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi Sarayı

Bugün Mithat Paşa için yazdıklarımı bir kere daha okuyunca, bunları söylerken susarak geçiştirdiğim bir noktayı yazıp yazmamak hususunda ciddi bir tereddüde düştüm. Allahtan ve tarihten saklanacak bir şey yoktur!. Ne kadar saklansa, ne kadar örtülüp gömülse bir gün bütün ayrıntılarıyla ortaya çıkar. Benim gibi otuz bu kadar yıl Osmanlı Devletini idare etmiş bir padişah, kendisi için zehir gibi acı bir hakikat da olsa, bildiklerini ortaya dökmelidir.

Sarasker Hüseyin Avni Paşanın İngilizlerden para aldığını bilirdim. Bir devlet adamı, başka bir devletten para alıyorsa, onun hizmetini de görüyor demektir. Demek ki rahmetli amcam Sultan Abdülâziz'in düşürülmesi ve biraderim Muradın tahta çıkarılması yalnız Hüseyin Avni Paşa'nın kin'ini değil, bir başka devletin de hırsını doyurdu!...

Daha önce de yazdığım gibi, Sarasker Hüseyin Avni Paşa, Sultan Abdülâziz tarafından nişanları ve rütbeleri alınarak memleketi olan Isparta'ya sürgün edildiği zaman, beş parasızdı, üstelik hastaydı. Amcamın iradesi evinde kendisine tebliğ edildiğinde, şaşkına dönmüş ve elinde, avucunda bir şey olmadığını düşünerek, o güne kadar kendisine bir varlık sağlamadığı için çok pişman olmuştu. O günlerde «Ah elime bir daha fırsat geçerse, ben yapacağımı bilirim,» dediğini işitenler çoktur.

Hüseyin Avni Paşa'nın meziyyetleri olduğu gibi, elbette kusurları da vardı. Kendisine çokça güvenir, bildiklerini kimse bilmediğini sanırdı. İyi bir asker

olduğunu kabul ederim. Fakat ihtiyatsızlığı, boşboğazlığı, gururu ile kötü bir devlet adamı idi, ama - itiraf ederim - sürgüne gönderildiği tarihe kadar namusluydu. Sürgünde çektiği yoksulluk ve acıların sebebi ni namusunda aramak gafletine düştü; bütün talihsizliği budur!

Ispartada dar günler geçirdiğini, yoksulluk çektiğini işitiyorduk. Bizim gibi Amcam' da bunları işitmişti. Sanırım bu yüzden kendisine acıdı ve' yaptıklarını bağışlayarak İstanbula dönmesine izin verdi. Az sonra Aydın Valiliğine tayin edildiyse de, sürgünde geçirdiği on bir aylık zaman içinde hastalandığını ileri sürerek Avrupaya, kaplıcalara gitmek istedi, gitti.

Padişahı, eski Saraskerini bağışlamıştı ama, eski Saraskeri padişahını bağışlamamıştı! Hüseyin Avni Paşa, kininin homurtuları içinde yaşıyor ve bunu kimseye belli etmemek için elinden geleni yapıyordu. Avrupaya gidince, kaplıcalardan çok, devlet kapılarını çaldı; Fransa ve İngiltereye gittiği zaman da İngilizlerin kucağına düştü.

Bunun nasıl olduğunu bilmiyorum; Hüseyin Avni burada iken mi İngiliz Sefaretile uyuşup anlaştı, yoksa oraya gittikten sonra mı İngiliz Hariciyesi, Paşa'nın kininin homurtularını duyup onu tuzağa düşürdü, bilemem. Ancak çok sonra Londra Sefirimiz Musurus Paşanın bana bildirdiğine göre, Hüseyin Avni Paşa, İngilterede bir elden, yüklüce bir para almış ve Sefirimiz bu olayı pek geç öğrenebilmiş!. Bu haber bana ulaştığı zaman, Hüseyin Avni Paşa ölmüştü. Fakat bir Osmanlı Saraskerinin yabancı bir devletten para alması küçünısenecek bir iş değildi ve üzerinde ehemmiyetle durulmalı.

Zaten Avrupa dönüşü, gerek Saray'a, gerekse yakin dostlarına getirdiği ağır hediyelerin, sürgünden yeni dönen ve yoksulluk çeken bir Paşanın varlığının çok üstünde olduğu, o günler gözümünden kaçmamıştı. Rahmetli Amcamın buna nasıl dikkat etmemiş olduğuna hâlâ şaşarım; hem de kendisine, değeri çok yüksek, tahiri, murassa bir çift şamdan getirmiş olmasına rağmen!. Bu bir çift şamdanın Paristen üç bin altına satın alındığını da sonradan tahkik edip öğrenmiştim.

Musurus Paşa'nın bunu bana bildirdiği günler, Mithat Paşa'yı Sadrazam tayin ettiğim günlerdi. Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa'nın yoldaşığı. Birlik olup Amcamı tahttan indirmişlerdi. Mithat Paşa da Hüseyin Avni Paşa gibi İngilizlerden yana bir politika izliyor ve her halinden İngilizlere güvendiği görülüyordu. Büyük bir güvensizliğe kapıldım. Mithat Paşa'yı suçlayacak hiç bir delilim yoktu. Fakat Amcam Abdülâziz Han'ın İngiliz parmağıle devrildiği apaçık ortadaydı. Sadrazamım da bu işi yapanların başında geliyordu. İyi niyetler de olsa, Devletimin düşmanına sırtını dayamış ve onların sözünden çıkmayan bir insana mülkü teslim etmek cinnet olurdu. Dikkatle hareketlerini izlemeğe başladım.

Hayatımda hiç bir şey beni bu derece sarsmamıştır. Bir mülkün Sarasker ve Sadrazamlık mevkiine yükselen bir kimsenin, yabancı bir devletden para almış olmasını havsalam kabul etmiyordu. Eğer Mithat Paşa da aynı yolun yolcusu ise, devlet tuzağa düşmüş demektir. Halbuki Devlet'in başında büyük gâileler vardı. Sırbistan ve Karadağ ile savaş halindeydik. Ruslar, savaş açmak üzereler. Tersanede toplanan ya-

bancı devletler, Ruslarla birlik olmuş, Sırbistan ve Karadağa toprak verilmesini Bulgaristana muhtariyet adı altında istiklâl tanınmasını istiyorlardı. Girit karıştı. İstanbul bile her gün yeni bir karışıklığa sahne oluyordu; Mithat Paşa takımının Fatih ve Beyazıt medreselerinden ayaklandığı çömezler, Saray kapısına kadar geliyor ve «Yaşasın Kanun-i Esasî, Yaşasın Mithat Paşa» diye bağıryorlardı. «Kanun-u Esasi» çıktığına, Mithat Paşa Sadrazam olduğuna göre, bunlara ne gerek vardı?.. Her gün yeni bir fitne, ortalığı altüst etmekteydi.

Giderek Mithat Paşanın tutumu da bana güven vermemeye başladı. Bu dönemde bir savaştan o kadar çekindiğim halde, adım adım savaşa gittiğimizi görüyordum. Tersanede toplanan büyük devletler Hariciye vekillerinin konferansı, Devletimize verilmiş bir ültimatomla son buldu. Ya dediklerini harfi harfine yapacak, ya da Rusya ile savaşta karşı karşıya kalacaktık. Mithat Paşa, İngilizlerle Fransızların bizimle birlik olacaklarını söylerken, İngiliz Hariciye Vekili Salsbery, elçilikten gönderdiği özel bir memurla bana, «Ruslarla savaşı kabul ettiğimiz takdirde, hiç bir yarımda bulunamayacaklarını» açıkça bildiriyordu.

İyice bunalmıştım, fakat sabrederek olayların önüne geçmeğe çalışıyordum. Mithat Paşa, büyük devletlerle uyuşmaya yanaşmıyordu. Heyeti Vekile'de büyük devletlerin tekliflerini red etmeyi kararlaştırdılar; Bu savaş demektir. Kendisini hemen Saray'a çağırıttım ve böyle, vebali ağır bir kararı büyük devletlere bildirmeden önce, Devlet ileri gelenlerinden bir umumi meclis toplanmasını kendisinden istedim. İsteksizce kabul etti ve böyle yaptı.

Öyle yaptı ama, elaltından da istediği kararı almak için hazırlıklar yapmayı ihmâl etmedi. Nitekim kendisinden sonra ilk sözü, emmim Abdülâzizin hal'inde işbirliği yaptığı, eski Sadrâzam Mehmet Rüştü Paşa'aldı ve «Erbab-ı namus için tek yol vardır, ben konferans tekliflerinin katiyen reddedilmesine taraf-tarım,» deyip çıktı.

Bir toplulukta, eski sadrâzam gibi bir devlet büyüğü işi kahramanlık edebiyatına dökerse, gerisinin nasıl sökeceği bellidir. Karar, Mithat Paşanın istediği gibi çıktı. Osmanlı Devleti böylece, savaş halinde olduğu Sırbistan ve karadağ'dan, başka, Rusya, İngiltere, Avusturya - Macaristan, Almanya, Fransa ve İtalya ile de savaş haline girmiş oldu.

Sadrizamdan (25) ve Sarasker Paşadan (26) ordunun ne durumda olduğunu sordum. Bana iki yüz bin askerin silâh altında olduğunu ve düşmandan gelecek her saldırıyı karşılayacak güçte olduklarını söylediler. Bu sırada Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan bir telgraf aldım. Kumandasındaki askerin otuz bin olduğunu bildiriyor ve bu kadar küçük bir kuvvetle düşmanın yüzbinlerce kişilik saldırısına dayanamayacağını söylüyordu. Hemen Sadrizamı ve Saraskeri saraya çağırttım ve kendilerine telgrafı gösterdim. Sadrâzam, ordu mevcudunu bilemiyeceğini söyleyerek için içinden çıktı. Sarasker kemküm ediyordu. Bu kadar sorumsuz ve kolayca suçu başkasının sırtına yükleyebilecek kişilerle bir savaşa girmenin delilik olacağına inandım.

(25) Sadrâzam Mithat Paşa.

(26) Sarasker Paşa. Ömer Faruk Paşa Arşivi - <https://rantey.org>

Fakat halk Mithat Paşaya bağlanmıştı ve kendisinden bir mucize beklemekteydi. Onu uzaklaştırmak bir devlet hatası olacaktı.

Emrindeki askerin mikdarını bile bilmeyen bir Sadrazamla zafere değil, ancak yenilgiye gidilebilirdi. Bununla beraber sabrettim ve onun eksiklerini kendim tamamlamağa çalıştım.

Mithat Paşa, aklına geleni yapmak istiyordu. Övgülerle inhasını sağladığı Maliye Nazırını, bir süre sonra işten uzaklaştırmak istedi. Kanun-u Esasî'ye göre, sebep sordum. Başarılı bir devlet adamı olduğunu, ancak - iş icabı - uzaklaştırılması gerektiğini söyledi. Ben, başarılı bir kimsenin işinden uzaklaştırılmasının Kanun-i Esasî'ye uygun olmayacağını bildirdim. Bu sefer de aldığı bir kararla devlet hazinesine 35.000 lira zarar getirmiş olduğunu ileri sürdü. Yazdığı üç tezkere, birbirini tutmuyordu; işin aydınlığa kavuşturulmasını istedim. Öfkelenip küplere binmiş ve bana izahat verecek yerde, tezkereyi getiren memura: «Bundan sonra Maliyeye gelenlerin hepsini "Mabeyn-i Humayun"a, (Saray) göndereceğim, oradan karşılık verilsin,» demiş. Bir Sadrazamın bir Padişaha böyle cevap verdiği, bilmem özendiği İngiltere ve Fransada görülmüş müdür?.. Buna rağmen sabrettim.

Mithat Paşanın konağında hemen her akşam kemal Bey, (Namık Kemal) Ziya Bey, (Ziya Paşa) ve Rüşti paşalarla diğer arkadaşların toplanıp içtiklerini ve ileri geri konuşmalar yaptıklarını öğreniyordum. Bir seferinde Mithat Paşanın «Hanedan-ı Osmaniden artık hayır gelmez. Cumhuriyete gitmekten başka çare kalmadı. Bunu nasıl sağlamalı dersiniz? Bu meseleyi

sizin gibi bir kaç kişi anlar. Âlemde bugüne kadar 'Al-i Osman' denilmiş, bundan sonra da 'Al-i Mithat' denilse ne olur?. Siz ne dersiniz?» dediğini de yine o mecliste hazır bulunan bir kimseden öğrendim.

Nihayet Zaptiye Nezaretinden bir tezkere geldi. Mithat Paşanın konağında her akşam yiyip içenlerden birinin «Mithat Paşa istiklâliyeti aldı. Bu sayede Murad'ı bermurad ederiz» dediği bildiriliyordu. Daha önce de biraderim Sultan Murad'ı kadın kılığına girip saraydan kaçırmaya kalkmışlar ve bu işe yeltenenlerin, Mithat Paşa gibi Mason oldukları ortaya çıkmıştı. İngiltere, her türlü fitneyi, masonluk kanalından yürütmeğe devam ediyordu.

Mithat Paşa, bir yandan Saray buhranı yaratmak, bir yandan ülkeyi savaşa sürüklemek felâketi içinde bulunması yetmiyormuş gibi, bir yandan da müslüman halkın çoğunlukta bulunduğu vilâyetlere azınlıktan Valiler tâyin etmek, ordunun temeli olan Harbiye Mektebi'ne rum talebe almak gibi akıl almaz işlere koşulmuştu. Bunlar, o gibi işlerdi ki, mazallah devleti temelinden yıkabilirdi. Ben bu kararnameleri imzalamadım. Bunun üzerine bana bir mektup gönderdi. Edeb'den ve edebiyat'dan uzak bu mektubunda hatırımda kaldığına göre «Kanun-u Esasî'yi ilândan maksadımız, Saray'ın istibdadına hâtime (son) vermek zat-ı şahanelerine vazifelerini öğretmektir,» diyordu. Bütün işlerimi bıraksam da Mithat Paşanın yanlışlarını düzeltmeğe çalışsam, bunu başaramıyacağımı iyice anladım. Osmanlı mülkü temelinden sallanıyordu. Bütün bunların üstünde de Sadrâzam'ın, ister masonluktan gelsin, ister dâma hususî sebeplerden gelsin,

körükörüne İngilizlere bel bağladığını görüyordum. Artık duramazdım; Kanun-u Esasî'nin bana verdiği hak-ka dayanarak kendisini Sadrazamlıktan uzaklaştırdım ve sınır dışı ettirdim. Brendiziye gitti. Gitti ama Saray'dan ayrılırken: «Bu millete Allah Rahmet eylesin» demek hodgâmlığını (bencilliğini))de gösterdikten sonra....

7.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Demek mülkün bekâsını kendi vücuduna bağlı sanıyormuş; O gider gitmez koskoca Osmanlı ülkesi batacak, biliyormuş? Halbuki umduklarının hiç biri olmadı. Ne içde halk onun peşinden ayaklanıp kendisini aradı, ne hatta en yakın arkadaşlarından bile bir ses çıktı. Ama dışarda ve tabiatile İngilterede kıyamet koptu. Gazeteler, Mithat Paşa uzaklaştırıldıktan sonra Osmanlı islâhatından hiç bir şey beklenemeyeceğini yazar oldular. Böyle olacağını zaten biliyor ve bekliyordum. Mithat Paşa nasıl İngiltereye bel bağlamışsa, İngiltere'de Mithat Paşaya bel bağlamıştı. Bize tavsiye ettikleri islâhatın Osmanlı Devletini daha çabuk batıracağını benim kadar İngilizler de biliyorlardı ama, acaba Mithat Paşa gerçekten biliyor muydu?..

Eğer islâhat, Osmanlı ülkesini kurtaracak bir tedbir ise, Tersane müzakereleri sırasında Kanun-i Esasî ilân edilmiş ve yapılması düşünülen islahat büyük devletlerin hepsine yazı ile bildirilmişti. Bu takdirde İngiltere, Rus sefirinin ağızına bakarak bizden Bulga-

ristana istiklal, Sırp ve Karadağlılara da toprak vermemizi istememeleri gerekirdi. Çünkü bütün tavsiyelerini yerine getirmeyi kabul etmiş ve yapmak yoluna girmiştik. Halbuki Ruslardan fazla İngilizler bizi bu yapılamaz fedakârlıklara zorlamakta idiler. Biz, bu hay-siyet kırıcı tekliflerini red ettiğimiz için İstanbuldan Elçilerini çekiyorlar, savaş haline giriyorlar ve lütfen üzerimize kuvvet göndermemek dostluğunu gösteriyorlardı!... Bütün istediklerini yapmak karşılığı gösterbildikleri dostluk, bundan ibaretti!...

Ama kendi adamları saydıkları Mithat Paşa uzaklaştırılınca, «İslâhat» birdenbire ehemmiyet kazanıyor ve güya bu işi başarabilecek tek adamın işten uzaklaştırılmasını Osmanlılığın ölümü imiş gibi gösteriyorlardı. Ben, su içen kuzuya kurdun ne söylediğini işitmiştim. İngilizlerin Mısır'a nasıl iştahla baktıklarını biliyordum. Keşke Sadrâzam'ım Mithat Paşa da benim kadar bilmiş olsaydı.

Hiç bilmiş olsa, doğru İngiltereye gider, oradan da mektuplar yazarak halâ devlet işlerine karışır mıydı?.. Bilmiş olsa, ve daha mühimi haddini bilmiş olsa, İngiliz Hariciye Vekili'nin masasına kolunu yaslayıp Osmanlı Sefiri Musurus Paşayı Vekil ile birlikte karşılar mıydı?, Ah, bilmek ne kadar zordur, hele haddini bilmek ne müşkül!

Fakat hemen söyleyeyim, «Padişah» demek, bağışlamak demektir, cezalandırmak demek değil!. Dini-miz de bunu emreder; bir insanı doğru yola getirmek, bin hayır işlemekten üstündür.

Mithat Paşa, gerçi baştan sona «yanlış içinde» değildi. Sadece zaman, zaman yanlışlıklar yapmıştır. Meziyetleri olan bir devlet adamı idi. Bazı işlerin üs-

tesinden gelmesini biliyordu. Vali olarak iyi imtihan vermiş, gittiği yerlerde devletin yüzünü ağartmıştı. Devletin en üst kademesinde kullanılmasında bazı mahzurlar çıkmışsa da, başarılı olduğu seviyede kullanılmasında kendisinden yararlanılabilirdi. İngilizlere satılmış olabileceğine inanmıyordum! Bu sebeple çağırdım ve kendisini Suriye Valisi yaptım. Sonra da İzmir'e getirdim.

Eğer amcamın ölümüne karışmış bir kişi olduğunu bilseydim, hiç bir zaman kendisini Avrupadan geri çağırmaz ve kendisine yeni vazifeler vermezdim. Fakat bu konuda açtığım bir tahkikat, Mithat Paşa'nın bu işe karışmış olduğunu gösteriyordu. Hâl' edilmiş bir Padişahı, şahsî sebeplerle öldürmek veya öldürenlere yardım etmek, ya da bildiklerini gizlemek, hem devlete, hem hanedana karşı işlenmiş ağır bir suçtu. Göz yumamazdım. Muhakeme edilmesine izin verdim.

Keşke izin vermeseydim ve keşke Avrupadan hiç çağırmasaydım. Kendisinin pek önem verdiği adalet'in karşısına çıkacağını anlar anlamaz, buna herkes-ten önce kendisinin taraftar olacağı yerde, soğuk kanlı bir cani gibi davranarak ve bir Osmanlı Veziri olduğunu aklına bile getirmeden, doğruca İngiliz Konsolosluğunun yolunu tuttu. İngiliz Konsolosu, o günlerde izinli olduğu için, onu bulamayınca, Fransız Konsoloshanesine sığındı.

Başka hiç bir delil olmasa, bir Osmanlı Veziri ve Valisi olarak mahkeme huzuruna çıkacağı yerde, bir yabancı konsoloshaneye sığınmayı düşünmüş ve bunu yapmış olması, başlı başına suçlu olduğunun red

edilmez vesikasıdır. Devletimizin bütün tarihinde böyle bir emsal gösterilemez!

Dosta - düşmana, Osmanlının başını yere eğer bu olay bana bildirildiği zaman, kahroldum! Çünkü bu yaptığı, işlediği iddia olunan cinayetten de ağır ve bağışlanmaz bir davranıştı. Hemen Adliye Vekili Cevdet Paşayı işin takibine memur ettim. İşin aslını elbette bilen İngilizler, pek aralamadılar. Fransızlar da küçük bir direnişten sonra teslim etmeyi kabullendiler.

Mahkeme safahatını ve neticesini anlatmıştım. Mithat Paşa'nın emmim sultan Abdülâzizin ölümünde suç ortağı olmasını da bağışlarım da, bir Osmanlı Veziri ve Sadrazamı olarak yabancı bir devletin hizmetinde bulunmasını asla bağışlayamam! Çünkü tutuklanacağı sıradaki tutumu ve İngiliz Konsolosluğuna sığınmak istemesi, kime güvendiği ve kimin hizmetinde olduğunu açıkca ortaya koymuştur! Böyleyken, valilikleri sırasında devlete ettiği hizmetleri hatırlayarak 1-dam cezasını hapse çevirdim.

Onun ölümünden, beni sorumlu tutmak istiyorlar. Tutsunlar. Yarın huzuru Rabb-ül âlemin'e vardığımızda yüzüm ak, alnım açıktır. Olsa olsa Tanrım, devletine ihanet eden bir Sadrazamı bağışladığım için bana hesap sorabilir. Ben, rabbimin bu yoldaki cezasına razıyım!

9.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Kemal Bey, (Namık Kemal) benim mağdurlarım arasında sayılır. Belki biraz da öyledir. Fakat aslında

o, kendi kendisinin mağduru idi.

Kendilerine «Yeni Osmanlılar» dedirten bir kaç kişi arasında en çok gözümün tuttuğu Kemal bey'dir. Fakat çok karışık ve çapraşık bir insandı. Aile hayatı ile hususi hayatı nasıl birbirini tutmazsa, kalem hayatı ile düşünce hayatı da öylece birbirini tutmazdı. Herkesin aşağı yukarı ne yapabilip ne yapamayacağını kestirebilirdiniz de Kemal bey'in ne yapabilip ne yapamayacağını bir türlü kestiremezsiniz. Çünkü bunu kendisi de bilmezdi. Mizacında birbirine aykırı iki ayrı insan yaşayan nadir kişilerden biri olduğunu söyleyebilirim. Onu yakından tanıyanlar, Saray'la iyi geçindiği günlerde «Osmanlı Tarihi» yazdığını, arası bozuldu mu «Köpektir zevk alan sayyad-ı bi insafa hizmetten» (27) diye ejderha kesildiğini çok iyi bilirler. Çabuk tesir altında kalan, belki de çok samimi bir insandı. Bir kaç saat içinde onu kendiniz gibi düşündürebilirdiniz de, kaç saat veya kaç gün bu düşünceyi taşıyacağını bilemezsiniz.

Kanun-i Esasî'nin kaleme alındığı günlerde o da bir taslak hazırlamıştı. Mithat Paşa'nın çok yakın dostu olduğu halde, bu konuda bir türlü anlaşıyorlardı. Önceleri buna çok şaşıtm; ama sonraları sır çözüldü, her şeyi anladım; Mithat Paşa temelde Âl-i Osmana karşı, Kemal bey Âl-i Osman'dan yana idi. Hanedâna büyük saygısı vardı. Bütün islâhat düşüncelerini bu hanedânın iradesi içinde gerçekleştirmek istiyordu. Buna karşılık Mithat Paşa, bir fırsatını bulup hanedân'ı devirmek ve yerine kendisi geçmek fikrindeydi. Tu-

haftır, Mithat Paşa'nın bir akşam «Âl-i Osman'ın yerine Âl-i Mithat» gelse ne lâzım gelir?» dediğini ertesi günü gelip bana haber veren Kemal Bey'dir!

Kanun-i Esasî'nin komisyonda görüşüldüğü günlerde idi; Saray'a gelmiş ve hemen «huzur»a çıkmak istemiş. Bana Sait Paşa haber verdi. İşlerim vardı, bir başka gün kabul etmek istedim, direnmiş, «Hemen görmeliyim, maruzatım ehhemdir» (28) demiş. Kabul ettim.

Pek perişan bir hâli vardı. Yüzü sararmış, elleri titriyordu. Gerekli tâzimden (saygı) sonra:

— Aman hazırlanan Kanun-ı Esasî'ye müdahale ediniz, yoksa maazallah Devlet-i Osmaniye'nin sonu gelecek, dedi.

Kendisini biraz teskin ettikten sonra, olup biteni anlattı. Mithat Paşa, yakın arkadaşı olduğu için kendisini baskı altına almış, direnmeye yüzü tutmuyormuş. Ayrıca Süleyman Paşa ile de fikir birliği kurmuşlar, Padişah'ın bütün haklarını Meclis'e devrediyorlarmış... Bu dediklerini başarırlarsa, maazallah Devletin sonu gelirmiş! Ne yapıp yapıp bu teşebbüslerini ben önlemeliymişim!.

Bu dediklerinden benim de haberim vardı. Bu teşebbüsleri biraz da üzüntü duyarak izliyordum. O günlerde «Kanun-i Esasî» nin ilânı noktasında samimi idim. Muhterem pederim Sultan Abdülmecit'in fikirleri beni zaten bu noktaya getirmişti. Bu konuda Mithat Paşa ile hiç bir ihtilâfımız yoktu. Fakat ben Sa-

ray'ın, Meclis'e yardımcı olmasından yanaydım, Mit-hat Paşa Saray'ı bir kenara koymak istiyordu. Ö gün gördüm ki Kemal Bey' de tıpkı benim gibi düşünüyor. Bundan çok memnun olduğumu saklayamam..

Bununla beraber, Kemal Bey'i biraz daha söylete-bilmek için bu sözü edilen maddelerin hangi madde-ler olduğunu sordum. Büht-ü hayretle (şaşarak) göz-lerini açtı:

— Aman Efendimiz -dedi- bu Meclis türlü anâ-sır'dan (çeşitli milletlerden) meydana gelecek. Her şe-yin iyisini düşünmek kadar, kötü gelirse tedbirini de ihmâl etmemek gerekir. Osmanlı mülkü sizin şahsınız-da birleşmektedir. Hakiki sahibi Tanrı ise, siz yeddi emini'siniz. Bir ihtiyaç vukuunda Meclisi toplamak nasıl yeddi şahanenizde ise, müzekereler sona erdi-ğinde tatil etmek de elbette yeddi şahanelerinde ol-mak hikmet-i devletdendir.

Neden korktuğunu anlamıştım. İtiraf ederim ki vatanperver bir insandı. Mülkün bakâsını her şeyin üstünde görüyordu. Nasıl oldu da beni tahtımdan de-virip biraderim Murad'ı yeni baştan tahta çıkarmak hevesine kapıldığını anlayamadım. Biraderim Sultan Murad'ın kendisi gibi mason olduğu için mi, yoksa biraderime her şeyi daha kolay kabul ettirebileceğini düşündüğünden midir, hâlâ yerine koyamıyorum.

Bir gün Tarih, kendilerine «Genç Türkler», «Jön Türkler» dedirten kimselerin neden Mason oldukları-nı elbette araştırarak ve ortaya koyacaktır. Benim tah-kik ederek öğrenebildiklerimin hemen hepsi Mason'-dular ve yine hemen hepsi, «İngiliz Locası»na bağlı-ydı! Bu localardan maddi yardım görüyorlardı. Bu yar-dımların «insanî» mî, «siyasî» mî olduklarını tarih el-

bette öğrenecektir!

Daha önce de söylediğim gibi, Kemal bey'in Magosa-ya gidişi, Midilliye gönderilişi hep kalemine ve vatanseverliğine kıyamadığım içindir. Yoksa çok daha ağır cezalara çarptırılması icap eden işlere girip çıkmıştır. İstanbulda kalması mahzurluydu. Çünkü, çevresine toplananlar onu kışkırtıyorlar, diledikleri gibi kullanıyorlardı. Nitekim bu yüzden hapsettim, sürgün ettim ama, muhabbetimi bir gün bile eksiltmedim. Nerede olmuş olursa olsun, kendisi ve ailesi refah içinde yaşamıştır. Bana olan minnet ve şükranını anlatan mektupları Yıldız evrakı arasında saklıdır. Aranırsa, elbette bulunur. Çünkü bu kusurunu, rahmetli, kendisi dahi bilirdi. Allah rahmet eylesin!

10.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi Sarayı

Mithat Paşanın cülûs'mden (29) önce benimle pazarlık yaptığı ve bu pazarlık sonunda benim tahta çıktığım söyleniyor. Güya Mithat Paşa, daha biraderim Sultan murad taht'da iken benimle konuşmuş ve padişah olabilmekliğim için bana bazı şartlar koşmuş! Bu şartlar, kanun-i esasî'nin ilânı, Ziya bey ve Kemal Bey'in Saraya alınması, Biraderim Sultan Murad iyileştiği takdirde benim tahttan feragat etmem gibi maddelermiş!. Bununla da yetinilmemiş de biraderim Muradın iyileşmesi halinde tahtdan feragat edeceğime dair benden bir de tezkere alınmış!. Ben bu tez-

kereyi ele geçirmek için Mithat Paşa'yı perişan etmişim!.

Bunların aslı yoktur. Gerçek şudur ki, Sadrazam Rüştü Paşa ile Mithat Paşa benimle biraderimin hastalığı sırasında bir görüşme yapmışlar, fakat bunların hiç birini ne şart olarak ileri sürmüşler, ne de hatta sözkonusu etmişlerdir. Bu görüşmede, yalnız biraderimin rahatsızlığı bana bildirilmiş ve tahta geçeceğim tebşir edilmiştir. Ancak Mithat paşa, biraderimin Kanun-i esasî'ye mütemayil bulunduğunu, bu yolda bazı hazırlıkların olduğunu söyleyerek benim bu konudaki fikirlerimi öğrenmeğe teşebbüs etmiştir. Ben de Kanun-i esasî'nin ilânından yana olduğumu kendilerine söyledim. Gerçekten o yıllarda böyle düşünmekteydim ve nitekim Mithat Paşa'yı uzaklaştırdıktan sonra da hem Kanun-i Esasî'yi ilân ettim, hem Meclisi-savaş içinde olduğumuz halde topladım ve bütün savaş boyunca Meclis çalışmalarını sürdürdü.

Gerisi yalandır. Ben, nasıl bir padişah olmalıyım ki, Vezirime senet imzalayayım?.. Vezirim nasıl bir mecnun olmalı ki, Padişahına şart koşabilsin!. Bunlar, düşüncesi kıt kimselerin sonradan yakıştırdıkları şeylerdir. Mithat Paşa, harîs ve atılgan bir Vezirdi ama, deli değildi. Ziya beyin, Kemal Bey'in saraya yerleştirilmesi, cülûs edecek bir padişaha şart koşulmaz. Bunlar o çeşit maddeler değildir. Hem sonra Ziya bey ile Kemal bey Saray'a alınsalardı, bunlar benim ellerimi kollarımı mı bağlayacaklardı? Bir sözümle kendilerini işlerinden çıkaramaz mıydım ki, böyle akıllara sığmaz bir şart dermeyan edilsin!.

Sırası gelmişken söyleyeyim, Ziya Bey, nimete

ve mevkie doymaz bir adamdı. Kemal bey ne kadar samimi ise, Ziya bey de o kadar haris ve hesabı idi. Kendisini Vezirlik mertebesile Suriye Valiliğine tayin ettiğim halde, memnun değildi; gözü Sadrazamlıktaydı. Mithat Paşa'nın her bakımdan o kadar benzeri idi ki, Mithat Paşa, Avrupa'ya uzaklaştırıldıktan sonra İstanbuldaki arkadaşlarına Ermeni cemaati yolu ile nasıl paralar, hediyeler göndermişse, Ziya bey'de (Paşa) Suriyeden hediyeler gönderiyor, yazdığı yazıların İstanbul basınında imzasız çıkmasını sağlamağa çalışıyordu. Suriye vilayetinin işlerini ne dereceye kadar gördüğünü bilemem. Fakat İstanbulda bazı kimselere günde on-onbeş mektup gönderdiğini yakından biliyorum...

Bir ara İzmir'e geldi ve burada yabancı bir gazete muhabirine -sözüm ona- bir demeç verdi. Bu demecinde - lâubalî bir edâ ile - Kanun-i esasî ile idare edilen memleketlerde padişahların, milletin bir «hizmetçisi» olduğunu söyleyecek kadar edeb dışı davrandı. Hangi idare olursa olsun, bir hükümdar milletin hizmetindedir, ama hizmetçisi değildir! Kanun-i Esasî ile idare edilen memleketlerde de hükümdâr, millete ait işlerinin bir kısmını kurduğu Meclise gördürür ama, hizmetçilik etmez! Şımarık Ziya bey - böyle söyleyerek - yüzyıllar boyu Osmanlı mülkünün gözbebeği gibi sakındığı Padişahlığı aşağılatmağa çalışmış ve ona hakarete cesaret etmiştir. O zaman Sadrazam Mithat Paşa idi. Mesele çıkarmamak için bunlara bile göz yumdum, işitmezlikten geldim.

Yalnız, İstanbul gazetelerinde Ziya bey'in (Paşa) Milletvekili çıkması için İstanbulda taraftarları tarafından bir kaç bin imza toplandığını gördüğüm zaman.

Sadârete bir tezkere ile, «Hükümdarına karşı edeb dışı davranışları görülmüş bir kimsenin Meclise alınmasını doğru bulmadığımı» bildirdim. Bunu, benim müstebidliğime vesika diye göstermek istiyorlar. Acaba pek hayranı oldukları İngiltere Kralı, Kraliyet'e hakaret etmeyi meslek edinmiş birinin Meclise alınmasını alkışlarla mı karşılar, yoksa vetosunu basar mı?.. Mithat Paşa, Maliye Veziri Galip Paşanın azlini benden niye o kadar ısrarla istemişti? Halbuki Galip Paşa, sadece fikirlerini dobra dobra söylemeye alışmış bir devlet adamı idi ve edeb dışı söz söylemek yaradılışına aykırı düşerdi.

İşte Ziya bey için söyleyeceklerim: Tanrı takiratını bağışlasın!.

11.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Musahibim evvelki gün fransızca küçük bir kitap getirdi. Adı: «Piyer Kiyar'ın hatırasına» dır. Yergiler ve övgülerden yapılmış bir kitapçık. Övülen, Piyer Kiyar, yerilen de ben..

«Piyer Kiyar'ı, ismen bilirim. Yirmi üç yıl önce İstanbula gelmişti. Ermeni mekteplerinde fesad muallimi idi. Üç dört sene kaldıktan sonra da def olup gitti.

Tuhaf!. Bana : (Kızıl Hayvan - Bete rouge) lakabını takan Piyer Kiyar'mış.. Sözü bilirdimse de ortaya atanını bilmezdim. Taşıdığım yabancı ülke nişanları kadar, yine o yabancı ülkeler tarafından bana yakıştırılmış böyle bir çok isimlerim vardır. Ben, bunlarla iftihar etmekte haksız değilim. İşte bakınız, «Kızıl Hayvan» payesinin ve-

rilme sebebini bu kitaptan öğrendim. Ve öğreten de Aharonyan, Çobanyan adındaki iki Ermeni hatibinin hararetli nutuklarıdır!

Musahibimin getirdiği kitapta ünlü, ünsüz bir sürü Fransız Edebiyatçısının da söylev biçiminde yergileri var ise de «Kızıl Hayvan» kendisinin niçin kudurmuş olduğunu, dış düşmanlarından değil, iç düşmanlarından işitmek ve öğrenmek ister. Böylesi daha belgeli ve güven verici olur. Aharonyan efendi de, Mösyö Çobanyan da ağız birliği edip allandıra ballandıra anlatıyorlar ki: Piyer Kiyar, Ermeni okullarına öğretmen olarak 1893 yılında İstanbula gelmiş, Ermeni gençlerine felsefe ve edebiyat tarihi ile birlikte «Türklerin boyunduruğundan kurtulmak için çalışmak» dersleri vermiş!.. Ermeni öğrencilerinin felsefe ile edebiyat tarihi derslerinden ne kadar yararlandıkları belli değildir ama, ihtilâlciliği öğretmek ve inandırmakta o kadar başarı kazanmış ki; «Sason» meselesinde, «Zeytin» meselesinde, yâni, Ermeni kanının dökülüp, Ermeni ocağının sönmüş olduğu her meselede bu Piyer Kiyarı minnet ve şükranla anmak, Ermeni cemaatine kutsal bir vazife olmuş!

Zabıta bir aralık, Ermeni hasabına çalışan bu Fransızdan şüpheleniyor ve tutukluyorsa da Fransız sefaretinin müdahalesi üzerine ben serbest bırakıyorum. Gerçekten de bu mesele ve sefaretin bu yoldaki müdahalesi hatırıma geldi. Piyer Kiyar, hapisten çıkmış ama, kendisini emniyette göremediğinden, - ki, yemin ederim şahsı için bizim taraftan hiç bir tehlike söz konusu değildi ve bunu kendisi pek iyi bilirdi - İstanbulu terk ediyor. Ve o kadar sevdiği Ermeniler de demek ki, önce Tanrının koruması ve esirgemesine, son-

ra da benim şefkat ve merhametime bırakıp gidiyor. Bunu söyleyenler, bir çok fransızla beraber, mösyö Oharonyan ve Çobanyan efendilerdir.

Mazlum Ermeni milleti adına heyecanlanmış ve ayaklanmış bu fedakâr mücahit, yani Piyer Kiyar, İstanbul'daki - mikdarı her halde çok olmayacak - aylığını bırakıp Fransa'ya dönmek zorunda kalıyor; ve Ermeni kıyımını haber veriyor! O vakte kadar koca avrupanın bu faciadan haberi yokmuş ve hükümetler de bizden yana çıkıp işi susmakla geçiştiriyormuş.. Bunu söyleyen ben değilim; bir çok Fransız ve Ermeni söylevcisiyle yazarları... Hatta, İstanbuldaki saygı toplantısında Hüseyin Cahit bey bile bulunmuş ve işitmiş!.

Piyer Kiyar Avrupaya gittikten ve ermenilerin yürek paralayan maceralarını hiç bir şeye aldırış etmeyen çıkarıcı insanlık dünyasına haber verdikten sonra bile ermenilere olan muhabbetini tatmin edememiş ve bu sevdanın hızı ile (İllüstration) un muhabirliğini kapıp gittiği Yunan Ordusunda gönüllü bulunmuş ve Türklerle savaşmış da!... Bu da o kitapta yazılı!.

Şimdi, (Kızıl Hayvan) diye aşağılanan bu insan, tüm ademoğlundan sorar ki, Meselâ İzmirli Übeydullah efendi kalkıp tâ Hindistana gitseydi ve orada azınlığı değil, çoğunluğu yapan müslümanların bizim ermeniler kadar da temel haklara sahip olmadığını görüp, üzüntüsünden ve kederinden bu çaresi kalmış müslümanlara: «Sizin de yoksul olmamak, zulüm görmemek, hakarete uğramamak gibi bir hakkınız vardır» deseydi ve demekte direnseydi, en çok insansever, haksever ulularından geçinen Hindistan Valisi bizim Türk hocasının sarığına teşekkür mü ederdi?...

12.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Dün yazdığım satırları bugün bir daha okudum. Gladiston'un «Kızıl Sultan»ı tarih sahnesinden çekileli sekiz yıl onbir ay oldu. Acaba Ermeni vatan-daşlarım hallerinden daha memnun ve geleceklerinden daha güvenli midirler?..

13.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Ermeni meselesi, Ermeniler meselesi değildir. Rahat bir yürekle söyleyebilirim ki, Ermeni kavmi (milleti), Osmanlılığı en iyi benimsemiş, onu en iyi temsil etmiş bir kavimdir. Medeniyetimize hizmet etmişler, devletimizin bekâsına çalışmışlar, hizmetlerle ve sadakatlerle mümtaz Osmanlılar çıkarmışlardır. Ermenilerin bizden hiç bir şikayetleri yoktu. Fakat Ruslar, Bulgaristan üzerindeki emellerine ulaşınca, Osmanlı İmparatorluğundan yeni bir parça daha koparmak için, Ermenileri parmaklarına doladılar. Gönderdikleri ajanlarla, önce papazları, öğretmenleri ele geçirdiler, sonra da buldukları macera düşkünü Ermenileri bizim aleyhimize çevirdiler.

Hiç bir kavim, bağlı olduğu ülke zayıflarsa rahat durmaz. Bu sebeple, Ermenilerin de tek başlarına uslu oturduklarını söylemek istemiyorum. Fakat tek başlarına hiç bir güçleri olmadığı için, diğer kavimler gibi onlar da bir süre daha bekleyebilirlerdi. Ancak tahrik ve fitne, bazılarını hemen ayaklandırmaya yetti.

Aslına bakacak olursak Ruslar, Türkiyede müstakil bir Ermenistan kurulmasından yana değildiler. Çünkü kendi sınırları içinde de Ermeniler vardı, o zaman bunlarda bu bağımsız ermenilere katılmak isteyeceklerdi. Rusların hesabı, kendi Ermenilerinin ağızlarına bir parmak bal çalmak, Türkiyenin başına bir gaile çıkarmaktan ibaretti.

Çok geçmeden buna Fransızlar ve İngilizler de katıldılar. Osmanlı ülkesinden koparılacak yeni parçada, onlar da söz sahibi olmak istiyorlardı. İlk Ermeni komitesinin Türkiyede değil de Pariste kurulmuş olması, her şeyi ortaya koyar. Fitnenin başı dışarda idi.

Ben, fitneyi bastırmak, bu iyi Osmanlıları, yanlış yollara sapmaktan kurtarmak için elimden geleni yaptım. Bir yandan kendilerine şefkatle muamele ettim, bir yandan katolik ve ortodoks ermeniler arasındaki anlaşmazlığı kullanarak, uzun bir süre, bir fikir etrafında toplanmalarını engelledim.

Fransızlar, Katolikleri himaye ediyorlar, Ruslar, ortodokslara arka çıkıyorlardı. Ben, bazen birini, bazen ötekini tutarak, ama her ikisinin de Osmanlı Reayâsı olduğunu hatırdan çıkarmayarak, tahrikleri önlemeğe çalıştım. Önce birbirlerini kırdılar, sonra dönüp müslüman ahaliye saldırdılar.

Bu oyunu ben de dünya da biliyordu. Çünkü Bulgaristanda denenmiş ve sonunda Bulgaristana muhtariyet adı altında bağımsızlık kazandırmıştı. Onun için zabıta kuvvetleriyle Ermeni ve Müslüman çatışmasını önlemeğe çalışıyordum. Ermenilerin muradı, müslümanları kışkırtmak, üstlerine saldırtmak, sonra da dünyayı ayağa kaldırtmaktı. Bundan sonra Avrupa devletleri işe karışacaklar, bu iki unsurun bir arada yaşa-

yamı,acaklarını ileri sürerek muhtariyet isteyeceklerdi.

Papazlar, Öğretmenler, Ajanlarla sürdürülen bu tahrikler, önceleri pek itibar görmedi. Bir çok Osmanlı Ermeni, bu kışkırtmaları hoş karşılamadı. Bunun üzerine kurulan çeteler, önce bu namuslu Ermeni vatandaşlarımızı yola (!) getirmek için bunları kesip öldürmeğe başladılar. Bu namuslu Ermeniler, bir taraftan hükümetten, bir taraftan çetelerden çekiniyorlardı. Sonra, sonra bunlar da çeteleri desteklemeğe, beslemeğe, saklamaya başladılar.

Birinci safhası böyle biten oyunun ikinci safhasına geçildi. Türk kılığına giren Ermeniler, kendilerine yardım etmek istemeyen kendi vatandaşlarını öldürüp sonra da «Görmüyor musunuz, sizi Türkler kesiyor, siz hâlâ bizimle birlik olmuyorsunuz» demeğe başladılar. Bir yandan da Türk köylerine giriyorlar ve müslüman halkı türlü işkencelerle öldürüyorlardı. Bunların içinde, vücudu bıçakla yarılıp içine barut doldurulduktan sonra tutuşturulanlar da vardı!

Bu Ermeni tahrikçileri özellikle Sason bölgesinde tahriklerini sürdürüyorlardı. Bu Ermeni - Müslüman kavgasını sona erdirmek için, müşir Zeki Paşa emrindeki orduyu, bu sahaya sevk ettim ve ayaklanmayı bastırdım. Büyük devletler elçileri birbirleri peşinden Saraya koştular. Zavallı Ermenilerin kılıçtan geçirildiğini ve bunun zulum olduğunu söylüyorlardı. Hele İngiltere elçisi, hemen bir tahkikat heyetinin kurulmasını istiyor ve buna öncülük etmek için de bir İngiliz Askeri Ataşesinin hemen olay yerine gönderileceğini söylüyordu. Bütün elçilere ve bu arada daha sert bir dille İngiliz elçisine, bunun bir asayiş mese-

lesi olduğunu, ordunun buralardaki eşkiyaları temizlediğini söyledim ve ilâve ettim: «Ateşe göndermenize müsaade edemem. Çünkü bu günlerde buralarda bir İngiliz Ateşesinin görünmesi, yatışmış toplumları yeniden birbirine düşürebilir.»

Elçi yanımdan hayret içinde ayrıldı. Çünkü ben o günlerde İngilterenin uzak doğuda Ruslarla başlarının iyice derde girmiş olduğunu biliyordum. Hem Rusya, hem İngiltere, hem de Almanyadan çekinen Fransa ciddi bir müdahalede bulunamazdı. Nitekim bulunmadı da.. Fakat bunu izleyen yıllar İngiltere Ermeni meselesini ayakta tutmak için, elinden geleni yaptı. Çünkü bu suretle Mısırda giriştiği işleri örtmüş oluyor, dünyanın dikkatini Türkiye üzerinde uyanık olarak tutuyordu.

Anadoluda yaptıkları hareketlerle muratlarına eremiyeceklerini anlayan Ermeniler, çetelerini, komitecilerini İstanbula soktular ve İstanbulda çeşitli kargaşalıklar çıkarmağa çalıştılar. Bunda muvaffak da oluyorlardı. Fakat Avrupanın büyük devletleri de, hiç bir yerde çoğunlukta olmayan bu dağınık Ermenilere benim muhtariyet vermeyeceğimi, bunun için her şeyi göze alabileceğimi biliyorlardı. Onlar da kendi aralarındaki rekabet yüzünden savaşa girecek takatta değildiler; bu yüzden Ermeni meselesi, Türkiye için bir huzursuzluk, Avrupa için Türkiyeye müdahale olarak son yıllara kadar sürdü gitti.

Fakat Avrupa gazeteleri meseleyi, parmaklarına dolamışlardı. Durmadan yazıyorlar şahsıma «Kızıl Sultan» diye hucum ediyorlar, dünya efkârı umumiyesini (Kamuoyu) aleyhimize kışkırtıyorlardı. Böylece Ermeni meselesi bir dünya efkârı umumiyesi meselesi ol-

muştur ama, Devletler arası ciddi bir mesele olma-
mıştır. Bu mevzuda Sait Paşa'nın hizmetleri büyüktür.

Ben Ermenilerin istiklâl sevdasına kapılmalarına
şaşmıyorum; hele büyük devletler tarafından durma-
dan tahrik edildiklerini bildikten sonra... Fakat Avru-
paya kaçıp orada benim aleyhime gazete çıkaran bazı
jön türklerin Ermeni komitecileriyle işbirliği yapmaları-
na, hatta onlardan para almalarına hâlâ şaşıyorum.

Hem Osmanlı ülkesini parçalanmaktan kurtarmak
istediklerini söylüyorlar, hem de parçalayanlarla iş
birliği, ahit birliği yapıyorlar!. Eğer aralarına nifak (ara
bozuculuk) düşürmeseydim, işi nerelere kadar götü-
receklerdi acaba?.. Anadolunun göbeğinde bir Erme-
ni devleti kurmak, vatanperverliklerinin bir ispatı mı
olacaktı?

İbret alınsın diye bunları yazıyorum; bana düş-
man olanların, kimlerin dostu oldukları iyice bilinsin
diye!.. Vatan'ın bugünkü haline ağlarken, bunları dü-
şünmek beni kahrediyor! Onlar Abdülhamidi yıkma-
dılar, hayır; onlar işte Osmanlı devletini böylece yık-
mış oldular!

14.Mart. 1333 (1917)

Beylerbeyi

Ne kadar garip bir tecellidir ki, Amcam Abdülaziz
Han'ı düşürmek için Avrupaya kaçan Genç Osmanlı-
lar, eninde sonunda muradlarına ermişler, hem Ab-
dülâziz Han düşmüş, hem de hemen peşinden açılan
93 Rus savaşı Rumeli'nin yarısını alıp götürmüştü.
Tıpkı onlar gibi, beni düşürmek için Avrupaya kaçan
Jön Türkler de muratlarına ermişler, beni düşürmüş-

ler ve girdikleri cihan Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğunu elden çıkarmışlardır.

Her iki gurup da memleketin okumuş yazmışlarını içine alıyordu. Her iki gurup da Batıcılığa hayrandı. Her iki gurup da memleketin tek kurtuluşunu meşrutiyette görüyorlardı. Her iki gurup da emellerine ordunun bir parçasını vasıta etti. Her iki gurubun dayandığı ordu da içinden parçalandı.

Evet, ne kadar daha garip bir tecellidir ki, ben bu olayların her ikisinin de içinde yaşadım. Amcamın öfke ile yapamadığını, ben sabırla yapmayı denedim. Amcamın ceza ile başaramadığını, ben bağışlayarak elde etmeğe çalıştım. Ama yine de muvaffak olamadım!

Ve daha garip bir tecelliye bakınız ki, «Genç Osmanlılar»ı da «Jön Türkler»i de Osmanlı imparatorluğunu parçalamak isteyen büyük devletlerin hepsi arkalıyorlardı! Bu devletlerin gözünde ümit bu gençlerdeydi!. Bunların dediği yapılırsa Osmanlı imparatorluğu kurtulacak, dediklerine kulak asılmazsa, batacaktı! İki kere istemeyerek de olsa, dediklerini yaptık ve işte battık!. Bari son kalan bir avuç vatan toprağında yaşayanların gözleri açıldı mı?... İnşallah!.

Evladım sayılan bu vatan çocukları, benim, bir sarayın dört duvarı arasında gördüğüm hakikati koskoca yeryüzünü gezip tozdukları halde nasıl görmediler; nasıl görmediler de ecdad kanile sulanmış koskoca bir ülkeyi kendi ellerile batırdılar!.

Suçlamaya dilim varmıyor; fakat görüyorlardı ki İngilizler, Fransızlar, Ruslar, hatta Almanlar ve Avusturyalılar yani bütün büyük Avrupa devletleri menfaatlerini Osmanlı mülkünün parçalanmasında bulmuş-

lardır; düşmandılar. Görüyorlardı ki bu devletler birbirleriyle dalaşıyorlar, ama Osmanlıları öleşmekte anlaşıyorlardı. Anlaşamadıkları, kimin daha büyük parçayı yutacağı idi. Öyle olduğu halde, bu düşüncede olan devletlerin kendilerini arkalamalarından da mı bir manâ çıkaramıyorlardı?

Söyledim, yine söyleyeceğim, anlattım, yine anlatacağım, düşünmüyorlarmıydı ki Osmanlı ülkesi bir çok milletlerin biraraya gelmesinden meydana gelmiştir.. Böyle bir ülkede Meşrutiyet, ülkenin unsuru aslîsi için (Temel unsur) ölümdür. İngiliz Parlamentosunda bir Hindli, Afrikalı, Mısırlı, Fransız Parlamentosunda bir Cezayirli mebus varmıydı ki, Osmanlı Parlamentosunda Rum, Ermeni, Bulgar, Sırp, Arap mebusu bulunmasını istemeğe kalkıyorlar!.

Hayır, bunca okumuş, düşünmüş, kendisini davasına vermiş vatan evlâdının cibilliyetsiz çıkacağını kabul edemem! Sadece aldandılar, derim. Aldandılar ama, cezalarını kendilerinden çok, aldanmayan milyonlarca masum vatan evlâdı çekti; hem öldüler, hem vatandan oldular!.

Kendilerine «Jön Türkler» denilen kimseler aslında üç - beş kişidir. Bunlar yıllarca Avrupa'da benim aleyhimde çalışmışlar, benim aleyhimde çalışmanın vatanın da aleyhinde çalışmak demek olduğunu düşünmeden yazmışlar, çizmişler, söylemişlerdir. Çıkardıkları gazeteleri gizlice memlekete sokmanın yolunu -büyük devletlere arkalarını dayayarak - buluyorlar, yabancı postahanelerden de yabancı uyruklu kimseler aracılığı ile çekip şuna buna dağıtıyorlardı. Yıllar yılı, ciddî sayılabilecek bir tesirleri olmamıştır; ciddî sayılacak bir fikirleri olmadığı gibi...

Fakat ben buna rağmen, kendilerile ilgilendim. Yabancı memleketlerde parasızlık yüzünden bazı şeylere katlanmamaları için, gazetelerini satın almak bahanesile büyücek yardımlarda bulundum, bazı kimse-lerin memlekette para göndermelerine göz yumdum. Tek yabancıların maşası olmasınlar, muhalefetleri -yan-lış da olsa- namuslu kalsın diye!.

Beni bu yardımlara iten sebebler de vardı. Ahmet Rıza Bey, Bursada Maarif müdürü iken, Pariste ihti-lâlin yüzüncü yılı sebeble açılan sergide Bursa İpek-lilerini teşhir etmek bahanesile Avrupaya gitti ve bir daha dönmedi. Oradan bana bir «İslâhat layihası» (Re-form Raporu) gönderdi. Okudum, hiç bir şey yoktu. Ne memleketi tanıyor, ne tekliflerinin ne getireceğini hesaplayabiliyordu. Bir kenara koydum.

Ardından, «Meşveret» adile bir gazete çıkarma-ya başladı. Paris Sefirimize «ne ile geçiniyor?» diye sordurdum. «Pariste türkçe dersleri vererek» diye ce-vap verdiler.. Pariste, hem de Türkçe dersleri vere-rek geçinmek, ayrıca bir gazete çıkarmak ve bunun da külfetlerine katlanmak!.. Buna hayatında bir kere fırından ekmek almamış basit bir cariyeye bile inanmaz.. Dolaylı yollardan para göndermeğe başladım, çünkü başka çare yoktu!.

Biraz da Mizancı diye tanınan Murad bey'den bay-sedeyim. Bu, bir başka garabettir. Murad bey, delikan-lı yaşında Kafkasyadan kalkmış, okumak için Kırım'a gideceğine, İstanbulu yolunu tutmuştur. İstanbulda ilk çaldığı kapı, Mithat Paşanın konağıdır. Hemen Mit-hat paşa tarafından kabul edilir, dinlenir ve bir tezke-re ile Rüştü Paşaya gönderilir. Murad bey bir süre Rüştü Paşanın katipliğini yapmış..

Paşanın ölümünden sonra, Mülkiye mektebine tarih hocası oldu. İngiliz politikasına tarafdar olarak biliniyordu. Nitekim ben İngiliz Politikasına tarafdar olan Sait Paşayı Sadrazamlıktan uzaklaştırdırca, o da «Mizan» adlı bir gazete çıkarmaya başladı. Bu gazetesinde bana övgüler yayınlıyor, ama kabineye memur ettiğim devlet ileri gelenlerine ver yansın hucum ediyordu. Hükümet gazetesini yıllar sonra kapattı. Ben kendisini korudum ve Duyunu Umumiye komserliği-ne tayin ettirdim.

Bir gün, Rusyaya kaçtı. Oradan Avrupaya geçti. Londrada Lord Salisbury ile görüşüp Mizan'ını Mısırda çıkarmak müsaadesi alabildi. Tekrar Avrupaya geçti ve en sonra Ahmet Celadettin Paşa aracılığı ile yeniden İstanbula döndü.

Bu dönem içinde nasıl geçindiğini, nasıl bu uzun seyahatleri yapabildiğini, gazetesini hangi para ile çıkardığını araştırmak istemiyorum.

Ahmet Celadettin Paşa'nın Mısır'da Ali Kemal Bey'den (30) aldığı bir mektubu görmüştüm. Bu mektup her halde Yıldız evrakı arasında saklıdır. Kimin nereden para aldığını isim isim yazıyordu. Bu mektupta Dr. Abdullah Cevdet, Dr. İshak Şükûti, Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Dr. İbrahim Temo'nun Fransız ve İtalyan localarına bağlı olduklarını ve bu locaların yardım ile yaşadıklarını, hattâ memleketteki ailelerine dahi bu localar elile para gönderildiğini yazıyor ve bunların vesikalarını gönderiyordu.

(30) İzmit'te linç edilen itilâfçı yazarı Ali Kemal.

Avrupada, Mısırdaki çeşitli namı altında çıkan gazeteler ve buralarda gezinen gizli cemiyetin adamları, daha önce de söylediğim gibi, memlekete ciddi bir zarar vermediler. Fakat Mason Locaları, bütün takiplerimize rağmen, «İttihat ve Tarakki»ye bağlı subayları harekete geçirince, bu âvâre insanlar birer bayrak haline geldiler. İşte Jön Türk'ler ve İttihat ve terakki cemiyetinin hikâyesi de budur.

Evet, hikâyesi budur ama, neticesi de bugün maalesef gözlerimizin önündedir.

Bana diyeceklerdir ki, «Bütün bunları biliyordun da niçin engel olmadın, niçin devletin yıkılmasına göz yumdun?..»

Haşâ!. Göz yummak şöyle dursun, her an tetikte yaşadım. Fakat önleyemezdim, önleyemedim de.. Çünkü yalnızdım. Onların arkasında bütün düşman dünyası vardı. Mizacım ve şartlarım başka türlü olmama elverişli değildi. Dostlarım beni, yumuşak başlı olmakla, düşmanlarım, zalim gaddar olmakla suçlarlar.. İki taraf da yanılır.. Ben ne bir Yavuz Selim Han idim, ne de Yavuz Selim Han'ın ülkesi benim buyruğumdaydı. Bir kaç kelle koparıvermek, laf söylerken kolaydır. Her koparılan kelle, insanın önünde bir uçurum açar. Bu uçurumu doldurabiliyorsan, gözdağı verebilirsin ve gözdağı verdiklerin dediklerinden çıkmazlar. Ama uçurumlar kapanmıyorsa, hiç bir şey yapmak mümkün değildir. Ben, doğuştan merhametli bir insanım. Fakat devletin merhametle idare edilemeyeceğini de bilirim. Ne yaptıysam, yapabildiğimdir. Yavuz Selim Han da benim zamanımda padişah olsaydı, o da benim gibi yapardı. Gerekeni yaptım, faydalının peşinden koştum,

ahâliyi ezdirmemeğe çalıştım, beyhude kan dökülmesinin her yerde karşısına çıktım. Memleketim, Jön Türklere gösterdiğim şefkatın değil, Jön Türklerin bağışlanmaz gafletlerinin kurbanı oldu; işte o kadar!...

17. Mart.1333 (1917) Beylerbeyi

Musahibim iki gündür neden yazılara devam etmediğimizi sordu durdu; Düşünüyorum. Vatanımın nereden nereye geldiğini düşünüyorum. Üç kıtaya yayılmış koskoca bir cihangirlik, on yılda bir avuç toprak haline geldi. Vebali kimin?.. Kimin olduğunu bulsak ne işe yarar?. Vatan elden gittikten sonra..

Kırk yıldır büyük devletlerin birbirile kapışmasını bekledim. Bütün ümidim oydu ve Osmanlının bahtını buna bağlı görürdüm. O beklediğim gün geldi. Heyhat ki ben tahttan uzaklaştırılmış, ülkemi idare edenler de akıldan ve basiretten (uzak görüş) uzaklaşmışlardı. Kırk yıl beklediğim büyük fırsat, bir daha ele geçmemek üzere Osmanlının elinden çıktı gitti.

Otuz bu kadar yıl tahttan uzaklaşmamak için çalışmışsam, bunun içindi!. Saltanatım günlerinde bazı büyük devletlere tavizler vermişsem, bunun içindi. Donanmayı Halice kapamış, talime dahi çıkarmamışsam bunun içindi. Girid'i İngilizlere kaptırmamak için Yunan muharebesini göze almışsam, bunun içindi.. Velhasıl otuz bu kadar yıl ne yapmışsam, ne etmişsem, doğrusu da yanlış da yalnız bunun içindi!

Bu sırrı kırk yıl içimde sakladım. Artık fâdima (gelecek kuşaklar) beni tanımaları için anlatacağım. En

güvendiğim Sadrazamlarıma bile açmadım. Çünkü sı-
nayarak öğrendim ki, iki kişinin bildiği bir şey sır ol-
maktan çıkıyor. Oysa, bunun yabancı devletlerce bilin-
memesi, duyulmaması gerekliydi. Osmanlılar, ancak
böyle bir fırsatı zamanında ve basiretle kullandıkları
takdirde kurtulacaklar, yeniden büyük devlet olacak-
lardı.

Bu kanaate nereden ve nasıl ulaştığımı anlatabil-
mekliğim için tahta çıktığım günlerde dünyayı ve
memleketi nasıl bulduğumu bilmek lazımdır. Ben bu
kanaate o günlerde de ulaşmış değilim; Rus muhare-
besini (31) kaybettikten ve bu muharebe içinde bü-
yük devletlerin bize bakışlarını yakından gördükten
sonra edindim. Tek başına yaşayacak ve direnecek
gücümüz yoktu. Bizi parçalamakta birleşmiş düşman-
larımız kendi aralarında parçalanırlarsa ve biz de bu
parçalardan birinin vaz geçemiyeyeceği kuvvet olabilir-
sek yeniden dünya için söz sahibi olabilirdik.

Büyük devletler arasındaki rekabetin eninde so-
nunda onları çatışmaya götüreceği gözler önündeydi.
Öyleyse Osmanlı Devleti de böyle bir çatışmaya ka-
dar parçalanma tehlikelerinden uzak yaşamalı ve ça-
tışma günü ağırlığını ortaya koymalıydı. İşte benim
33 yıl süren siyasetimin sırrı...

18.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Amcamın şehadeti ve Biraderim Murad'ın aklına
zarar getirmesinden sonra tahta çıktığım zaman, dış-

ta ve içde büyük meselelerle karşı karşıya kaldım.

Payitaht (Başkent) karmakarışıklı. Bir kaç ay gibi kısa bir zaman içinde iki padişah düşürülmüş, biri şehit edilmiş, biri mecnun olmuştu. Ordunun ve Devletin ileri gelenlerinden bazıları bu işlere karışmışlar, suç işlemişlerdi. Korku içindeydiler. Hem devleti ellerinde tutuyorlar, hem de korkuyorlardı. Yıkma için aralarında birleşebilmişlerdi ama, ne yapacaklarını bilmiyorlardı. İşin elebaşısı Hüseyin Avni Paşa, kendisini sürgüne gönderen padişahı tahttan düşürmüş, şehit ettirmiş, muradına ermişti ama, iş birliği ettiği arkadaşlarının ayrı havalar çalmasından tedirgindi. Mithat Paşa ve arkadaşları, hesap verme korkusu içinde Saray'ı bütün haklarından tecrit etmek sevdasına düşmüşlerdi. Sadrazam Rüştü Paşa, her iki tarafa da güvenemiyor, ama onlardan da bir türlü ayrılamıyordu.. Durmadan konaklarda toplanıyorlar, konuşuyorlar, fakat bir karara varamıyorlardı.

Bunun haricinde olan devlet büyükleri, olup biteni ibretle seyrediyorlar, bazıları bana gelip bunun önüne geçmemi benden istiyorlardı. Kararsızdım. Mithat Paşa, halka bir kurtarıcı gibi görünmekteydi. Avrupa devletleri de kendisini destekliyorlardı. Halkın vicdanı ve o günlerde Avrupa efkârı umumiyesile beraber olmak aklın ve siyasetin icabıydı; ben de öyle yaptım, Mithat Paşayı Sadrazam tayin ettim.

Mali duruma gelince: Hazine borç içindeydi. Varidat her yıl biraz daha azalıyordu. Tanzimatdanberi her şeyimizi Avrupadan getirtir olmuştuk. Yerli tezgahlar birer birer sönüyordu. Her tarafı Avrupa bezleri kaplamıştı. Kurulmuş bir kaç fabrika bile kapanacak hale gelmişti. Gümrük varidatı büyük devletlerle yap-

tiğımız anlaşmalar yüzünden hiç mesabesine inmişti. Kendi yağımızla bile kavrulamıyorduk. Yol yoktu. Haberleşme güçleşmişti. Geniş imparatorluk toprakları kendi kaderine terk edilmiş gibiydi.

Yeni yeni okullar açılmış, bir çok gençler Avrupa'ya gönderilip okutulmuştu gerçi... Fakat gerek bu okullardan çıkanlar ve gerekse Avrupada okuyup gelenler daha devlet kadrolarını dolduramamıştı. Kadroların büyük kısmı ekalliyetin elindeydi. Hele Hariciye Nezaretinde tek tük gençlerimiz işi yavaş yavaş ele geçirmeğe başlamıştı, fakat avrupa devletlerindeki temsilciliklerimizde, sefaretlerde Rum soyundan memurlarımız vardı ki, bazıları Yunanistana hizmet etmeyi, Osmanlıya hizmetin üstüne çıkarıyorlardı.

Amcam Abdülaziz Han'ın zamanında ordunun ve donanmanın büyük bir kuvvet haline gelmiş olduğu bir hakikattir. O kadar ki, Ordu'nun kuvvetinden Ruslar, Donanma'nın gücünden Fransızlar ve İngilizler bayağı ürkmüşlerdi. Ordunun, Sırbistan ve Karadağ muharebelerinde Rus gönüllü subaylarını perişan etmesi herkesin gözünü açtı. Bu yüzdendir ki uydurma israf ve sefahat şayialarile Amcamı halkın gözünde küçük düşürmeğe var güçlerle çalıştılar ve sonunda emellerine ulaştılar. Böylece, yalnız Abdülaziz Han'dan kurtulmakla kalmadılar, onun kurduğu Ordu ve Donanmayı da parçalamaya muvaffak oldular. Çünkü, Hanedâna baş kaldırmış subaylarla, Hanedâna bağlı kalmış subay ar ortaya çıktı ve bunlar birbirlerine güvenemez oldular.

Tahta çıktı ğım günlerde bu hakikatleri bilmiyor-

dum. Bunları Rus muharebesi sırasında birer birer ve tecrübeyle öğrendim.

Bir şey daha ortaya çıktı ki: DÜNYADA YALNIZIZ. Düşman vardır, fakat dost yoktur. Salıp, her zaman müttefik bulabilmekte, fakat Hilâl her zaman yalnız kalmaktadır. Osmanlıdan menfaat bekleyenler ona dost görünmekte, fakat umduğunu bulamadığı zaman hemen düşman kesilmektedir. Ben de siyasetimi bu esas üstüne kurdum. Düşmana, düşmanın silâhile gitmek şarttı!

Osmanlı ülkesinin o yıllarda hangi buhranların içinde olduğunu kısaca anlattım. Şimdi o yıllarda dünyanın ne hallerde olduğunu da kısaca anlatmalıyım ki, otuz bu kadar yıl güttüğüm politikanın mesnedleri (dayanak) ortaya çıksın.

Tahta geçtiğim yıllarda dış politikada ilk gözüme çarpan şey, Prusyanın Fransayı yendikten sonra (32) Alman birliğini kurmuş olması oldu. Muktedir bir devlet adamı olan Bismark, küçücük Prusyadan koskoca bir Almanya çıkarmasını bilmişti. Bir kaç yıl içinde doğup gelişiveren bu Devlet, Avrupa kuvvetler dengesini bozmuş, bütün Devletlerin dış politikalarında büyük değişiklikler gerektirmişti.

O zamana kadar İngiltere ile yarışan Fransa bu yarışı bırakmadı de hafifletti. Kendi güvenliğini sağlamak için Ruslarla anlaşma yollarını aramaya başladı. Bu yüzden bizimle yürüttüğü politikayı yeni baştan gözden geçirdi. Nitekim bu korku yüzünden hemen da-

(32) 1870 - 1871 Fransız - Prusya savaşı, 79 günde Prusya orduları Paris'e girdiler ve Fransa'ya diz çöktürdüler.

ima Osmanlı ülkesindeki ihtilâflarda sürekli olarak Rusları desteklemiştir.

Ruslar da Batı'da kuvvetli komşuları Almanların hesabını yapmaya başladılar. Avusturya, dostu düşmanı karıştırarak politikasını yeniden kurdu. Yalnız İngiltere, adalarına ve üstün donanmasına güvenerek Bismark Almanyasile pek ilgilenmedi. Hatta bundan yararlanarak öteki avrupa devletlerinin kendi güvenlikleriyle uğraşmasını fırsat bilip Akdenizde Osmanlı toprakları üzerinde ve Asyada yeni haklar sağlamak yolunu tuttu. Gladiston «Yapabildiğini yap, kazanabildiğini kazan» politikasile cihangir bir devlet kurma yolundaydı.

Benim tahta çıktığım yıl, İngilizler Hindistanı ele geçirmişlerdi. Bir yandan Hind yolunun güvenliğini sağlamaya gayret ediyorlar, bir yandan Çin'e, Orta Asyaya girmeğe çalışıyorlardı. Ruslar da bu yıllarda gözlerini Orta Asya'ya çevirdiler. Bu yıllarda Fergana'yı alarak Hokant Hanlığı'nı ele geçirdiler (33)

Amerikada genç ve kuvvetli bir devlet doğmuştu. İspanya, müstemlekelerinden (sömürgelerinden) sürekli olarak çıkarılıyordu. Dünya yahudileri teşkilâtlanmıştı. Mason Locaları yolu ile «Arz-ı mevud» un peşine düştüler. Bunlar daha sonra bana da gelmiş ve Filistinde yahudileri yerleştirmek için büyük paralar karşılığı benden toprak istemişlerdir. Tabii red ettim.

Apaçık görüyordum ki, Avrupanın büyük devletle-

(33) Rusların Fergana'ya girişi : 1876. Bunu Kırgızistan, Türkistan, Tacikistan'ı istilaları takip etti. İngilizlerle Ruslar, Asya'da büyük bir rekabet içindeydiler.

ri kendi aralarında dünyayı bölüşmeye çıkmışlardı. Bölüşülecek ülkeler arasında Osmanlı mülkü de vardı. Ben bu kuvvetlerin önünde tek başına duramazdım. Gücümüz yetmezdi. Yapabileceğim tek şey, aralarındaki rekabetten yararlanıp, her birine daha büyük lokma ümidi dağıtarak birini ötekine düşürmekten ibaretti.

Yine apaçık görüyordum ki, Almanyanın kurulmasıyla bozulan Avrupa dengesi, eninde sonunda bu büyük devletleri birbirine düşürecekti. Eğer o güne kadar memleketimi parçalanmaktan kurtarabilirsem, o çatışma koptuğu zaman, kümelenmelerden birine katılıp öteki tarafı kırmakla varlığımızı koruyabilirdim. Bunun ne zaman olacağı belli değildi ama, bana uzak da görünmüyordu. Almanların her yıl biraz daha güçlenmesi, Fransızları, Rusları olduğu kadar İngilizleri de tedirgin etmeğe başlayacağını görüyordum. Bunun sonu birbirileriyle kapişmak ve hesaplaşmak olacaktı.

Nasıl bir yol tutacağımı dikkatle araştırdım.

Büyük Devletlerin İstanbul'da yaptıkları konferans sırasında görmüştüm ki bunların niyetleri, iddia ettikleri gibi Hristiyan tebanın hukukunu temin değil, önce muhtariyetlerini, sonra istiklâllerini temin suretile Osmanlı ülkesini parçalamaktır. Bunu, iki surette temin etmeğe çalışmaktadırlar. Birincisi, Hristiyan ahaliyi ayaklandırıp ortalığı karıştırmak ve böylece bunlara arka çıkmak. İkincisi, bizi kendi aramızda parçalamak için Meşruti idareyi getirmek... Her iki gayeleri için de aramızda kolayca taraftar bulabiliyorlardı. Meşruti idarelerin bir milli vahdet halinde bulunan ülkelerde kolayca işlediğini, böyle bir vahdet içinde olmayan ülkelerin bu idareye itibar etmediğini fark

edemeyen bazı Türk münevverleri, maalesef düşmanların ekmeklerine yağ sürmekteydiler.

Ben bu ihanetlerin ve ayaklanmaların içinden ülkeyi nasıl çıkarabilirdim?..

Yine İstanbul konferansı göstermişti ki, Abdülaziz Han'ın orduyu ve donanmayı güçlendirme yoluna girmesi, büyük devletleri telaşlandırmış ve bu teşebbüs hayatına mal olmuştu. Daha sonra kopan Rus muharebesi ordunun güçlendiğini ortaya koymuştur. Eğer hanedâna başkaldıran subaylar ve hanedâna bağlı subaylar meselesi olmasaydı, Rus ordularını durdurabilecek ve zaferi kaznabilecektik. Demek orduya verilen emekler boşa gitmemiştir.

Buna karşılık bu muharebe, donanmanın sayı üstünlüğüne rağmen bir iş göremediğini de ayrıca ortaya koymuştur. Çünkü bizim gemilerimizin hemen hepsinde İngiliz çarkçıbaşılıkları vardı. Bu, donanma İngilizlerin elindeydi, demektir. Bu çarkçıbaşılıkların bazılarını muharebenin başında değiştirmek istediğimiz zaman, İngiltere Elçisi saraya koşmuş ve bu teşebbüsün İngiltere'ye itimadımız olmadığı biçiminde yorumlanacağını açıkça söylemekten çekinmemiştir. Öyleyse, bir donanmamız yok demektir. Çünkü bu donanma, hem Fransızlarla, İngilizlere bize düşman ediyor, hem savaşta bir işe yaramıyordu. Faydası olmayan, fakat mazzarattı olan birşeyi muhafaza etmek aklın icabı dışındadır. Donanmayı Haliç'e çektiler ve böylece Fransız ve İngilizlere, Akdeniz'de kendileri ile boy ölçüşmeye niyetimiz olmadığını anlatmış oldum. Gerçekten bu tedbir uzun süre İngilizleri ve Fransızları bizimle uğraşmaktan uzak tutmuştur.

Buna karşılık ordunun yeni silâhlarla donanmasına ve yeni harp sanatına uygun hazırlanmasına hız verdim, büyük bir asker olan Wander Goltz'u İstanbul'a getirdim. Yarın kopacağını umduğum ve beklediğim savaşta denizlere hakim devletle bir olursam, ordularım onun işine yarayacak, donanması da benim işimi kolaylaştıracaktı ve üstelik elimde dövüştüğüm milletin harp oyunlarını çok iyi bilen bir ordum olacaktı.

Abdülaziz Han'ın hal'inde donanma işe karıştı da onun için Abdülhamit donanmayı battal etti derler, yalandır. Ben bir Padişahın iki parça gemi ile tahttan düşmeyeceğini herkesten fazla bilirim. Biraderim Murad'ı tahttan indirdikleri zaman ortada gemi mi vardı, top mu? Bu cehaleti bana yakıştıranlar, sadece kendi cehaletlerini ortaya koymuş olurlar.

Evet, benim Avrupa devletleri ile bir başıma boğuşmaya gücüm yoktu ama, Rusya gibi, İngiltere gibi Asya'da birçok Müslüman ahâliyi idareleri altına almış büyük devletler de benim Hilâfet silâhımdan ürüyorlardı. Bu yüzden, Osmanlının işini bitirmek noktasında anlaşabilirlerdi. Ben «Beklediğim güne» kadar bu silâhı hudutlarımın dışında kullanmamalıyım. Çünkü böyle bir teşebbüs, ne din kardeşlerimizin işine yarayacak, ne ülkemin yararına olacaktı. Hilafet kuvvetimi, memleketimin huzuru ve birliği için kullanmaya, dışardaki din kardeşlerimizi de her ihtimale karşı sağlam tutmaya karar verdim.

Donanmayı muattal bırakmak İngilizleri ve Fransızları tatmin etti ama, Hilâfetin elimde olması sürekli olarak İngilizleri tedirgin etti. Blund adlı bir İn-

gilizle, Cemaleddin'i Efganî adlı bir maskaranın el birliği ederek İngiliz hariciyesinde hazırladıkları bir plân elime geçti, bunlar Hilâfetin Türkler tarafından zorla alındığını ileri sürüyorlar ve Mekke Serifi Hüseyin'in Halife ilân edilmesini İngilizlere teklif ediyorlardı. Cemaleddin Efganî'yi yakından tanıdım. Mısır'da bulunuyordu. Tehlikeli bir adamdı. Bana bir ara «mehdi»lik iddiasile bütün Orta Asya müslümanlarını ayaklandırmayı teklif etmişti. Buna muktedir olamadığını biliyordum. Ayrıca İngilizlerin adamı idi ve çok muhtemel olarak İngilizler beni sınamak için bu adamı hazırlamışlardı. Derhal red ettim. Bu sefer Blund ile işbirliği yaptı.

Bütün Arab ülkelerinin itibar ettiği Halepli Ebül Hüda Esseydî yolu ile kendisini İstanbula çağırttım, Aracılığını, Efganî'nin eski hâmisî Münif Paşa ile Abdülhak Hâmit yaptılar. Geldi ve bir daha İstanbul'dan çıkmasına izin vermedim.

Hilâfet mevzuunda İngiliz teşebbüslerinin sonu gelmiş değildir. Çünkü Asyada yüz elli milyon müslümanı idareleri altında tutuyorlardı ve bu müslümanlar üzerinde Hilâfetin büyük bir nüfuzu vardı. Bunu bildiğim için İngilizleri kuşkulandırmadan, her ihtimale karşı, Seyyit'ler, Şeyh'ler, dervişler gönderip Asyadaki müslümanları Hilâfete manen bağlamağa hususi bir itina gösteriyordum. Buharalı şeyh Süleyman efendinin Rusyadaki müslümanlar arasında yaptığı hizmetleri bilhassa şükranla yad ederim. Bunun, İngilizlerle münasebetlerimizde çok faydasını gördüm. Hindistan Umumi Valileri oradaki müslümanların Osmanlı devletile yakından ilgilendiklerini gördükçe, hu-

kümetlerine Osmanlılarla iyi geçinilmesini yazıyorlar ve böylece bizim işlerimizi bir nebze kolaylamış oluyorlardı.

Almanya, büyük donanma hazırlıklarına girişince, İngiltere pirelendi. Açık denizlerde güçlenecek bir Almanya, İngiltere için büyük tehlike idi. Bu yıllarda İngilizler, Ruslara Osmanlı İmparatorluğunu bölüşmek teklifini yaptılar. Bir taşla iki kuş vurmak istiyorlardı. Hem Rusların Asyada ilerlemelerine engel olmak, hem Almanyaya karşı bir müttefik elde etmek. Aslında Rusların Akdenize inmesini İngilizler hiç bir zaman istememişlerdir. Fakat Asyadaki menfaatleri büyük, Almanya üzerindeki kuşkuları canlı olduğu için bu fedakârlığı göze alır göründüler.

Ruslar, İngilizlerin bu gizli teklifini red etti. Çünkü ben bir yandan Çara yaklaşıyor, bir yandan Almanlara yanaşıyordum. Benim Almanlara yanaşmam demek, Almanların Hindistana kadar uzanan bir sahada hareket kabiliyeti kazanması demektir. Bunu ne Çar ister, ne İngiliz hükümeti razı olurdu. Nitekim bir yandan Ruslar, bir yandan İngilizler bana daha dostane davranmaya başladılar. Niyetim Almanlarla birlik olmak değil, birlikmiş gibi görünerek ittifakımı, dünya denizlerine hakim devlete pahalı satmaktır. İngiltere, Hindistan ve Asya güvenliğini, ya Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sahip olarak, ya Osmanlının müttefiki olarak sağlayabilirdi. Tek başına sahip olamazdı, çünkü dünya ayağa kalkacaktı. Ruslar, paylaşma teklifini red etmiş olduklarına göre, bana yanaşmaktan başka çareleri yoktu.

Bu sebeble hem siyaset olarak bize yaklaştı, hem

de içimizden idareyi ele geçirmek için Mason kocalarını kullanmaya başladı. Jön Türklerin gafletini, İngiltere nasıl Mason locaları kanalile kullanıyorsa, Almanya da bunların öteki parçasını yine Mason locaları kanalile kullanmaya başladı. Böylece Jön Türklerin Selânik teşkilatı Almanların, Manastır teşkilatı İngilizlerin eline geçmiş oldu.

İngilizleri bir ittifaka zorlamak için, Bağdad Demiryolu inşaatını Almanlara verdim. İngilizlerin öfkesi büyük oldu. Bu yüzden başımıza Makedonya gaillesini çıkardılar. Umursamadım. Çünkü ipler elimdeydi. Nasıl olursa olsun, beklediğim tekliflerle karşıma çıkacaklardı. İngilizler Manastır İttihatçılarını, Almanlar Selânik İttihatçılarını durmadan kışkırtıyorlar, Devleti içten ele geçirmek için bir hükümet darbesine zorluyorlardı. İngilizlerin Manastır İttihatçılarıyla başarıya ulaşması benim için bir felâketti, çünkü hemen behi bertaraf edecekler ve muradlarına ereceklerdi. Almancı ittihatçılardan korkum yoktu. Onların başarısı, İngiltereyi daha da korkuturdu.

Alman Mason Locaları kanalile tesir altında tutulmuş Selânik İttihatçıları, Enverler, Niyazilerle harekete geçtiler. Şemsi Paşa vuruldu, Manastır İttihatçıları teşebbüsü elden kaçırmıştı. İngilizler, benim de mutemedim olan Ehül Hûda Esseydi'yi kullanarak gizli görüşmelere başladı. Ruslar, ancak o zaman hazırlıksız avlandıklarını farkedebildiler. Başlarındaki Asya gaillesi ve içlerindeki Anarşist denilen kundakçılar Çara göz açtırmıyordu. Buna rağmen Çar bana hususi bir mektup yazarak bilgi istedi.

İngilizler nedense gizli müzakereyi durdurdu. Beklediğim büyük savaşın yaklaşmakta olduğunu görüyordum. Fakat benim için hadiseleri kendi haline terk etmekten ve kardeş kanı dökülmesine engel olmaktan başka yapacak bir şey yoktu. Gerisi herkesin malumdur. Selânik İttihatçıları beni tahttan indirirken, İngilizlerle bir anlaşmaya varmak ve yaklaşan büyük muharebeye Denizlere hakim bir devletle ortak olarak girmek artık bir hayal olmuştu.

20.Mart. 1333 (1917)

Beylerbeyi

İngilizleri istediğim ittifaka sürüklemek için Anadolu - Bağdat demiryolu hattını Almanlara verdiğimi söylemiştim. Bunun, ayrı ve hoş bir hikâyesi vardır. Bunu da anlatmalıyım.

İngilizlerin, Ruslarla ülkemizi paylaşmak için yaptığı teklife Rusların «hayır» demeleri üzerine İngilizler bana, önceleri anlayamadığım - nice aylar sonra fark edebildiğim - bir biçimde yaşamağa başladılar.

İngiliz Elçisi bir gün huzurda bana uzun uzun Anadolu Suriye ve Hicaz topraklarının tarihin en büyük medeniyetlerine beşik olduğunu sayıp döktükten sonra, buralarda yer altı kazıları yapmayı düşünüp düşünmediğimi sordu. Kesin bir cevap vermedim. Güya buraları kazılacak olsa, belki define bile (!) bulunabilirmiş!. Kaldı ki yer altından çıkacak eski paralar, kırık destiler, heykelcikler define değerindeymiş. Bunlara bakarak belki tarih değişecek, çok kıymetli bilgiler elde edilecekmış!... Bana eski Mısır yazısının okun-

masının dünya medeniyetine ne büyük bir kazanç olduğunu söyledikten sonra, buralarda kazı yapmayı eğer Osmanlı İdaresi masraflı buluyorsa, İngiltere Hükümetinin severek kendisine her türlü yardıma hazır olduğunu da sözlerine ekledi. Adamlarını hemen gönderecekler, kazılara başlayacaklar, masraflarını kendileri ödeyecekler, üstelik buralarda bulunacak tarihi eserleri de hiç bir bedel istemeden bize bırakacaklarmış!...

İngiltere ile yakın ilişkiler kurmak muradımdı. Bu teklifin altında ne yattığını bilmiyordum ama, kabul ettim. Hemen Sadrazam Halil Rifat Paşayı çağırdım, İngilizlerin tekliflerini anlattım ve bu gelecek heyetlerin çalışmalarını dikkatle takip etmesini kendisine tenbih ettim.

Gerçekten İngilizler çok geçmeden bir takım bilginleri İstanbul'a gönderdiler. Ben kendilerini topluca kabul ettim ve çalışmalarında başarılar diledim. O akşam verdiğim ziyafete öteki elçiler de davetli idi. Bilhassa Rus elçisinin bu müsadeden memnun olmadığı açıkça görülüyordu. Elçiye, tarihe ve medeniyete İngilizlerin yardım etmek istediklerini söylediğim zaman, sefir, belli biçimde konuşmamı gülümseyerek dinliyordu.

Bilginlerin bir kısmı Kayseri'de, bir kısmı Musul'da, bir kısmı da Bağdata yakın bir noktada kazılara başladılar. Kazıları yerli amelelerle yapıyorlar, biz de bütün çalışmalarını izleyebiliyorduk. Bu kazılardan bir kaç kırık küp, desti, heykelcilik ve bir kaç lâhit'den (mezar) başka bir şey çıkmadı. İngilizler, küflü bakır

paralara kadar çıkardıkları bu eşyaları bize teslim ediyorlardı.

Bu kazılar hakkında bilgi vermek için İngiliz Elçisi sık sık Huzur'a alınmasını istiyordu. Konuşuyorduk. Ben bütün bu fırsatları değerlendirerek yapmayı düşündüğüm ittifakın zeminini hazırlıyordum. İstiyordum ki, bu teklifi ben yapmayayım, bana İngilizler yap-sınlar. O zaman teklif sahibi onlar olacaklar ve ben uygun bulursam kabul edecek, bulmazsam red edecektim, böylece daha fazlasını koparmaya çalışacaktım.

Bu arada, yine anlayamadığım bir şey oldu. İngiliz Elçisi bir gün heyecanla huzura girdi ve bana Musul çevresindeki kazılardan birinde çıkmış murassa bir kılıç getirdi. Kılıç kırıktı, fakat sapı çok kıymetli taşlarla işlenmişti. Elçi, bir zelzele sırasında toprağın çöktüğünü, bir parçasının çok derinlere gittiğini, geri kalan parçanın da kazılarda bulunduğunu söyledi.

Elçiye teşekkür ettim ve ihsanda bulundum. Fakat bizim istihbaratımızca böyle bir kılıcın bulunduğu bilinmiyordu. Ya haber alma teşkilatımız işlemiyor, ya da bana bilmediğim bir oyun oynanıyordu. Çarşı esnafından işden anlar kişilere kılıcı gösterdim. Bunlar, bu kılıcın eski bir kılıç değil, eskitilmiş bir kılıç olduğunu söylediler.

Merakım büsbütün arttı, fakat kimseye bir şey sezdirmedim. Yalnız gelen haberlerden, Musuldaki ve Bağdatdaki heyetlerin satih (yüzey) çalışmalarını bırakıp kuyular açmaya başladıklarını öğrendim. O za-

man maksatları ortaya çıktı. Beni, dürüstlüklerine inandırmak istiyorlar, böylece daha rahat çalışma imkanını elde etmek istiyorlardı. Kıymetli taşlarla donanmış ve eski diye bana sunulmuş kılıç da bu güveni bende arttırmak içindi. Aradıkları kırık küpler, küçük heykelcikler değil, Petroldü!

Daha önce Eflâkde (Romanya) petrol bulunduğu için bunun kuyular açarak arandığını biliyordum. Nitekim bir süre sonra İngiliz Elçisi, ayrı bir haber vermek vesilesile huzura girdiği zaman, Suriye ve Hicaz topraklarının büyük bir kısmının çöl olduğunu, buralarda susuzluk çekildiğini, bu yüzden buralarda barınmadığını söyleyip, eğer muvafık bulursam, «İngiltere Hükümetinin» buralarda insaniyet namına kuyular açtırmaya hazır olduğunu anlattı. Yalnız şartları vardı: Eğer buralarda su bulunur ve vahalar teşekkül ederse, çıkacak suyun kullanılmasını ahaliye bırakacaklardı, fakat suyun sahibi olacaklardı;

İttifak işi zaten istediğim şekilde yürümüyordu. Teklifi red ettim. Bununla yetinmedim, Musul ve Bağdatda açtıkları kuyuları da hükümetçe kapattım! İngilizler darılıp kazıları olduğu gibi bıraktılar. Fakat hemen ardından, Cemaleddinî Efganî yolu ile Hilâfet meselesini kurcalamaya başladılar. Hicaz Emîrini ele geçirerek maksatlarına ulaşmak istiyorlardı. Ben de buna karşılık, büyücek bir derviş kafilesini Hindistan müslümanları arasına gönderdim. İngilizler, buna Girit gailisini çıkarmakla karşılık verdiler. Daha da ileri giderek, Rusya ve Fransayı da yanlarına alarak beni tahttan düşürmeyi denediler. Ruslar, bu İngiliz tekli-

fini sert bir dille red etti. Çünkü İngiltere, tıpkı Osmanlı ülkesinde yaptığı gibi, Rusyada da Çar'ı meşrutî idareye zorlamak için ayaklanmalar düzenliyordu.

İşte İngilizlerle böylesine çatışmaya düştüğümüz günlerde, Almanya bize dostluk elini uzatmaya başladı. Girit ihtilâfında doğrudan doğruya bizi destekledi ve öteki büyük devletlerden ayrıldı. Yunan savaşında ordumuzun başarısı, Almanların gözünü açmıştı. Kayzer, Fransız, İngiliz, Rus ittifakını önlemek için bana yaklaştı. Ben de hemen Alman ordularına Hindistan yolunu açabileceğim gözdağını İngilizlere vermek için, Almanlara yaklaştım. Aslında ikimizin de düşünceleri başka, başkaydı. Bu Hengâme içinde Kayzer Vilhelm İstanbula geldi. Tantanalı bir karşılama hazırladım.

Kayzer de tantanalı nutuklar söylüyor, misafirsevenliğimizi övüyor, ve dünya yüzünde dağınık yaşayan üç yüz milyon müslümanın dostu olduğunu söylemekten çekinmiyordu. Şamdan, Çar'a bir mektup gönderdi ve «Türkiyenin, ölmekte olan değil, bütûn canlılığı ile yaşayan bir ülke olduğunu» yazdı ve «müslümanların ve halifelerinin şerefine dokunmaktan uzak dur» ihtarını yapmaktan da çekinmedi.

Asıl anlatmak istediğim bu değildir. Ancak Kayzer'in bu davranışları bende çok iyi duygular yaratmıştı, kendisine son derece dostane davranıyordum.

Alman İmparatoru ile birlikte memleketimize bazı bilginler de gelmişti. Bu bilginlerin içinde tıpkı İngilizler gibi, kazılara meraklı olanları vardı. Onlar da

Musul çevresinde eski eserler aramak istiyorlardı. Kendilerine müsaade ettim. Fakat İngiliz heyetlerinin petrol kokusu aldıklarını bildiğim için, yaverlerimden birini, bir başka nâm ile Musula gönderdim ve kazıları yerinde izlemesini tenbih ettim.

Aradan çok kısa bir zaman geçmişti. İmparator hâlâ memleketimizin müsafiriydi. Salahattin efendi'den bir rapor aldım. Alman heyeti de tıpkı İngilizler gibi, kuyular açıyorlar ve sondajlar yapıyorlardı.

Bu samimi yetsizliğe üzüldüğümü itiraf ederim. Çünkü Alman İmparatoru, petrol aramak teklifile de gelseydi, ben ona bazı şartlarla bu arama ruhsatını verecektim. Çünkü böyle bir araştırma, benim ülkem için de önemliydi. Ama, casus göndermek, eski eser aramak bahanesile petrol aramak, Almanların Osmanlılara nasıl baktığını açıkça gösteriyordu. Tahsin Paşa (34) bunu İmparatora duyurmak teklifinde bulundu. Red ettim. «Birakalım, arasınlar,» dedim, «bulurlarsa, petrolü ceplerinde götürmeyecekler ya.. Buldukları kırık çanakları kendilerine veririz, petrol müsaadesi almamış oldukları için petrolü de biz kullanırız!»

Yaverim Selahattin efendi, bu işlerden anlar bir adamdı. Kendisini çağırıp Amerikaya gönderdim. Çünkü Amerika o yıllarda bu işlerde çok ileri idi. Hem bu devletle yakından ilişki kurmamıza yardım edecek,

(34) Tahsin Paşa Mâbeyn Başkâtibidir. İttihatçılar «Kara Tahsin» derler.

hem de topraklarımızda petrol olup olmadığını anlayacaktı. Maalesef bu teşebbüsüm bir netice vermedi. Salahattin efendi'nin Amerikada temas ettiği şirketler, ilgi göstermediler, bir yıl sonra da Yaverim eli boş geri döndü.

Salahattin efendi'nin dönüşte bana, Amerikalıların dünya ihtiyacına yeter ölçüde petrol çıktığına inandıklarını ve yeni kuyulara, petrol fiyatlarını düşüreceği düşüncesile, yanaşmadıklarını söyledi. Fakat İngilizler ve Almanlardan sonra biz de petrol kokusunu almıştık, Japonyadan bir mütehassıs gurubu istedim. Göndermeyi kabul ettiler. Gerisinin ne olduğunu bilmiyorum. Çünkü az sonra tahttan uzaklaştım.

22.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Osmanlıda töre budur: Padişah, tebasının ne düşündüğünü, hangi şikayetleri olduğunu bir yandan kendi Valilerinden, Kadılarından Hükûmet yolu ile öğrenir, bir taraftan ülkenin dört bucağına serpilmiş tekelerin şeyhlerinden, dervişlerinden haberler toplar ve buna göre ülkeyi idare eder. Ceddım Sultan Mahmut (Mahmut II) buna gezginci dervişleri de ekleyerek istihbaratı genişletmişti.

Ben tahta çıktığım zaman durum buydu ve böylece devam ediyordu.

Bir gün Londra Sefiri Musurus Paşa'dan Eski Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşanın İngilizler-

den para aldığını öğrendim. Devleti Pağışah adına idare eden bir Sadrazam kendi devletine ihanet ediyorsa, istihbaratı da elbette kendi işine geldiğı gibi Saray'a duyururdu. Tedirgin olmuştum, müteessirdim.

İşte bu günlerde Mahmut Paşa bana geldi ve Jön Türklerden bazıları hakkında haberler getirdi. Getirdiğı haberler mühimdi. Kendisine bunları nasıl öğrendiğini sordum. Hususi bir istihbarat teşkilâtı kurmuş, bazı kimselerin yakınlarını para ile elde etmişti. Bu kimseler kendisine görüp duyduklarını haber veriyorlar, o da bunları değerlendiriyordu.

İsterse kardeşimin kocası olsun, Devletin bir paşasının Devletten gizli ve ayrı bir istihbarat kurması doğru olamazdı. Kendisine teşkilâtı hemen bana devretmesini ve bundan böyle bu işlerle uğraşmamasını söyledim. Teşkilâtı bana devr etti ama, bundan çok alındı.

Yabancı devletler kendi emellerine hizmet edecek kimseleri Vezir ve Sadrazam mertebesine kadar çıkarabilmişlerse, Devlet güven içinde olamazdı. Doğrudan doğruya şahsıma bağılı bir istihbarat teşkilatı kurmaya bu düşünce ile karar verdim. İşte düşmanlarımın Jurnalcılık dediğı teşkilat budur.

Bu jurnalların hakiki olanlarının yanında iftira mahiyetinde olanlarının da bulunduğunu elbette biliyorum. Ama ben hiç bir jurnala titiz bir tahkikten geçirmeden inanmadım ve onun icabına el sürmedim.

Ceddi Azizim Selim Han (Selim III) •Yabancıla-

rın elleri ciğerlerimin üstünde geziniyor, aman biz de yabancı devletlere elçi gönderelim ve onların ne yapmakta olduklarını bir an önce öğrenmeğe çalışalım diye feryat etmişti. Ben bu yabancı elleri ciğerlerimin içinde duyuyordum. Sadrazamlarımı, Vezirlerimi satın alıyorlar ve mülküne karşı kullanıyorlardı. Ben, nasıl olur da Devlet hazinesinden beslediğim bu insanların ne yaptıklarını, neye hazırlandıklarını öğrenmeyebilirdim.

Evet, Jurnal sistemini ben kurdum, ben idare ettim. Fakat vatandaşı değil, hazineden maaş aldıkları, Osmanlı nimetile gırtlaklarına kadar dolu oldukları halde Devlete ihanet edenleri tanımak, izlemek için!... Kendi devletini yıkmak, kendi Padişahının canına kasd etmek karşılığı yabancı devletden para alan Sadrâzamları gördükten sonra!...

23.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Tahtdan uzaklaştığımdan bu yana benim aleyhimde bir sürü makale yazıldı, bir çok kitap yayımlandı. Düşmanlarımın kaleminden kan damlıyor. Neler yapmamışım, neler çektiirmemişim münəvverlerimiz!

Bunlar, benim zamanı idaremdede yazıyorlar, çiziyorlardı ama, bu yazdıklarını ya Avrupa'da bastırıyorlar, ya Mısır'da yayınlıyorlardı. Şimdi Babiâli caddesi bunlarla dolmuş!

Düşenin dostu olmaz, demişler.. Ben zaten kimseden dostluk beklemiyorum. Ama fisebülüllah düş-

manlığı bir türlü kavrayamıyorum. Diyelim ben Padişahken benden korkuyorlardı, onun için yazıyorlardı aleyhimde.. Peki şimdi benim neyimden korkuyorlar da durmadan kalemlerini işletiyorlar?. İşte bir köşede-yim. İşte kimse ile alışverişim yok. Benden istedikle-ri nedir?... Acaba nankör tabiatları, gördükleri iyilik-ten vicdan azabı mı çekiyor?..

Ben, akıllı insanların düşmanıymışım!. Bunu utan-madan yazabiliyorlar. Eğer «akıllı» dedikleri, kendile-ri gibi ise, ben öyle akla hayatımın hiç bir gününde itibar etmedim. Yok, eğer gerçekten akıllı insanlara düşman olduğumu söylemek istiyorlarsa, bir tek örnek versinler, hepsini kabul edeyim. Ben bütün hayatım-da akıllı insan aradım. Ne yazık ki bulamadığım için, bazan bu kitapları yazanlar gibilerini de kullandım.

Hiç akla ve bilgiye düşman olsaydım, Darülfü-nunlar açar, Mülkiye-i Şahane gibi Devlete ve millete bilgili insan yetiştiren mektepler kurar mıydım.? Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, horozdan kaçan genç kızlarımızın okuması için Dar-ül muallimat'lar kurar mıydım?.. Hiç akla ve bilgiye düşman olsam, Galata-saray Sultanisinin Avrupanın Üniversiteleri ayarına çı-karıp arada talebelere Hukuk dersleri okutur muydum?

Ben, Mülkiyei Şahaneye Felsefe dersini koydur-duğum zaman, bütün talebe «Bizi gavur yapmak isti-yorlar» diye ayaklanmıştı. Ama ben gavurluğun bilgi-de değil, cehaletde olduğunu biliyordum. İsrar ettim, okudular, adını sadece «Hikmet»e tebdil ettik. Darül-fünün'da da bu dersi «Fizik» diye okuttuğum gibi...

Ben yalnız mektepler açarak okumuş insan yetişmesine çalışmakla kalmadım, kendi kendilerini yetiştirmek yolunda olanları da teşvik ettim. Cevdet Paşa'yı Ahmet Mithat Efendiyi, Şemsettin Sami Efendiyi, hattâ kendisini büyük tarihçi sanan Murad Efendiyi ve daha nicelerini maddeten ve manen destekledim ve eser vermelerini sağladım. Diğer edebiyatçıları nasıl himaye ettiğimi daha önce söylemiştim.

Darüşşefeka, benden önce kurulmuştu. Ama bir türlü yürümüyordu. Devletimin yetimlerine hizmet etmek için kurulmuş bu mektebi bu günkü hale getiren benim. Fakat ne kadar gariptir ki, bugün bana düşmanlık edenlerin hemen hepsi benim açtığım mekteplerde okumuş oldukları halde bana «Akla ve bilgiye düşmandı» demekten maalesef utanmıyorlar.

Hayır, ben hiç bir zaman okumuş adamdan korkmadım. Fakat bir kaç kitap okumakla kendisini bilgin sayan ahmaklardan çekindim ve onlardan uzak durdum. Avrupa milletlerinin laboratuvarlarına imreneceğine, kılık kıyafetlerine imrenen frenk delisi şaşkınlık benim yanımda itibar görmediler. Bundan pişman değilim. Hiç, her köyde bir cami ve caminin yanında bir mektep görmek için otuz bu kadar yıl cabalamış bir padişah, bilgi ve akıl düşmanı olabilir mi?

Benim zamanımda basılmış kitaplara baksınlar, bir de sonrakilere.. Avrupanın ne kadar büyük filozofu, bilgini, edebiyatçısı varsa bunların en seçilmiş eserleri benim zamanımda basılmış, satılmış ve okunmuştur. Benim korunmak istediğim Avrupanın bilgisi

değil, Avrupanın düşmanlığı idi. Binlerce talebeyi Avrupaya göndererek okumalarını ben sağladım. Bunların içinden üç beş çürük adam çıktı ama, pek çokları Devlete hayırlı hizmetlerde bulundular. Ben bunlarla iftihar ederim.

Benim Saltanatım günlerinde insanlar belki fazla gevezelik edememişlerdir ama, fazlasile okumuşlar, öğrenmişler ve bilgili kişi olmuşlardır. Fındık kadar marifet gösteren bir insan, benden ceviz kadar ihsan görmüştür. Nasıl teşvik etmezdim ki, başımıza ne gelmişse, dünyada olup bitenlerden haberimiz olmadığı için gelmiştir. Tahta çıkar çıkmaz, o günlerde bazı Avrupa memleketlerine bile girmemiş telgrafı bütün ülkeye yaydım. Otuz bin kilometrelik telgraf hattı benim sürekli takibimle döşenmiş, köylere kadar götürülmüştür. Tahtelbahirin (Denizaltı) tecrübeleri benim kesemden verilmiş para ile İstanbulda yapıldı. O günlerde dünyada, denizin altında giden bir gemiden İngiltere'nin bile haberi yoktu! Benden sonra işin ucunu bırakmışlarsa, elbette bu günah bana yazılmayacaktır.

Hayır, tekrar ediyorum ve kırık kalbimle temin ediyorum ki ben iyi, güzel, faydalı hiç bir şeyin düşmanı olmadım; Bunlara düşman olanlardan başka.

24.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Bu sabah Musahibim neden yazdığımız bu hatırat-ta kendimi müdafaa eder gibi göründüğümü sordu.

«Sizin zamanı devletinizdeki icraatın Osmanlı mülkünü bekâsı için tutulması gerekli tek yol olduğundan kimin şüphesi var?» dedi.

Yaz öyleyse dedim, cevap vereyim. Benim tarih huzurunda ve Tanrı huzurunda hiç bir tereddüdüm yok. Ne yaptıysam, mülkün bekâsı, ahâlinin refahı ve huzuru için yaptım. Kendi duygularımı bir kenara koydum. Bir insanda ateş böceği kadar aydınlık görsem, onun kim olduğuna, niyetinin ne olduğuna bile bakmadan yıldız muamelesi yaptım ve işbaşına geçirdim. Kusurları bağışladım. Bencillikleri hoş gördüm. Vatan haini olduğuna inandığım insanları bile, şahsen suçlamadım, adaletle muhakeme ettirdim. Hâkimlerin verdikleri kararları hafiflettim. Bazılarını, «Kul kusursuz olmaz» diyerek bağışladım. Bunu herkes bilmiyorsa, tarih ve Tanrı elbette bilecektir. Bu noktada hiç bir huzursuzluğum yok.

Fakat bugün, ülkemin içine düştüğü faciayı görüyorum. Ordumuz bozgun halinde payitahta (başkent) çekiliyor. Bütün impâratörlüğü, bir daha ele geçmez şekilde kaybediyoruz. Bu yenilginin müsebbibleri var, hainleri var, suçluları var, yordakçıları var... Bunlar kendilerini tarihin adaletinden, milletin husumetinden kurtarmak için beni suçluyorlar. «Bu yangını Abdülhamid bıraktı» diyorlar. Koskoca bir ülke kaybetmenin acısı içinde çırpınan vatan evlatlarına, her şeyi doğru görmeleri, doğru değerlendirmeleri için yaşıyorum. Kimi suçlayacaklarını bilsinler, kimin yakasına yapışmak gerektiğinde şaşırmasınlar diye.. Tarih hâkimliğini beklemeden, dosdoğru düşünebilsinler,

bir daha ne yapmaları gerektiğini idrak etsinler diye.. Bir Osmanlı Padişahı ve Halifesine bomba ile kasd eden Ermeni kundakçılarını alkışlamayı vatanperverlik sayan aydınları görünce, kim olduklarını tanısınlar diye... Hiç bir namuslu Ermeni padişahına kasd eden eli bombalı ırkdaşına «şanlı avcı» (35) diyecek kadar hayasız olmamıştır!

Üzerime yağmur yerine iftiralar yağıyor. Sait Paşa bile, vicdanının kara mürekkebine kalemimi bandırıp beni karalamaktan çekinmezse, ben elbette hakikatleri yazacağım. Kimseyi ne suçluyorum, ne kendimi savunuyorum, sadece hakikatleri yazıyorum. Her şey anlaşılsın, her şey bilinsin diye..

«Abdülhamid gençleri denize atıp boğdurdu» demek kolaydır. İnsan, kuş değildir ki sahibi çıkmasın.. Benden sonra bunca yazdılar, çizdiler. Bir tek gencin denize atıldığını ispatlayabildiler mi?.. Ama halâ söylemeğe devam ediyorlar. Vatan evlatlarım benim için her zaman gözbebeğim olmuştur. Nicelerinin suçlarını bağışlamışım, bir çok kaba hatlerine bilerek göz yummuşum. Nasıl olur da ben o evlatlarımı denize atılabirim. Bunu yapmak değil, düşünmek bile bir cinayettir. Benden sonra olup bitenlere bakıyorum da bu sözleri uyduranların bunları yapabilecek tıynette olduklarını üzülerек anlıyorum. Demek beni de kendileri kadar gaddar sanıyorlarmış!.

Şimdi hatırıma geldi. Rus muharebesinin sürdü-

gü günlerde idi. Süleyman Paşa, Tuna ve Balkan ordularının Başkumandanlığını yapıyordu. Bir gün kendisinden bir telgraf aldım. Bu telgrafta, kendisi gibi paşa olan bazı ordu kumandanlarını tutuklayıp mahfuzen İstanbul'a gönderdiğini yazıyor ve bunların vatan haini olduğunu ileri sürüyordu. Her biri için de bir suç bulunmuştu. Kimi ordunun erzakını çürütmek, kimi aldığı emri kendi bildiğine göre değiştirmek ve saire, Paşalar İstanbul'a gelince bizzat soruşturmasını yaptım. Gördüm ki bunlar, vaktile Süleyman Paşayı Abdülaziz Hanın hâl'i işine karışmasından ötürü tenkit etmişler.. Süleyman Paşa da eline kuvvet geçince bunları tutuklayıp suçlayarak kurşuna dizilmeleri için İstanbul'a mahfuzen göndermiş. İşin tahkikine memur ettiğim Rasim Paşa verdiği raporda, Süleyman Paşayı suçluyor ve bu paşaların hiç bir kusurları olmadığını açıkça söylüyordu. Harp günleriydi. Süleyman Paşa'ya ağzımı açıp bir tek şey söylemedim. Gönderdiği paşaları da muhakemeden geçirdikten sonra, gönülleri alıp başka vazifelere yerleştirdim.

Süleyman Paşa, hala Sadrazam Ethem Paşaya telgrafla soruyordu: «Ne oldu?. Paşaları cezalandırdınız mı?»

Devletin paşalık mertebesine çıkardığı bir namuslu asker, düşmanla işbirliği yapmak, ordusunu kaçmaya teşvik etmek gibi bir vatan hainliği yapmadıkça, nasıl bir kusuru olursa olsun, tutuklanmaz, elleri bağlanmaz. Hele bunlar, vaktile yaptığınız bir işden ötürü sizi haklı olarak tenkit etmiş insanlarsa... Ama insan, Devletinin Padişahına karşı gaddar olabilirse, meslekdaşına mı şefkatli olabilir?..

Süleyman Paşanın iyi asker olduğunu söylerler. Yenilmiş ve düşmanı İstanbul kapılarına getirmiş bir baş kumandanın nasıl iyi bir asker olabileceğini mü-nakaşa etmek istemiyorum. Ama hiç bir kusuru bağış-lamasını bilmeyen kindar bir adam olduğunu bilirim. Ruhlarında şefkat taşımayanların mükemmel olabile-ceklerine inanmıyorum.

Yazdığım şeyler beni yordu, daha çok ruhum yo-ruldu bugün. Süleyman Paşa meselesine — tanrı izin verirse — yarın devam edeceğim...

25.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

Süleyman Paşayı da benim mağdurlarım arasında sayarlar. Gûya ben Süleyman Paşayı, Mithat Paşanın arkadaşı olduğu ve Amcam Abdülaziz Han'ın hâl'inde rol oynadığı için sürgün etmişim.

Harbiye Mektebi Kumandanı iken Abdülaziz Han'ın tahttan indirilmesinde büyük rol oynadığı bir hakikattir. Fakat Katlinde bir iştiraki olmadığı meyda-na çıktı. Bir paşa, bir Padişahın düşürülmesinde rol sahibi ise, yerine gelen Padişahın kendisine güven-meyeceği ortadadır; Başkasına oynadığı oyunu ken-disine de oynayabilir. Fakat ben buna rağmen, çoğu zaman insanların kabiliyetlerine ve hizmet imkân-la-rına bakarak karara vardım. Memleketin kabiliyetli insana çok ihtiyacı vardı. Yapacak iş yok, yapabilecek ehliyetli insan azdı. Bu sebeble Süleyman Paşayı ve

onun gibileri işten uzaklaştırmak şöyle dursun, işe sevk ettim.

Sırbistan ve Karadağ cephesinde harp yeniden patlamak üzere idi. Süleyman Paşayı «Büyük Asker» diye göklere çıkarmışlardı. Osmanlı mülkünün bu nazik devresinde kendisini buraya Balkan orduları Baş Kumandanı olarak gönderdim. Bu sırada Ruslarla savaşa tutuştuk. Savaş aleyhimize geliyordu. Süleyman Paşanın bir kısım kuvvetile Tuna ordusunu desteklemesi faydalı olacaktı, emir verildi.

Süleyman Paşa, kumandası altındaki askeri mecburi yürüyüşle Dedeköy üzerinden Zağraya indirdi. Burasını tahkim ettikten sonra Eski Zağra üstüne yürüdü. General Gurko'nun kuvvetlerini iki günde perişan ederek çekilmeğe mecbur etti. Tam bu günlerde de Gazi Osman Paşa düşman elinde olan Pilevne üzerine yürüdü ve bir günde ele geçirdi. Rusların yedi bin, bizim — Allaha şükür — yalnız bin askerimiz kırılmıştı. Üstüste gelen iki zafer haberi orduyu da milleti de şahlandırdı.

Muharebenin o güne kadar iyi idare edilmediği hakkındaki kanaat umumi idi. Saraydaki büyük Kumandanlardan kurulu Harp Divanı'nın kararla Sarasker Abdülkerim Nadir Paşa ile Redif Paşayı Başkumandanlıktan azlettim ve yerine müşir Mehmet Ali Paşa tayin edildi.

Bu sıradâ Süleyman Paşadan bir telgraf aldık, Hıfzı Paşa kumandasında elde tutulan bir mikdar kuvvetin cepheye gönderilmesini istliyordu. Halbuki bu

kuvvetler, cephenin yarılmaması halinde düşmanı tutacak kuvvetlerdi. Harp Divanı Süleyman Paşaya durumun bildirilmesini uygun gördü ve bildirildi.

Süleyman Paşadan edeb dışı bir karşılık aldık: «Burada ben muvaffak olmazsam memleket elden gider, o zaman Payitahta da ihtiyaç yoktur» diyordu. Bu şımarık ve küstah cevabı Harp Divanı, ne meslek terbiyesine, ne devlet memuru vekarına sığdıramadığı için ittifakla Süleyman Paşanın azline karar verdiler. Süleyman Paşanın Balkan Orduları Baş Kumandanlığı, Gazi Osman Paşa'ya tevcih edilecekti.

Ben, müdahale ettim ve önce durumun Gazi Osman Paşaya bildirilmesini, Osman Paşanın mütaleası alındıktan sonra karara varılmasını istedim. Tahmin ettiğim gibi Gazi Osman Paşa bulunduğu yerden ayrılmasının çok mahzurlu olacağını anlatarak bu vazifenin Süleyman Paşaya verilmesinin doğru olacağını mütalea olarak bildirdi. Cephede düşmanla dövüşüp zaferler kazanan Osman Paşa gibi bir askerin mütaleası ehemmiyetli idi. Süleyman Paşanın son telgrafından da anlaşılacağı gibi, kendi düşüncelerinin daima dünyanın nizamı olduğuna inandığını bildiğim halde, Başkumandanlığa getirilmesini Harp Divanına teklif ettim. Harp Divanı benim isteğimi hoş karşılamadı, fakat bununla beraber Süleyman Paşa, yalnız Balkan Orduları değil, Tuna ordularının da Başkumandanı tayin olundu.

Şimdi insaf ile düşünölsün; Ben Mithat Paşanın arkadaşlarına, Abdölaziz Han Emmimin tahttan düşö-

rölmesine karışmış insanlara düşman olsaydım, Süleyman Paşayı Harp divanına mı verir, yoksa Balkan ve Tuna ordularının Başkumandanı mı yapardım?. Acaba benim yerimde hangi Padişah olsaydı, kendisine böyle küstahça ve hatta hakaret dolu telgraf çeken paşasını bağışlardı? Ben mi kin güdüyorum, yoksa, kendisini tenkit eden paşaları cephede dövüşen askerin gözü önünde tutuklayıp kurşuna dizilsin diye İstanbul'a gönderen Süleyman Paşa mı?..

Ben, tırnağının ucu kadar memlekete faydası dokunacak kimşelerin boyunca günahlarını gözümü kırpmadan bağışlamışımdır. Çünkü benim bulunduğum yer, şahsî kayguların çok üstüne çıkılması gerekli olan bir makamdır. Yeryüzünde bunu bana soran olmasa bile, ruzi mahşerde her yaptığının hesabı sorulacağını bilir ve iman ederim. Padişah olarak elbette benim de kusurum olmuştur; fakat hangi kusurum olmuş olursa olsun, kin gütmek, devlet işleriyle duygularımı karıştırmak gibi bir kusurum — elhamdülillah — olmamıştır. Ruzi mahşerde böyle bir suale muhatap olmayacağım.

Rusların Balkanlarda ilerlemesi ve bazı kalelerimizi ele geçirmesi, Bulgarları azdırdı ve buralardaki Türklere tarifsiz zulümler, işkenceler ve hakaretlerde bulunmaya başladılar. O derece ki, hemen bütün Avrupa gazeteleri bu insanlık dışı davranışları yazıyorlar ve Bulgarlara lânet ediyorlardı. Ben, bu haberlerin İstanbul ve taşra gazetelerine aksetmemesine büyük bir dikkat gösteriyordum. Çünkü buralarda da müslüman ahalinin galeyana gelmesi ve buradaki gay-

ri müslim ahaliye mislile mukabele etmesi pek müm-kündü. Bu takdirde bütün Avrupa bir kere daha bizim aleyhimize dönecek, gayri müslimleri himaye iddia-sile İngiliz ve Fransız donanması İstanbul önlerinde görünecekti.

Fakat cepheden Süleyman Paşa durmadan telg-raf çekiyor ve mezalimi anlatarak bunların İstanbul ve taşra gazetelerinde yayınlanması için gazeteci-lerden kurulu bir heyetin kendi yanına gönderilme-sini istiyordu. Çünkü akli fikri şöhret yapmaktaydı. Bunlar gazetelerde yazıldıktan sonra ne olup bitebi-leceğini aklından dahi geçirmiyordu. Bütün ısrarları-na rağmen gazetecileri göndermedim ve haberlerin yayınlanmasını önledim. Kendisine bu husustaki dü-şüncelerimizi yazdıktan sonra da cevaben hepimizi korkaklıkla, vehimle suçlayacak kadar ileri gitti.

Şimdi düşünüyorum: bu işde bir hata varsa, aca-ba mezalimi gazetelere yazdırmayıp zaten ızdırap içindeki ülkeyi yeni kargaşalıklara ve tehlikelere dü-şürmemek mi, yoksa yazdırıp tamiri imkânsız fela-ketlere yol açmak mı?..

Bu kadarcık şeyi düşünemiyecek bir Paşayı Or-tuların Başkumandanı yapmak hatasını ben kabul ede-irim. Ama Süleyman Paşayı, şişiren yordakçıları da Paşalarının «Benim istediğim olsun da memleket ne olursa olsun» diyecek kadar bencil ve basiretsiz ol-duğunu kabul etsinler!

Rus savaşını Süleyman Paşanın Başkumandanlı-ğında kaybettik. Harp Divanı, Başkumandanın hataları yüzünden savaşı kaybettiğimiz kanaatindeydi. Ku-mandanları kullanamadığı, askeri kullanamadığı, bu yüzden hem bozguna sebep olduğu, hem savaşı kay-

bettiği ileri sürülüyordu. Muhakeme edilmesini istediler. Askeri bir işti, karışmadım. Muhakemesi askerler tarafından yapıldı ve kabahatli bulundu. Cezayı bağışladım, kendisini İstanbul'dan uzaklaştırdım. İşte Süleyman Paşa hikayesinin iç yüzü... Bu onun için ağır bir ceza olmuşsa, benim takdirimle değil, Allahın takdirile olmuştur. Başkaca taksiratı varsa Tanrı bağışlasın...

26.Mart.1333 (1917)

Beylerbeyi

93 Muharebesi, içimde kırk yıl durmadan kanamış bir yaradır. Önlemek için çok uğraştım, muvaffak olamadım. Sonra kazanmak için didindim, gece uykularımdan, gündüz huzurumdan oldum, kazanamadım. Tarihin şaşırmadan karar verebileceği bir hadisedir bu... On binlerce okka evrak arşivlerdedir. Yazılmış sayısız kitap ortadadır. Bu savaşın içine zorla itilmiş bir Padişahın nasıl çırpındığını tarih şaşırmadan yazacaktır. Bu sebeble müsterihim.

Düşmanlarım, pek çok şeyleri olduğu gibi, 93 Rus savaşını da benim sırtıma yıkmaya çalışıyorlar. Onlara göre, bu savaşı ben istemişim. Büyük devletlerin aracılıkalarını ben önlemişim! Perestij kazanmak için savaş açmışım. Sonra, hiç bir savaş bilgim olmadığı halde, Saray'dan savaşı idare etmişim. Bir çok kıymetli kumandanları kıtaları başından uzaklaştırıp, yerlerine cahil kimseleri getirmişim. Orduyu silâhsız, erzaksız bırakmışım, böylece de zorla kendi ordumu yendirmişim!

Evet, bunları yüzleri bile kızarmadan yazabiliyor-

lar ve herkesi inandırmaya çalışıyorlar. İnsan bunları gördükçe, okudukça, «Arşivleri de mi yok ettiler acaba?» diye düşünmekten kendini alamıyor.

Mithat Paşa ve taraftarları —çok yanlış olarak— İngilizlere güvenip o kadar ileri gitmişler, öyle bir savaş tohumu serpmişlerdi ki, buna karşı durmak, neredeyse vatan hainliği haline gelmişti. Savaşı önlemeyeceğimi anladıktan sonra, savaşa hazırlanmaya başladım.

Memleket içindeki yollar yeterli değildi. Haberleşme at sırtında yapılıyordu. Ordu bir kere serhadda gönderildikten sonra ondan haber almak günler, bazan haftalar meselesiydi. Bazı Avrupa memleketlerinde «Telgraf» adile bir haberleşme vasıtası kullanılmaya başladığını duymuştum. Hemen harekete geçtim ve Belçika'dan bir uzman getirttim. Adı Jan Dikru idi. İşinin erbabı bir adamdı. Zamanın en kuvvetli bataryalarile donanmış bir telgrafhane merkezini Sarayda kurdurdum. Her vilâyet kendi sahasındaki telgraf direklerini dikti, teller bağlandı ve hatlar işledi. Telgrafhaneyi bu Jan Dikru idare ediyordu. Kendisini çağırdım ve bizim adamlarımıza 6 ay içinde bütün işleri bir başlarına yürütecek ölçüde öğretecek olursa, kendisine bir Osmanlı nişanı ile 2000 altın vereceğimi söyledim.

Hemen Sarayda bir okul açtı ve üç guruba böldüğü talebelerine gece gündüz ders vermeğe başladı. İki buçuk ay sonra gerek Anadolu ve gerekse Rumelinin belli başlı vilâyetlerini merkeze bağlayan sebekeyi kendi başlarına idare edecek kabiliyette

telgrafçılar yetiştirdi. Hiç değilse böylece haberleşme sağlanmıştı.

Ordu mevcudunun Doğuda seksen bin, Rumelinde iki yüz bine ulaştığını bildirdiler. Sadrazam Ethem Paşa, Serasker Redif Paşa, Serdarı Ekrem Abdülkerim Nadir Paşa, Bahriye Nazırı Rauf Paşa ve Tophane müşiri Mahmut Paşaları saraya davet ettim ve bir Harp Divanı kurdum. Kendilerine ne düşündüklerini sordum. Günlerce süren konuşmalardan sonra bu Harp Divanı şu kararları aldı :

1 — «Tuna ordusu» adını alan ve Rusları sınırda karşılayacak kuvvetlerin başına Abdülkerim Nadir Paşa getirilecek.

2 — Telgraf yolu ile ordularla muhabere imkânı sağlanmış olduğuna göre, Saray'da Tecrübeli paşalardan bir Harp divanı kurulacak. Bu divan kendi aralarında iş bölümü yaparak ordunun iase, ikmal, tehzizat işlerini dakikası dakikasına takip edecek, savaşın gelişen yeni şartlarına göre, Başkumandanları dakikası dakikasında uyaracak ve işlerini kolaylaştıracak.

3 — Osmanlı mülkünün bütün gücünü ve varlığını, Harbin icaplarına göre ve benim adıma kullanacak.

Osmanlı mülkünün en yetkili paşalarıydı. Kararlarını kabul ettim.

Bu müzakereler sırasında Sadrazam Ethem ve Serasker Redif Paşalar, ordunun çeşitli kademelerinde subaylar arasında bir huzursuzluk olduğunu bana bildirdiler. Hüseyin Avni Paşanın yetiştirmesi bazı paşalar ve subaylar Abdülaziz hanın düşürülmesini tasvip ederken, bazı paşalar ve subayların tasvip etmeme-

si ve ayıplaması orduyu içinden bölmüştü. Bunların birbirine güveni yoktu. Açıktan hiç bir huzursuzluk belli olmadığı halde, her iki tarafta da «bizden» «sizden» sözleri kullanılıyordu.

Müteessir olmuşum. Bu yüzden —maazallah— her şeyi kaybedebilirdik. Çaresini sordum. Abdülkerim Nadir Paşa, sürtüşme ihtimali olan subayları ayrı ayrı cephelerde toplamayı teklif etti. Serasker Redif Paşa, bunun orduyu karmakarışık edeceğini, askerinin tanıdığı subayın kumandasında savaşa katılmasının iyi neticeler vereceğini anlattı. Uzun müzakere-lerden sonra bu çeşit sürtüşmeler çıkarsa, bunların kurulacak Harp Divanının alacağı tedbirlerle önlenmesi için icabına uygun olacağı kararlaştırıldı.

Ben asker değildim. Askerin haleti ruhiyesini de bilmezdim. Fakat bana Abdülkerim Nadir Paşanın teklifi daha uygun geliyordu. Birbirlerini anlayacak insanların yanyana olması, elbette maslahata daha uygun düşerdi. Fakat önümüzdeki zamanın kısalığı, askerinin haleti ruhiyesi üzerinde ileri sürülen fikirler dolayısıyla, karara ben de katıldım. İşte bizi Ruslara yendiren en büyük hatalardan biri!

Bugün bu kararın üstünden kırk yıl geçmiştir. Halâ düşünüyorum da Abdülkerim Paşanın fikrini kabul etseydik, Ruslara yenilmemiş olacağımızı sanıyordum. Fakat yenilmemizde tek müessir bu karar değildi. Kullandığımız tâbiye de yanlıştı. Savaşı kendi topraklarımızda değil, o zaman da bazı paşaların söylediği gibi düşman topraklarında kabul edecektik. Redif Paşa ve Abdülkerim Nadir paşaların, Ordumuzun taarruz gücü olmadığı hakkındaki kanaatleri savaş içinde yanlış çıkmıştır. Rus ordusunun üç yüz yirmi

bin kişi olması, bizim iki yüz bin kişi ile karşısında olmamız, Redif Paşanın da Abdülkerim Paşanın da gözünü yıldırması.

Redif Paşa, askerî bilgisi yüksek bir kumandan-
dı. Fakat müteredditdi. Kesin kararlar alamıyor, me-
suliyeti tek başına omuzlamaya kendisinde cesaret
bulamıyordu. Bugün iyice görüyorum ki, bir hata ile
mevklini kaybetmek korkusu, ona kabiliyetlerini kul-
landıramamıştır.

Serdarı Ekrem Abdülkerim Paşa'ya gelince, hey-
betli, zeki, bilgili idi ama, 70 yaşındaydı. Sırbistan
ve Karadağ muharebesinde muvaffak olmuştu. Viya-
na harp okulunda okumuş, dil bilir, Avrupa ordula-
rının tabiyelerinden anlar ehliyetli bir askerdı. Fakat
ata binemiyor, hastalığı dolayısıyla ordugâhları araba-
sile dolaşıyordu. Bütün yaşlı insanlar gibi, fazla ih-
tiyatlıydı. Bunca yılda kazanabildiği şöhretini bir tek
muharebede kaybetmekten çekiniyordu. Bu yüzden
taarruzu göze alamadı. Bu yüzden Kalei Erbaa (dört
kale) Silistre, Ruscuk, Varna, Şumnu üstünde ısrar
etti, Rusların Balkanları aşabileceğini düşünmek is-
temedi.

Bu iki paşaya büyük sorumluluk vermek yaptığı-
mız hataların ikincisi oldu. Süleyman Paşanın Eski
Zağra başarısı, Gazi Osman Paşanın Pilevne taarruzu
başarısından sonra durumu anlayıp bu iki müşiri ge-
riye çektim ama, o zamana kadar savaşın yarısını
kaybetmiştik.

Bundan sonraki savaşın yarısını da Süleyman Pa-
şanın kendisini tutan Paşaları ve Subayları ileriye al-
ması, kendisine karşı olduklarını sandıklarını da tür-
lü yollarla muattal hale koyması aldı götürdü, Rusla-

rı İstanbul kapılarına kadar indirdi.

Doğu cephesinde de kendisine çok bel bağladığımız iyi bir kumandan olan Gazi Ahmet Muhtar Paşanın da muvaffak olamaması aynı sebeblerdendir. İşte Rus savaşının iç yüzü...

93 Muharebesi, ibretle bakanlara çok şey söylemiştir. Onda bir şey görmek isteyenler çok şeyler görmüşlerdir. Fakat hiç bir şey görmemek için gözlerini yumanlar, papağan gibi ezberledikleri sözleri durmadan tekrar etmişler, Abdülhamid, Abdülhamid diye sayıklayıp durmuşlardır.

Ben Abdülkerim Nadir Paşa gibi muzaffer Serdar-ı Ekrem'e orduyu teslim etmeseydim, acaba bana kim hak verirdi? Bu gerçekten tok gözlü Askerin ihtiyarlık zaafile yanlış kararlar alabileceğini nereden bilebilirdim? Muharebe planına Süleyman Paşadan başka kimse itiraz etmedi. Almanların en büyük kumandanlarından Moltke bile dört kalenin ehemmiyetini kabul etmiş bir askerdir.

Savaş kapıya geldiği gün Seraskeri değiştirmek, akıl kârı mı idi?.. Sonra bunlar, Osmanlının yetiştirildiği en tecrübeli, en okumuş kimselerinden değil miydi?.. Kimi yerine koysam, Rusları yenebilirdi acaba?.. Süleyman Paşanın Başkumandanlığında ne hale düştüğümüz görülmedi mi?.. Gazi Osman Paşa gibi mübarek bir asker bile o kertede mesuliyet almaya yanaştı mı?..

Savaşı neden kaybettiğimizi bilmemiz lâzımdır. Fakat şunu bunu suçlamak için değil, bir daha memleketimizde aynı yanlışları yapmamak için...

Ben Yunan muharebesinde bir daha bu hatalara düşmedim. Ordunun içinden bölünmesinin ne olduğu-

nu biliyordum. Bir Kumandanın nefsine güveni olması gerektiğini biliyordum. İyi hazırlanmış bir orduyu müdafaaya sokmanın, onun kuvvet maneviyasını törpülemek olduğunu biliyordum. Ordular arasındaki sayı üstünlüğü, bütün bunlardan sonra gelir. Fakat bunu öğrenebilmekliğim için, Rus yenilgisinin acısını yirmi bu kadar yıl içimde taşımam gerekliydi.

Dünyadan çok ahirete yakın olduğum şu günlerde bir vicdan muhasebesi yaparak düşünüyorum ki, BÜYÜK HATA taa Dedemin günlerinden bu yana yuvarlana yuvarlana gelmiştir. Yeniçeriliği ortadan kaldırmışız ama, Yeniçeriliği bozan sebepleri ortadan kaldırmamışız. Bu ocağı söndürmek bize, — dün kulumuz olan — Mehmet Ali Paşanın at oynatarak Kütahya önlerine gelmesine, Ruslarla Aynalıkavak muahedesi-nin yapılmasına, Tanzimat Fermanının çıkarılmasına patlamıştır.

Hem bari orduyu politikadan çekebilseydik... Yeniçerilerin bire kadar kırılmasının üstünden kırk yıl bile geçmeden Hüseyin Avni Paşanın ordusu Amcam Abdülaziz Hanı tahtından indirdi. Hanedana karşı olanlar, Hanedandan yana olanlar diye bölündü yeni baştan ordu, 93 muharebesini kaybettik. Biraderim Muradı da beni de tahttan indiren aynı ordudur. 93 muharebesini niçin kaybettiysek, Balkan harbini de onun için kaybettik. Tarih değil, hatalar durmadan tekerrür ediyor. Bugün bir yata kaybediyorsak, sebebi yine odur.

Osmanlı tarihini anlayanlar bilirler ki, bu ülke kuvvete dayanarak değil, adaletle dayanarak kurulmuştur. Eğer Osmanlı orduları gittikleri yere adalet yerine zulüm götürselerdi, bu imparatorluk kurulma-

dan çekirdek halinde parçalanırdı. Adalet meşruiyetin temelidir. Meşruiyyet, hükmetmenin mesnedidir. Kuvvet, meşruiyyetin müeyyidesidir. Bu halde kuvvet meşruiyyete, hükmetme adalete dayanmak zorundadır. Her kim ki adaletsiz hükmetmeye, meşruiyetsiz kuvvet kullanmaya kalkarsa, yıkılır. Ordu, gayesi içinde elindeki kuvveti kullanırsa meşru, gayesi dışına kayarsa gayri meşrudur. Belki bazı şeyleri yakar, yıkar ama, sonunda kendisi de yıkılır. Ve maalesef bu enkazın altında bazan bir devlet de çöker.

28.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi

Hatırıma gelmişken şunu da kaydedeyim: Düşmanlarım benim sansür memurlarımdan çok şikayet etmişlerdir. Ben evham ve korku içinde yaşarmışım da bu yüzden pireyi deve görürmüşüm. Benim memurlarım da böylece gazetelerin haberlerini, yazılarını anlaşılmaz hâle koyarlarmış!..

Hayır, ben «evhamlı» olmamaya dikkat ettiğim kadar, «gafil» olmamaya da dikkat ettim. Çünkü gaflet, evhamdan da büyük zarar getirir. Mekteplerimde okuttuğum, Avrupa'ya gönderip dünyayı öğrenmelerini sağladığım insanların bazıları, kabiliyetsiz çıkıyorlar, Avrupa'da neye bakıp neyi görmeleri gerektiğini kestiremedikleri için memlekete zararlı fikirlerle dönüyorlardı. Kendilerini, yanlış yetiştirdiklerinden dolayı cezalandıramazdım. Ama başkalarını da yanlış yetiştirmelerine izin vermek hakkım değildi.

Bir küçücük kasabamızda yüzde ellinin üstünde gayri müslim varsa orada kaymakamın, ve memurla-

rın gayri müslimlerden seçilmesini adaletin icabı görüyorlardı da, koskoca 250 milyonluk Hindistanın İngiltere Parlamentosunda bir tek temsilcisi bile olmadığını düşünmeyi akıllarından bile geçirmiyorlardı. İngiltere'de meşrutiyeti görmüşler ve hayran olmuşlardı. Ama İngiltere'de meşrutiyeti kimin kullandığına bakmamışlardı bile...

Bu cahilâne fikirlerini gazetelerde yazmak, memleketi böylece altüst etmek istiyorlardı; bırakmıyordum. O zaman «Zalim» diye bana hücum ediyorlardı.

Avrupa'ya giden bazı gençler, orada lâboratuvar da ne olup bittiğine başlarını bile çevirmeden kadınların erkeklerle dans ettiklerini görüyorlar, içki içtiklerine hayran kalıyorlar ve memlekete gelince Avrupa Medeniyetinin üstünlüğü diye bunu öğütlemeye çalışıyorlardı; yanlışdır diyordum. O zaman beni örümcek kafalı olmakla suçluyorlardı.

Yine Avrupaya gönderdiğim gençlerin bazıları, Fransız İhtilalini okuyup öğreniyorlar, bu ihtilalin neden koptuğunu araştırmadan buna özeniyorlar ve memlekete geldikleri zaman, halkı ayaklanmaya çağırmayı vatanseverlik sayıyorlardı; izin vermiyordum. O zaman, tıpkı ülkemizin düşmanları gibi bana «Kızıl Sultan» diye hücum ediyorlardı. Ben bu fikirlerin memleketimde yayınlanmasına engel oluyordum.

«Sansür» işte budur! Çeşitli çalkantılar içinde ayakta durmağa çalışan ülkeme, şifa yerine zehir sunmak isteyenlerin önüne geçmenin adı «Sansür» dür.

Yazdım, yine yazacağım. Söyledim, yine söyleyeceğim; benim ülkemde hangi fikir adamı, hangi edebiyatçı, hangi bilgin faydalı bir yazı yazmış, konfe-

rans vermiş yahut kitap çıkarmış da ben bunu önlemişim? Bırakınız önlemeyi, ben buna destek olmamışım? Bu kendini bilmez, yaşadığı ülkeyi bilmez, görüp okuduğunu bilmez bazı kelimalar, bazı kelimelerle beni taşlamak hevesine düşmüşler ve memurlarım ülkenin vahdetini ve huzurunu korumak için bunları engellemişlerse, kendilerine memleketim namına teşekkür ederim. İyi etmişler, berhüdar olsunlar!..

Bahçıvan çiçeklerini nasıl muzır böceklerden korsa, ben de memleketimi sözde fikirlerden kordum, onların devletimi kemirmesine mücadele etmedim. Fakat bu gençlere, yanlış fikir sahibidirler diye zulümle değil, şefkatle muamele ettim. Pek çokları ile teker teker uğraştım, onlara doğru yolu göstermeğe çalıştım, onların gençlik ateşini memleketin hayrına çevirmeğe çalıştım. İçlerinde muvaffak olduklarım da oldu, olmadıklarım da... Harcadığım emekler helâl olsun. Bu gayretlerimi, vicdanları satın almak için değil, vicdanları aydınlatmak için kullandım.

Dünyaya nefesle, âhirete nefisle bağlı olduğum şu günlerde apaçık söylüyorum ki, benden sonra devlete el koyanlardan hiç biri, benim kadar fikre saygılı olmasını bilmediler. Hürriyet, hürriyet diye devlete oturdular, fakat gelir gelmez Hürriyeti yalnız kendileri için istediklerini de ortaya koydular. Onların anladıkları hürriyetin, bana sövüp sayma, kendilerini alkışlama hürriyeti olduğu eserlerle ortadadır. Köprü üstünde muhalif muharrir öldürmek hürriyeti de buna dahil...

Tanrı memleketimi bu çeşit hürriyetlerden korusun!..

31.Mart.1333 (1917)
Beylerbeyi

Tarihi koyarken elimde olmadan titredim. Gerçi, yani tarih hesabile o güne daha on üç gün var. Bu isim, rakkam olmaktan çıkmış, bir tarih dönemine nişan olmuştur. Otuz bir mart olaylarının ortaya çıkacağını, önceden pek az kimseler hissettiler. Fakat gerçeği, sebebi ve sebep olanları hiç bir kimse temamilen bilmemiştir. Bu meselenin kapalı kalmasını asla istemem. Hiç bir yönünü saklamadan, değiştirmeden yazacağım.

Otuz bir mart olaylarıyla benim kesinlikle ilişğim yoktur. Hatta kendiliğinden gelmiş bu fırsattan yararlanmaya bile tenezzül etmedim. Eğer olaylara girmek isteseydim ve yararlanmayı düşünseydim bugün Beylerbeyinde değil, Yıldız sarayında bulunurdum.

10 Temmuzda pek zayıf oldukları halde benim hoşgörümü zaafıma veya kuvvetimden yararlanmak yolunu bilmediğime bağlayarak (İttihat ve Tarakki Cemiyeti) yukardan atıp tutmaya başladı. Bakston'a verilecek ziyafet meselesinde Kamil Paşanın haklı itirazı Babiâli ile (İttihat ve Tarakki) genel merkezinin arasını açtı. «Nigenban-ı Meşrutiyet» (Meşrutiyet bekçileri) olmak üzere üçüncü ordudan getirilen Avcı taburları ve bu taburlardan ikinci fırkanın bir taburu birdenbire tepelemeğe kalkışması, İstanbul'daki askerlerin kalbini kırmıştı. İttihat ve Tarakki, her gün biraz daha düşüyordu. İki taraf Basın'ı ise, özellikle islâmları birbirine düşürmekteydi.

Kâmil Paşa, kesin tedbirlere baş vurmanın yeri ve zamanı geldiğini söyledi. Edirne'de bulunan 2.ci Ordu kumandanı Ferik Nazım Paşa 'da İttihat ve Tarakki Cemiyetinin her işe karışmasından ve Cemiyete bağlı subayların tavır ve tutumlarından iyice usanmıştı. Kesin tedbirler alınmasını bana yazı ile bildiriyordu. Avcı taburlarını geri çevirmeyi ve buradaki askerleri yatıştırıp azaltmayı kararlaştırmıştık.

Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa, kabiliyetli bir asker ise de yumuşak bir adamdı. Ayrıca da Cemiyete kendisini iyice kaptırmıştı. Nazım Paşa'nın o günlerde kamuoyunda bir yeri vardı. Vaktile Erzincan'a sürülmüş olması, siyasi bir sebebe bağlı olmamakla beraber, Paşa'yı halka sevdirmişti. İstediğim, huzuru, durumu eski haline getirmek ve Milli Murakabenin rahatça işlemesini sağlamaktı.

Nazım Paşa ile olan bu mecarayı unuttum ve Harbiye Nezaretine getirilmesini kabul ettim. Bahriye Nazırı da Cemiyet'e gönlünü kaptırmışlardandı. Bu nezarete de, vekâletine Hüsnü Paşanın getirilmesini uygun buldum. Bazı gazetelerle Milletvekilleri ve Âyan azaları bunu Meşrutiyete bir darbe gibi gördüler. Kâmil Paşa kabinesinde bulunan İttihatçı Nazırlar hemen çekildiler. Adliye Nazırı Manyasî zade Refik bey, biraz sonra ölüme bağlanacak bir hastalıkla evinde yatıyordu. Cemiyetin bazı ileri gelenleri ve özellikle Selânikli Rahmi bey'le aralarının açık bulunduğunu işitiyordum. Manyası zade fikir bakımından Kâmil Paşaya yatkındı. Bu yatkınlığından (ben) yararlanmak istemediğim halde, Cemiyet ileri gelenlerinden Kâmil Paşa zade Sezai beyle binbaşı Enver bey,

evine kadar gidip ölüm döşeginde istifasını imzalatırlar.

Nazım Paşa, ilkin «Nigenbâh-ı Meşrutiyet» taburlarını yanyana göndermeye teşebbüs etti. Fakat o gün toplanan «Meclisi Mabusan» (Millet Meclisi) Kâmil Paşa kabinesini düşürmeğe karar verince, her teşebbüs öylece kaldı. Bu celsenin nasıl yapıldığı ma-lumdur. Başta Enver bey olduğu halde bir sürü subay ve er, resmi ve sivil elbise ile Millet Meclisi'nin içini tutmuşlar, ve bir Zırhlı'yı Millet Meclisinin hizasına getirmişlerdi.

Millet Meclisinin aldığı kararı bana Reis Ahmet Rıza bey getirdi. Ve Milletin bu arzusunu bana tebliğ ederken, böyle hürriyet aşkı içinde yapılmış müzakerelerin ve kararların «Zaman-ı hûmayunumuza şeref bahş» olacak tarihi başarılarından biri olduğunu da çocukça bir inançla söylemeyi unutmadı.

Milletin bu konuda ne kadar istekli olduğunu bilmem. Fakat Kâmil Paşanın böylece düşürülmesi hayırlı değildi ve hayırlı olmadı.

Millet Meclisinin çoğunluğuna dayanan Cemiyet, Hüseyin Hilmi Paşa'nın Sadaretini istiyordu. Güçlükleri çoğaltıp sürdürmemek için kabul ettim. Benden emin değildiler. Bu sebeble Dahiliye Nezaretini de (İçişleri Bakanlığı) pek güvendikleri Hüseyin Hilmi Paşaya verdiler.

Kâmil Paşayı tutanlara, öteki muhalifler de katıldı. İki taraf açıktan çekişmeye başladılar. Gazeteler, Meşrutiyeti değil, İttihat ve Tarakki ileri gelenleriyle, Kâmil Paşa ve Kâmil Paşadan yana olanların şahsî gaye ve ihtiraslarını düşünüyorlardı.

Hürriyet, bizim kabiliyetlerimizi tamamen gösterdi. Nerelere gücümüz yettiğini, nelerin karşısında durakaldığımızı Meşrutiyet sayesinde ve üç dört ay içinde tamamen öğrendik. Tehlike açıktan açığa görünüyordu.

Bu sırada «İttihadı Muhammedî» heyeti ortaya çıktı. Bir bu eksikti. Bu cemiyeti kurmuş olan Derviş Vahdetî, Kıbrıslı bir serseri imiş... Kâmil Paşanın oğlu Sait Paşa bu sırada en çok çalışıyordu. İsmail Kemal beyle öteki muhalifler de Sait Paşa ile beraber diler.

Asker arasına büyük bir fitne salındığını haber aldım. Bir ihtilâlin kopmasını, özellikle askerin bu işlere karışmasını hem şahsım için, hem Devletim hesabına çok tehlikeli görüyordum. Hüseyin Hilmi Paşa'ya durumu bildirdim. Hatta bir gece, Harbiye Nazırı ile Hassa ordusu kumandanı Gazi Muhtar Paşa zade Mahmut Paşa'yı Saray'a çağırdım; Sadrazamla birlikte durumu uzun uzun müzakere ettik.

Durumun ağırlığını takdir ettiklerini ve gerekli tedbirleri hemen alacaklarını söylediler. Fakat tedbirler alındıkça durum büsbütün karışıyordu. Ortada aciz vardı. Gazeteler, Cemiyetler, kulüpler körükleye, körükleye «31 Mart» yangını ilân ettiler.

Olayın sorumluluğunu paylaşmamak için ben karışmadım. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti yürekten isteseydi, ayaklanmayı iki saat içinde bastırırdı. Çünkü adamlarımın tahkik ve teminlerine göre, ilk hareket üç-beş askerden çıkmış... Bunları kandıran, «Hamdi Çavuş» adlı bir arnavudu bulan ve para veren de Kâmil Paşa zade Sait Paşa idi.

Sait Paşa'yı Meşrutiyetten sonra yalnız bir kere huzuruma kabul etmiştim. Sebebi de o sırada Sadrazam bulunan babasına, aleyhimde yayınlanıp köprü üstünde satılan «Mahkeme-i Kübra» adlı bir hicviye ile benzeri yayınların hükümetçe resmen yasaklanmasını hatırlatmaktı. Sait Paşa'yı bir yâverim sıfatıyla çağırıp Sadrazama «İrade» tebliğ ettirmiştim.

«Mahkeme-i Kübra» bir zamanlar Avrupa'da basılmıştı. Muharriri de, Harp Okulu öğretmenlerinden — ismini şimdi hatırlamıyorum — bir binbaşı olduğunu soruşturarak öğrenmiş ve kendisini sürmüştüm. İstanbul'da da basılıp dağıtıldığını oğlum Ahmet Efendi büyük üzüntü içinde ve ağlayarak haber verdi. Kâmil Paşa'nın oğlunu işte bu üzüntü içinde çağırdım. Kim olsa böyle davranırdı. Böyle davranması hakkı ve vazifesi idi. Hem padişahım, hem de en ağır iftiralarla açıkça tahkir ediliyorum. Milletimi candan bağışlarım. Üç beş adamın yaygarası, sevgili Milletimin hayatı değildi.

Altı yüz senedenberi «Baba» demeğe alıştıkları bir Padişaha benim sadık memleketimin ruhu sövüp sayamaz.

Sadedé gelelim: Hüseyin Hilmi Paşa ile arkadaşlarında beceriksizlik olmasaydı, «31 Mart» olayı bir saatten fazla sürmez, belki de hiç olmazdı. Yangın bacayı sardıktan sonra, Hüseyin Avni Paşa kabinesi istifa etti. Ayasofya meydanına toplanmış olanlar, Kâmil Paşa'nın Sadrazamlığını, Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığını istediler. Hırsları körüklememek için, tarafsız Tevfik Paşayı Sadrazamlığa, Gazi Ethem Paşa'yı da Harbiye Nezaretine getirdim.

İttihat ve Tarakki ileri gelenlerinin nerede saklı olduklarını biliyordum. Babıâlıden gece ve gizlice Makrıköydeki evine araba ile götürülen Ahmet Rıza Bey'i muhafaza için, güvendiğim adamları görevlendirmiştım.

Ali Kabulî (36) beyin katlinde parmağım görüldüğünü, sonradan gazetelerde okudum. Bu iftirayı da nefretle red ederim. Eğer intikam almak gerekseydi ve ben de buna tenezzül etmiş olsaydım, Ali Kabulî bey gibi, Inkılâp'da dördüncü, beşinci dereceyi bile tutamamış ve daha doğrusu hiç bir şey yapamamış bir suçsuz adamı mı öldürtürdüm.

Gazi Muhtar Paşa'nın oğlu Mahmut Paşa'yı, Cemiyet ne olur ne olmaz diye bana karşı aldığı tedbirler sırasında Hassa Kumandanı tayin ettirmişlerdi. Bununla beraber, 31 Mart gürültüsü sırasında Mahmut Paşa'yı ölümden kurtarmış olan benim. Bu gerçeği, Yıldız ve Kadıköy telgrafhanesindeki vesikalar ispatlar.

31 Mart'ın gerekçesini, «İttihat ve Tarakki Cemiyeti» ile, bu Cemiyete dayanan Hükûmetin tecrübesizliği ve tedbirsizliği hazırladı. Başta Kâmil Paşa zaden Sait Paşa ile İsmail Kemal Bey oldukları halde,

(36) Ali Kabulî bey (ölümü 1908) 31 Mart olayında öldürülmesi ile adı duyulmuş bir deniz subayıdır. «Asâr-ı Tevfik» zırlısı kumandanıydı. Yobazlar, şeriate ve padişaha düşman olduğunu fitleyerek askerlere gemiden akdurdılar. Yıldız Sarayına, Abdülhamid'in penceresi önüne getirdiler. Yıldız'daki saat kulesinin yanında isyancı askerler tarafından Abdülhamid'in gözleri önünde öldürüldü.

bir takım İttihat Tarakki muhalifleri bu durumdan yararlanıldılar.

Basın, bilmeyerek ve tehlikeyi hissetmeyerek ateşi körüklüyordu. Nisan'ın birinci günü yayınlanan gazeteler, genellikle ayaklananların şakşakçısı olmuş ve Murad Bey'in «Mizan»ı en ileri giderek subaylarını öldüren erlere «Gazilik» dağıtmıştı. O günkü «Mizan»ı okuyan inanır ki bu ayaklanmanın düzenleyicisi ve elebaşısı Murad bey'dir. Halbuki, tertipçilik şöyle dursun, ayaklanmanın olacağından bile Mizan yazarının haberi yoktu. O kendi kendine öyle bir süs vermiş ve her şeyde olduğu gibi, bu işde de öğünüp durmuştu. Eğer bu mesele için Murad bey, asılanların arasına karıştırılmış olsaydı, pek günah olacaktı.

Ben Murad beyi hiç bir zaman sevedim. Şimdi sağ mıdır, değil midir bilmem. (Ölümü 1912) Başkalarının ispat ettikleri gerçekten çok, kendi hayali-ne inanır ve tapar bir adamdı. «Mizan» gazetesini ilk defa İstanbul'da çıkarırken, Muhacirin Komisyonu Reisi Yusuf Rıza Paşa aracılığı ile bana yaklaştı. Yusuf Rıza Paşa, o zamanki Sadrazam Kâmil Paşa'nın can düşmanı idi. Murad Bey, Kâmil Paşa'ya karşı yaptığı şiddetli hücumlarla Rıza Paşa'nın maksadını ve düşmanlığını iyice okşuyordu.

Ermeni Meselesinin en buhranlı bir döneminde bana, Baş Mabeyincim Hacı Ali bey aracılığı ile bir «Muhtıra» verdi. Huzuruma kabul ederek uzun uzadıya konuştum. Daha önce de bir kaç kere görüşmüştüm. O akşamki tutumundan, bana akıldânelik etmek istediği açıktan açığa anlaşıyordu. Sonradan yayınladığı muhtıradan başka maruzâtı da vardı. Keşke

bunları da neşr etmiş olsaydı, Murad Bey'in hayâl ile muhâli gerçekleştirmek için pek çok şeyler ileri sürdüğü görülür ve elbette bana hak verilirdi.

Murad bey, iyi niyet sahibi bir adamdır. Yalnız kendisine çokça güveni ve güzelliğe de ifrat ölçüsünde düşkünlüğü vardı. Bu kusurları yüzünden hiç bir işde muvaffak olamadı.

31 Mart patirtisinde Murad beyi olaylar değil, kendi kendisi karıştırdı. Üçüncü Ordu'dan gelen subaylarla, sonradan Cemiyete katılanları, asker sivil herkesi tahkir eden tutumu ile dünyayı kendi başına yıktı.

Olayların ve acemi bir yönetimin her gün bir başka biçimde hazırladığı yanıcı maddeler, bir gün elbette patlayacaktı. Hatta 31 Mart'a kadar gecikmesi bile şaşılacak şeydir. Hiç kimseye hesap vermek zorunda olmadığım bu zamanda yemin ile temin ederim ki ben, bir fenalık olmamasına elimden geldiği kadar çalıştım. Tehlikenin gecikmesinde, bu hayırlı çalışmaların tesiri olduğunu sanırım.

Halk sinirlendikçe, İttihat ve Tarakki'nin ileri gelenleri kasılmayı ve gözdağı vermeyi arttırıyorlardı. 31 Mart'dan bir iki ay önce, «Perapalas» otelinde verilen pek parlak ziyafette Meclis'i Mebusan Reisi Ahmet Rıza bey, İttihat ve Tarakki'ye karşı gelenleri kahr edip yok edeceklerini şatafatlı bir nutukla açıktan açığa ilân etmişti. Basın'ın bu nutuk etrafında kopardığı gürültü, 31 Mart'ın acıklı yankısı değil midir?...

Cemiyet'in gazeteleri, etrafı ölümle yangınla korkutuyorlardı. Kuvvetlerine güveni olanlar, hiç bir zaman korkutmak tenezzülünde bulunmazlar. Birdenbire

İktidar mevkiine hakim olan efendiler, bu ürkütme edebiyatı ile bir kere daha zaaflarını ilân ediyorlardı. Küçük ve ehemmiyetsiz olaylar bir kenara bırakılırsa, 31 Mart vakasının başlıca sebepleri ve etkenleri yazdığım olaylardır.

Ayaklananlar arasında, saray'a uzaktan yakından ilişiği olanlardan hiç kimsenin bulunmaması da gösterir ki, ben o meselenin içinde değildim. 10 Temmuzdan sonra verilmiş bir iki jurnalın kâğıtlarım arasında bulunması, güya benim Meşrutiyetten sonra böyle şeylerle uğraştığımı ispata yetermiş... Tütün kıyıcısı Mustafa efendi, bir iki defa şunun bunun kâğıtlarını getirmişti. Sadece, durumu anlamak ve öğrenmek için kabul ettim. Başkâtip Cevat bey'in, Mustafa efendiyi, böyle şeylerle beni meşgul etmemesini ihtar ile ayıpladığını, ve çikiştığını işitmiş ve Cevat beye hak vermiştim.

Hareket Ordusu'nun Selânik'ten hareket ettiğini ilkin Osmanlı Bankası haber verdi. Gelecek kuvvetin derme çatma şeyler olduğunu ve «Gönüllü» namile peşlerine takılan kafilenin mahiyetini anlamakta gecikmedim.

Hassa Ordusunun İstanbul'daki er'leri gerçekten iyi hazırlanmış, hem Hilâfet Makamına hem şahsıma sadık, seçkin askerlerdi. Hareket ordusunun yolda durdurulmasını, başta Nazım Paşa olduğu halde, sadık devlet ileri gelenleri bana tavsiye ettiler. Kabul etmedim. Edirne'deki ordunun, kısmen hareket ordusuna katılmış olduğunu da haber verdiler, hiç telâş etmedim. Çünkü yaptıklarında, beni korkutacak bir şey yoktu. Ayastafonos'dan İstanbul üstüne yürüdükleri zaman, İstanbul'daki askerlerin kışlalardan çıkı-

rılmamasını ve mukabelede bulunulmamasını şiddetle istedim ve tenbih ettim. Kışla içinden çıkıp da meselâ Kağıthane sırtlarına yayılsalardı, bu askeri, Selânik'in derme çatma askeri mi yenerdi?...

Ben, askerlerimin arasında kan dökülmesini istemedim. Görüyordum ki, artık bana Milletin güveni yoktur. Ortalık yatışınca, kendiliğimden istifa edecektim. Bu isteği daha önce de açıklamıştım, engel oldular. Ahmet Rıza beyle ilk görüştüğüm zaman, eski muarızım bana demişti ki:

— Efendim, artık Milletinize aranızda hiç bir uyuşmazlığınız yoktur. Zat-ı hümayununuz bundan sonra başımızda olarak, Mikado'nun Japonya'ya ettiği hizmetleri kendi mülkünüze yapacaksınız.

Japonya'yı Osmanlı ülkesine benzetmek ve bunun Padişahından onun imparatoru gibi başarı beklemek ne kadar uygun olur bilmem! Japonya Atlas Okyanusunun bir tarafına çekilmiş, adalara yerleşmiş, tek din, tek millet olarak millî birliğini sağlamış büyük bir toplum. Dünyada hiç benzemediği bir kıta varsa, o da bizim biçare memleketimiz. Kürtle Ermeni'yi, Rumla Türkü, Arapla Bulgarı nasıl birleştirirdim?..

Benden sonra idareye el koyanlar, aleyhimizdeki milletlerin arasındaki uyuşmazlıkları ortadan kaldırdılar, bizi tutan ırklar arasına da uyuşmazlıklar yerleştirdiler. Bir «Kilise kanunu» ile Rumlar, Bulgarların kucağına atıldı. Türklere de milliyet gayreti, din gayretinin üstüne çıkartılarak, Araplar küstürüldü. Bunlar yanlış hareketlerdi.

İçimizi, Milliyet kavgalarıyla altüst edenler, gariptir ki, dışımızı da «İttihad-ı İslâm» (Panislâmizm) davalarıyla telaşa düşürüyorlardı.

Mikado Hatso Hito, hiç bir vakit böyle engeller ve Japonya da böyle güçlükler karşısında bulunmadı. Ben, meselâ Doğu Anadolu da küçük bir yol yaptır- saydım, Rusya kıyamet koparırdı. Bununla beraber ya- vaş yavaş çalıştım. Oralarda okul gibi, yol gibi bayın- dırlık işlerinin büyük bir bölümü, benim zamanımda ortaya konmuştur. Bu konuda, benden önce gelen pa- dişahların hepsinden daha mutluyum.

Mikoda'nun çevresinde toplanan Devlet büyükle- rini ben bulamadım. Gerek olanlarda ve gerekse be- nim yetiştirdiklerimde daima bir şey vardı ki, her ilerleme hevesini nefessiz bırakıyordu. Benim, kişili- ğimdeki tereddüd de sebep olarak ileri sürenler var. Bunun tesiri yoktur, demem. Ayıptan ve kusurdan arınmış bir Tanrı vardır. Yalnız, ilerlemeye düşman olduğum iddiasını red ederim.

Ben bu hâli o zaman Ahmet Rıza bey'e söyle- seydim, belki de telaş ve korkuya kapılıp kendimi savunduğumu sanacaktı. Hükümdarlar, fertler karşı- sında değil, dünyada tarih, ahirette Tanrı huzurunda saltanat günlerinin hesabını verirler.

•Mebusan meclisi•ni ikinci defa açarken, ilk ka- panışın sebebini, milletin gerekli olgunluğa erişme- miş olmasına bağlamıştım. Bu sözlerimi o kadar ayıp- layarak tenkit edenler, otuz seneyi aşkın bir zaman sonra gelen ve içlerinde, öncekilerle mukayese edile- miyecek kadar okumuş, aydın adamlar bulunan me- buslar, daha mı olgun ve doğru çıktı?

Birinci dönem toplantı, şöyle böyle geçebilmiş- ti: ikincisi karmakarışık. Bu tereddüd o dereceye var-

dı ki, Trablus Garp elden giderken muhalifler, sevinçlerinden meclis salon ve koridorlarında hora teptiler. Sonra da hükûmetten yana olanlar, alkışlarla sa-vaşı kabul etti.

Gazeteler bir şey yazmıyorlarsa da yakınlarımdan işittiklerime göre, mebus efendilere, «vagon iş-leri» gibi büyük kazançlı işler veriliyormuş. Milletın hayatıle ilgili işlerin en önemlisini, millî murakebe ile görevli olanların bir ticaret, hem de âdi, kanunsuz bir ticaret şekline, hâline getirmeleri de gösterdi ki, ben, Meşrutıyetle idare edilmek için gerekli olgunluk ve doğruluğu, milletimin daha kazanamadığını tahmin etmekte hiç de hata etmemişim!..

İtiraf ederim ki ben, Mebusan meclisini açmak konusunda, kendi tac ve tahtımın ve şahsımın menfaatlerini de Devletin menfaatleri kadar düşündüm; ancak, istibdadımı sürdürmekten başka bir şey düşünmediğimi iddia veya zannedenler, garezkâr değilseler, haksızdırlar!

Meşrutıyet ilân edildi de ne oldu?.. Devletin borcu mu azaldı?.. Memleketin yolları, limanları, okulları mı çoğaldı. Kanunlar şimdi daha akıllıca, daha mantıklı mı düzenleniyor. Kişilik hakları, evvelkinden daha çok mu sağlandı?.. Ahâli, daha mı dört başı mamur? Ölümler azaldı da doğumlar mı çoğaldı?.. Dünya kamuoyu, daha mı bizden yana?..

İşte bir sürü soru ki, ne kadar çoğaltılsa, hiç birine müsbet karşılık verilemez!

Meşrutıyetle yönetilmeye karşı olduğum ve hele böyle bir fikir ve kanaatim olduğu sanılmasın!..

Doktor olmayan veya kullanmasını bilmeyen adamların elinde «şifalı ilâç» bile «öldüren zehir» olur. Üzülererek söylüyorum ki, olaylar, pek az zaman içinde beni doğruladılar.

1.Nisan.1333 (1917)

Beylerbeyi

Martın 31'nden Nisanın 13 üncü gününe kadar çok üzüldüm. İstanbul'da düzen baştanaşağı bozuldu. Neferler, rastgeldikleri bazı subay ve sivilleri öldürüyorlar.. Hükümetin kolluk gücü zayıf... Dokuz aylık çılgınlıklar, Saltanat ve Hilâfet nüfuzunu olağanüstü sarsmış... Böyle olmasaydı, zaten devletsizlik ve karışıklık sürmez, belki de hatta çıkmazdı.

Askerin karşılık vermesini istemediğim gibi, Tüfekçilerimden Halil bey'in karşı koymak için yaptığı teklifini red ettim. Bu sadık bendemin (kul) ayaklarıma kapanarak ve ağlayarak söylediği şu sözlerini hatırlıyor ve her düşündükçe, efendisine bağlılık yolunu darağacına kadar götürmüş olan Halil beyi, bu iyi kalpli merd Arnavudu rahmetle ve fatiha ile anıyorum.

— Müsade buyurunuz Padişahım!.. Uzun yıllar ekmeğinizi yedim. Etim kemiğim, çocuklarımın etleri, kemikleri sizin ekmeğinizle oluştu! Üç buçuk ser-serinin tac ve tahtınıza saldırmasına karşı susarsak, yalnız vicdanımız önünde utanmakla kalmaz kavmimiz (milletimiz) önünde de rezil ve haysiyetsiz oluruz!.

Zavallı Halil bey!.. Bunları bana o kadar samimiyetle söylemişti ki, kendime hakim olmasaydım, belki de sözlerinin etkisine kapılırdım. Asılırken, acaba bana kırgın değil miydi?..

Padişahı ondan razıdır. Allah da razı olsun!

Hareket Ordusu, korkak görünen kahramanlara, ya da kahraman görünen korkaklara ne kadar benziyordu. Millî Meclisin Ayastafanosta toplandığını işitmiştim. Saltanat günlerimde hâl edilmek tasası beni sık sık huzursuz ederken, gariptir ki, 31 Mart'dan Millî Meclisin karar aldığı güne kadar güven ve rahat içindeydim. Çünkü, davranışlarımdan kuşku yoktu. Hükûmetin halka gözdağı veren gücünü İttihat ve Tecrakki cemiyeti, Cemiyetin kuvvetini de 31 Mart olayı kırmıştı. Eğer Saltanat ve Hilafet makamlarının etki gücünü iyi kullanmamış olsaydım, gerek İstanbul'da, gerek Vilâyetlerde kan gövdeyi götürürdü.

Güya ben, Bosna-Hersekten başka ayrıca fedakârlıklarda bulunarak, Avusturyadan şahsım ve saltanatımın devamı için korunmamı istemişmişim! Bu iftirayı nefretle red ederim. Ben, hiç bir zaman devletlerden ve yabancılardan korunma dilenmek aşağılığında bulunmadım. 31 Martta ve bunu izleyen günlerde ne isteseydim, yapabilirdim. Birbirini kıskanan devletler, gözümün içine bakıyorlardı!

10 Temmuzdan 31 Mart'a kadar oluşan olaylar, milletin kabiliyet ve istidadını, ne derece olgunlaşmış ne derece adaletten yana olduğunu göstermişti. Ben isteseydim, hâl kararı verilmeden, o kararın çıkmasını imkânsız kılacak bir durum yaratabilirdim. Buna tenezzül etmedim. Canımı korumak kaygısı ile kararsız ve perişan olduğum sanılırken, ben, sağlam bir yürekle tanrıma sığınmış, olup bitenlerin bana ne getireceğini bekliyordum. Son saate kadar kaçabilirdim de... Ben bir süre Avrupa'ya çekilseydim, aradan çok

geçmez, yine dönerdim. Bunu bildiğim halde bile kaçmaya tenezzül etmedim.

Halbuki, 31 Mart günlerinde düşmanlarım, saklanacak, kaçacak şehirler ve evler aradılar. Demek ki, o böbürlendikleri yiğitlik de yalanmış!

Beni hâl'den çok, hâl'in bana ulaştırılma biçimi üzdü. Ayândan, mebuslardan bir heyet seçmişler. Paldır küldür odama kadar geldiler. Bunların içinde bulunan Tiran'lı Esat Paşa, gayet kaba, küstah bir tavırla yüzüme karşı :

— Seni Millet azletti.
dedi.

«Hâl» kelimesini bile bana karşı «Azl» (37) şekline koyarak aşağıladılar. Zavallı Millet!.. Kendisini bekleyen acı sonu bilseydi!..

Bu Esat Paşanın kim olduğunu herkes bilir. Fakat bildiğim bazı şeyler vardır ki, az kimselerce bilinir.

Erzurumî Hafız Mehmet Paşa'yı severdim ve şahsına güvenim vardı. Bana, Müşir Derviş Paşa tanıtmıştı. Hafız Mehmet Paşa, Draç mutasarrıfı iken, bu Esat Paşanın küçük kardeşi Gani bey (38), bir takım uygunsuzluklarda bulunmuş. Draç Sancağının Tiran kazası ileri gelenlerinden olan Gani bey, Toptanî ailesine bağlıydı. Orda kalmasını uygun görmedim. Tutuklayıp İstanbul'a gönderdiler.

(37) Padışahların tahtlarından indirilmelerine «hâ'» denir. Bir görevlinin işine son verilmesine, kovulmasına «Azl».

(38) Haydar Gani Toptanî, Abdülhamit devrinin sayılı kahadâyılarından. Tüfekçilerden olup adam dövündürür, halkı yıldıırırdı. Beyoğlu'nda öldürölüşü, dedikodu uyandırmıştı.

Muhacirîn komisyonu reisi Yusuf Riza Paşa aracılığı ile bana bir telgraf göndermişti. Tutukluluğunu kaldırdım ve Saray'da alakoydum. Bu olay, hatırımda kaldığına göre, Filibe ve Yunan hadiselerinden bir iki yıl sonra 303 (1886) tarihlerindeydi.

Saray'da rahat durmadı. Harput'a sürdüm. Arnavutluk durumunun bir aralık gösterdiği şekil sebebiyle bir kötülükte bulunmayacağına kefil olarak İstanbul'a getirdim. Yaverlik vermiştim ve kaymakamlığa (Yarbay) kadar çıkarmıştım. Gani bey, eşkiya ruhlu bir adamdı. Kardeşi Esat Paşa da daha temiz bir yarıradılışda olmadığı gibi...

İtiraflar ederim ki, ben Gani bey'e fazla meydan vermiş olmakla uygun ve doğru bir harekette bulunmamışım... Yaşasaydı, elbette yine Harput, belki de daha uzaklara def ederdim.

Gani beyin ölümü, ne siyasi bir olaydır, ne de bir intikam eseri. «Bursal Hafız» adında ve kendi aya-
rında bir yaratıkla anlaşmışlar, öteye beriye gözdağı verip haraç alırlarmış. Bir vurgun parası yüzünden aralarında kavga çıkmış. Gani, Hafız'ı öldüreceği sırada, Hafız daha tetik davranıp Gani'yi öldürmüştü. Olay bundan ibaret...

Kan davası geleneği yüzünden kardeşinin kanını gütmek zorunda olan ağabeyi Esat Paşa, Hafız'ı kovalayacak yerde, bir kaç gün önce Büyük Adada Gani bey'in saldırısına uğradığından ötürü öldürüldüğünü duyunca sevincini göstermekten başka bir kusuru ve hele cinayetle hiç bir ilişkisi olmayan, Rıfat Paşa'nın oğlu Cavit bey'i güpegündüz, köprü üstünde öldürttü. Gönderdiği katil de Hacı Mustafa adlı bir arnavuttu.

Rıfat Paşanın şahsile, ailesi fertlerini ikinci bir intikama hedef olmaktan korumak maksadile ve yine Rıfat Paşa'nın ricası üzerine, Cavit Bey'in katiline verilmiş olan idam cezasını, süresiz küreğe çevirdim.

Ben, Esat Paşa'yı kötülükten uzaklaştırmak için, bir süre jandarma Kumandanlıklarında kullanmıştım. Onu Millî Murakabe'ye kabul edenler, Gani beyin her surette kardeşi olan bu adama o kadar itibar ettiler ki, bir Halife'ye ilâhi kaderin vermiş olduğu bir hüküm ulaştırmaya görevli ve içlerinde Rum, Ermeni, Yahudi cemaatlarından adamlar da bulunan heyet arasına girebildi ve bunların arasından, kendisine fenalık etmemiş ve bir çok fenalıklarına tahammül göstermiş bir Halife'ye, bir Padişah'a edebslzce:

— Seni Millet azl etti!...

demeğe imkan ve kudret buldu. Azl olunandan çok, azl eden utansın!

3.Nisan.1333 (1917) Beylerbeyi

Tanrının riza'sından sonra, Halk'ın riza'sı gelir. Halkın rızası yoksa, orada meşruiyyet yok demektir. Yeniden kurulan Mebusan meclisi beni istemediğine göre, elbette saltanattan uzaklaşacaktım. Beni mahzun eden, saltanattan uzaklaşmak değil, reva görülen muameledir.

Esat Paşa'nın edeb dışı hitabından sonra, Arif Hikmet Paşa'ya döndüm: «Şeriata ve Mebusan meclisi kararına boyun eğiyorum,» dedim. «Vicdanen müsterihim. (Vivdanım rahattır). Ancak 31 Martta patlak veren olaylarla uzaktan yakından hiç bir ilişğim ol-

madı. Bunun iyice bilinmesini isterim. Milletim, sebeb olanları arayıp bulmalı, cezalandırmalıdır. Osmanlı ülkesine yapılmış büyük kötülüktür. Bunu mülkûme revâ görenlerden huzur-u rabbülâleminde de (Tanrı önünde) şikâyetçiyim! Yalnız bir ricam var: Biraderim Sultan Muradın da ikamet ettiği Çırağan sarayında son günlerimi çoluk çocuğumla geçirmek isterim. Bunu temin ediniz. Yarın sabah, bahçeden geçer, daireme yerleşirim.»

Arif Hikmet Paşa, eski yaverlerimdendi. Heyetin içinde en edebli görünen oydu. Benim hitabım üzerine, fark edilecek kadar kızardı ve sonra: «Bu husus heyetimizin salahiyetli dışındadır. Arzuyu şahanenizi Meclise arz ederiz efendim» diyerek cevaplandırdı. Orada bulunan Başkatip Ali Cevad beye: «Takip ediniz ve neticeyi bana bildiriniz» diyerek konuşmayı bitirdim. Çıktılar.

Oğlum Abdürrahim efendi, yanıbaşımda ağlıyordu. Harem cihetinden feryatlar yükselmekteydi. Saray avlusundan askerlerin, saray dışından da «Culûs»u ilân eden topların sesleri geliyordu. Garip bir şey, son derece rahattım. Üstümden bir dağ kalkmış gibiydi; hem de hayatım emniyette olmadığı halde... Amcam'ın başına gelenler aklımdaydı. Abdestli olduğumu düşünmek, bana ayrı bir kuvvet verdi. Sükûnetle bekledim.

İçeriye oğullarım, kızlarım, musahiplerim ve yakınlarım girip çıkıyordu. Her biri bir başka şey söylüyor, ağlıyor, üzülüyorlardı. Ben de beyhude olduğumu bildiğim halde, yine onları teselli etmeye çalışıyordum. Nihayet beklenen haber geldi: Başkatip Ali

Cevad bey, Selânik'de bir konağa yerleşeceğini ve gitmek için hemen hazırlıklara girişmemi tebliğ ediyordu.

Zor bir yerdeydim. Bir başıma gitmeğe kalksam, çocuklarım buna razı olmayacaklardı. Onları yanıma alsam, her hangi bir hadisenin gözleri önünde olmasını istemiyordum. Etrafımda çığırgan evlâtlarıma bakıp Ali Cevad beye: «Her türlü şahsi teminatı veriyorum! Hiç bir şeyde gözüm yok. Milletimden son istediğim, şu bir kaç zamanlık ömrümü çoluk çocuğumla Çırağan sarayındaki dairede geçirmektir. Beni bu kadarcık isteğimden mahrum etmesinler...» dedim.

Başkâtibin üstüne bir lâubalilik çökmüştü. Bana cevap verecek gibi oldu, yüzüne baktım, sustu ve çekildi. Bu hareketinden, kararın kesin olduğunu anlamıştım. Başkâtibim de mevkilini kaybetmemek için, yeni iktidar sahiplerine şirin görünmeğe çalışıyordu. Nitekim az sonra tekrar geldi ve Selânik'e gitmek zorunda olduğumu, Ferik Hüsnü Paşa başkanlığında bir heyetin beni saraydan çıkarmak için beklediğini —bu sefer yüksek sesle— bildirdi. Bu davranışından belli ki heyet, kapının önündeydi. «Heyetli içeriye alınız» dedim.

Hakikaten başta Hüsnü Paşa olmak üzere kalabalıkça bir heyet odaya doldular. Arzumu tekrarladım. Hüsnü Paşa, son derece edebli bir dille kararın değişmesine imkân bulunmadığını, Meclis'in benim İstanbul'da kalmamı mahzurlu gördüğünü, ailemden dilediğim kimseleri yanıma alabileceğimi, gerek benim, gerek beraberimde götürdüklerimin hayatları-

nın, ordunun namus kefaletinde olduğunu söyledikten sonra :

— Sultanım, — dedi — eğer sözlerime inanmıyorsanız, buyurun, tabancamı size vereyim, arabada ve bütün yol boyunca tam karşınızda oturacağım. En küçük bir emniyetsizlik hissederseniz beni öldürün!

Kararı verenlerin, fikirlerini değiştirmeyeceklerini anlamıştım. Çünkü kendilerini İstanbul'da emniyette görmüyorlardı. Selânik üstünde direnmelerinin sebebi de buydu; orada çevreye hakimdiler. Kalmakta direnecek olsam, büsbütün kuşkulanacaklardı. Kendisini güvende hissetmeyen insan kadar tehlikeli bir şey olmadığını bilirim. Başka bir şey söylemedim. «Peki» dedim ve üzerimizdekilerle çıktık, eşya almak için bekleyecek zamanları bile yoktu.

Haricen, Selânik İttihatçıları ile Manastır ittihatçıları birleşmişlerdi ama, İngilizler, Almanlarla birleşmemişlerdi. Her an yeni bir patlama olabilir, ve patlamaya önyak olanlar, beni yeniden tahta çıkarmak hevesine düşebilirlerdi. Bu yüzden benim, İstanbul'dan uzak olmam gerekiyordu. Evet, bütün bunların hesabını yapabiliyorlardı ama, benim ne Almanların, ne İngilizlerin tahta çıkaracakları bir padişah olmayacağımı bilmiyorlardı! Tanrı hiç bir hükümdara, taç ve tahtını yabancı bir devlete borçlu olmak zilletini göstermesin!

Tirende yolboyu için için ağladım ama, kendime değil, vatanımın içine düştüğü karanlığa.. Halbuki yerime gelenlerin, devleti götürmek için küçük bir ehliyetleri olduğuna inansam, vallahi ve billâhi bayram ederdim!

4. Nisan. 1333 (1917)
Boylarboyi

Selânik'de Alâtini köşkü, deniz görür, hoşçe bir yerde kurulmuştur. İçinde geçirdiğim mihnet ve mahpusluk günlerini bir kenara koyabilsem, pek sevimli bir köşk diyeceğim. Fakat bu sevimli köşke bir gece karanlığında girdiğim zaman, yalnız bundan sonra geçecek hayatımın ne olacağını anlamakla kalmadım. beni buraya gönderenlerin pek perişan kimseler olduğunu hemen fark ettim. Korkuyorlardı. Her şeyden ve her şeyden korktukları için de benden korkuyorlardı. Yoksa bir padişah, tahtından indirilmiş de olsa, örtüsüz ot yataklarda yatmak için memleketin bir ucundan öbür ucuna gönderilmezdi. Ancak büyük bir korku, insanı bu kadar saygısız yapabilirdi!

Bize ilk gece yemek olarak — Allah eksikliğini göstermesin — bir kuru pilavla biraz yoğurt çıkarıldılar. Selânik Valisi şahsım için bir tabla yemek göndermişti, geri çevirdim. Çatal kaşık, bardak olmadığı için çocuklar ve büyükler ellerile yiyebildiklerini yediler ve yattılar. Ben, eski püskü iki koltuğu birbirine yaklaştırarak uykuya çekildim. Kapılar üstümüzden kilitlendi. Yalnız benim odamda küçük bir mum yanıyordu. Mithat ve Mahmut Paşaları (39) Talfe gönderdiğim zaman, oradaki ihtiyaçlarının neler olabileceğini düşünüp icabını yapmak için tehâlük (heyecan) gösterdiğimi hazin, hazin hatırladım. Beni tahttan in-

(39) Talfe boğularak öldürülen Sadrâzam Mithat Paşa ve Damad Mahmut Paşa.

diren Askerler de benim kanımı taşıyorlardı. Hiç vakitleri olsa, akılları başlarında olsa, padişahlarına acımasalar bile, masum çoluk çocuğuna böyle davranırlar mıydı?..

Perde yoktu ama pencereler, pancurlar sımsıkı kapalıydı. Çocukların hava ve güneş görebilmeleri için pancurların aralanmasına ancak aylar sonra izin aldık...

Bizi muhafazaya memur müfrezenin kumandanı Fethi bey (Fethi Okyar) söz anlar, akli başında bir subaydı. Benimle ve çocuklarımla münasebeti daima gereken nezaket içinde olmuştur. Zaman zaman hepimizin ihtiyaçlarını soruyor, elinden gelenleri hemen yapıyor, gelmeyenleri de İstanbul'a yazıyordu. Fakat emrine verilmiş bazı subay ve erler vardı ki, bunların sebepsiz düşmanlıklarını anlamak mümkün değildi. Tehdîdkâr (ürkütücü) tavırlarla bahçede gezinirler ve kapalı pancurlara gazap dolu bakışlarla bakarlardı.

Oğlum Abdürrahim efendi, Kumandan Fethi beyin müsaadesile ara sıra bahçeye, çıkar, bu subaylarla ahablık ederdi. İçlerinde çok iyileri olduğu gibi, bize düşman olanları da bulunduğu için, oğlumun ara sıra ağlayarak köşke döndüğünü görürdüm. Tahkik ederek öğrendim ki, ekmeğimle büyümüş, açtığım mekteplerde okumuş, memleketi batırmak isteyenlerin tesirinde kalarak bana düşman olmuş bu subaylar bana sövüp sayabiliyorlardı. Elleri fırsat geçse, vazifeleri bizi korumak olan bu subayların hepimizi öldürebileceklerini anlardım.

Selânik'e gelişimizin üstünden bir yıl kadar geçmişti. Bir gün, balkonda ayakta duruyordum. Birden

bir silâh patladı ve kurşun başımın üstündeki duvara çarpıp balkonun altındaki çakılların içine düştü. Baktım, bahçedeki taflanların arkasında bir subay vardı, saklanmıştı. Bağırdım:

— Kimsin, çık dışarı!..

Önce taflanlar kımıldadı, sonra bir subay yavaş, yavaş ayağa kalktı. Topçu Yüzbaşısı Salim adında biri imiş. Elinde halâ tabancası vardı. Bana tekrar ateş edebilirdi. Önce, balkondan çekilmeyi düşündüm, sonra işler bu raddeye gelmişse, kader-i ilâhiden kaçılmıyacağını düşündüm. Subay da o sırada tabancasını mahfazasına koymuştu. Tekrar kendisine:

— Ne istiyorsun?...

diye sordum. Cevap vermedi. Ağır ağır bahçenin sonlarına doğru uzaklaştı. Uzaklaşırken bile yüzüme gazapla bakmaya devam ediyordu. Bu sırada silâh sesine öteki muhafızlar ve ailem yetişti. Köşkü feryatlar doldurdu. Musahibim Selim Ağa ile oğlum Abid ve Kahvecibaşım Ali efendi o sıra bahçede geziniyorlarmış. Onlar da silah sesi üzerine balkonun altına geldiler. Ali efendi'ye:

— Kurşun işte şurda duruyor. Alıp bana getir!..

Dedim. Zavallı Ali efendi o kadar korkmuş, ürkmüştü ki, hayatında ilk ve son defa emrimi yerine getiremedi. Her tarafı titriyordu. Sapsarı kesilmişti. Güçlkle duyulabilen bir sesle:

— Af ediniz bu naçiz (değersiz) kulunuzu sultanım, yapamıyacağım..

Demek kurşunu gösterdiğim yerde yatarsa, kendisini öldüreceklerini sanıyordu. Can korkusunun ne demek olduğunu bilirim, kendisine kırılmadım!

O sıra, muhafız kumandanı Fethi bey, gitmiş, onun yerine Kolağası Rasim bey adında bir zabıt gelmişti. Hemen Kumandanı arattım. Köşkte değildi. Haber verdiler, koştı geldi. Kendisine:

— Yüzbaşı Salim bizi vurmak istedi. Silâhile ateş etti. İşte kurşunun duvarda açtığı delik, işte kurşun düştüğü yerde duruyor. Bu ne iştir?.. Bana o kurşunu düştüğü yerden alıp getiriniz, hatıra olarak saklamak istiyorum.

dedim. Rasim Bey, sert bir askerdi ama, terbiyeli idi. Benden özürler diledi. Salimi hemen uzaklaştıracığını ve divanı harbe vereceğini söyledi. Beni yatıştırıcı bazı sözlerden sonra, bahçeye indi, çakılların arasındaki kurşunu alıp cebine koydu ve bana getirmedim. Kendisinden bunu tekrar istediğim zaman, kurşunun bir delil olduğunu, bu sebeble teslim edemeyeceğini, bağışlanmasını istedi. Sustum, olay böylece kapanmış oldu..

Belki şahsi kusurumdur. Belki yiğit yaratılmamışım; fakat yalnız «öldürmek» kadar, «öldürülmekten» de korkarım! Ne bir cana dokunabilirim, ne canıma dokunulmasına razı olabilirim. Hayatta tek istediğim şey rahat döşeğimde ölmektir. Öyle olduğu halde, bir çok defalar ölümle yüzyüze geldim. Ermeni Komitacılar üstüme bomba ile saldırdıkları zaman, Caminin önü mahşere dönmüştü. Havada kol, bacak uçuyordu. Tuhaftır, korkmadım. Arabaya atlayıp atları sürerek saraya tek başıma gittim. O andaki bütün gallem, ölenler ve yaralananlardı. Yüzbaşı Salim'in kurşunu da bir arşın tepemde duvarı deldiği zaman, katiyyen korkmamıştım, telaşa kapılmamıştım. Ama, yine söylüyo-

rum, öldürölmekten her zaman nefret ettim ve korktum. Ama o saat çatıp gelince, hiç bir şey duymuyorum.

Bunları yazmaktan maksadım, hayatım ve ailemin hayatı, Meşrutiyet Devletinin ve Ordu'nun kefâletli altında olduğı halde, öldürölmek tehditlerinden ve teşebbüslerinden uzak yaşamadığımı anlatmak içindir. Şahsi servetimi Orduya bağışlamamı ısrarla istedikleri günlerde de aylarca, çoluk çocuğımla birlikte öldüröleceğim tehdidi altında yaşadım. Sinni kemale (olgunluk yaşına) ermiş bir insan için ölüm vuslat'dır (Tanrıya kavuşmak) fakat, nedense öldürölmek benim için hayat boyunca bir nefret ve korku kaynağı olmuştur. Beni baskı altında tutanlar, her halde bu hissimi keşfetmişlerdi.

Alâtini köşkünde geçen hayatımın güzel tarafları da vardı. Çoluk çocuğımla başbaşa yaşamak, onların küçük dertlerine derman olmak veya olamadığım için üzölmek güzel şeylerdi. Kızlarım mandolin çalarlar, şarkı söylerlerdi. Onlar şarkı söylerken denizi seyr etmek ve koyu bir çay içmek benim için saadetin ta kendisiydi. Yeterli âletim olmadığı için ince marangozluk yapamıyorum diye üzöldüğüm günler bile hafızamda güzelce kalmıştır. Olayların ehemmiyeti, buudlarını (boyutlarını) değıştirmişti. Hükümdar iken, Yemen isyanını ehemmiyetli görürdüm ölkemin sorumluluğundan uzaklaştıktan sonra mesela, muhafız kumandanımız Fethi beyin yerine başka bir kumandanın gelmesi benim için ve hepimiz için ehemmiyetli oluverirdi.

Bize okumak için kitap, gazete verilmezdi. Bu yüzden dünyada olup bitenlerden habersiz yaşıyordum. Benim gibi, bütün hükümranlılık yıllarında istihbarata

büyük ehemmiyet vermiş bir insanın, mahallesinde olup bitenlerden bile haberdar olamaması cidden çok sıkıntılı bir şeydir. Zamanla buna da alışır gibi oldum. Fakat oğlum veya musahibim bahçede gezerken subaylardan bir şey öğrenmiş ise, bu sözlerin hikmetini (gerçeğini) anlamak için tefsir üstüne tefsir (yorum) yapardım. İnsan kolay kolay alıştığı, şeylerden uzaklaşmıyor.

İkinci ezanı okunuyor. Bugün de bu kadarla kalsın. Hatırıma gelen bazı şeylere, inşallah yarın devam ederim.

5.Nisan.1333 (1917) Beylerbeyi Sarayı

Benden sonra Yıldız'ın (Sarayı) hazinesinden başka eşyalarının da yağma edildiklerini işitmiştim. Buna Biraderim Padişahın nasıl göz yumabilmiş olduğunu hâlâ anlamıyorum. Çünkü bunlar Milletin malı idi, onları saklayıp gözetmek de -hükümet kadar- Padişahın da vazifesiydi. Her neyse.. Selanik'e geldiğim zaman, beraberimdeki bir kaç parça mücevherle, İsviçre ve Berlin Bankalarındaki nukût (para), esham ve tahvillattan başka hiç bir servetim yoktu. İttihatçılar, bu sefer de bu paraya göz diktiler.

Bir sabah muhafız kumandanı Fethi bey'in beni görmek istediğini söylediler, «buyursun» dedim. Geldi. Evza-u etvarı (davranışı) hürmetkâr, konuşması nazikti. İlk evvel hâl ve hatırımlı sordu. Bir şeye ihtiyacım olup olmadığını öğrenmek istedi. Bu meyanda izhar ettiğim (açıkladığım) bir iki arzumu hemen yerine

getireceğini vaad ettikten sonra, başını önüne eğerek bir müddet sustu. Bir şey söylemek istediğini, fakat nereden gireceğini düşündüğünü hemen anladım.

Sözü bu kerre memleketin durumuna, Ordunun ihtiyaçlarına, hazinenin memur aylıklarını bile veremeyecek hâle geldiğine getirdi. Hele ordunun ihtiyaçlarını sayıp dökerken, bir Erkân-ı harp (Kurmay) vukufu içinde dile getiriyordu. Sözüünü şöyle bağladı:

— Ordu, yardımlarınıza muhtaçtır.

Benim gibi mahlu' (düşürülmüş) bir padişah orduya nasıl yardım edebilirdi! Çoluk çocuğumla birlikte sürülmüş, bir köşke haps edilmiştik. Gazete okumaya bile hakkımız yoktu. Devletin verdiği 1000 lira ile yaşıyorduk. Bu, yaşamamız için bile yetmiyordu. Teacüple (hayretle) sordum:

— Nasıl yardım?..

— Bankalardaki nukût ve tahvilatınızı Orduya bağışlamak suretile..

Beni tahttan indirdikleri, Selanik'e gönderdikleri, köşkün pancurlarını açmamıza bile izin vermedikleri zaman şaşırmamıştım da bankalardaki mevduat ve tahvilatımı benden istedikleri zaman hakikaten şaşırmıştım. Çünkü bunlar, benim Şehzadeliğimde bile sahip olduğum servetin yarısı değildi. İhtiyaç oldukça, şahsi servetimi severek devlet ve millet işlerinde kullanmış, bunu geri almayı hiç bir zaman düşünmemiştim. Şimdi, elimdeki son istinadgâhımı da (dayanağımı) almak istiyorlar ve beni amansız bırakmaya hazırlanıyorlardı. Kendimi düşünmekten çoktan el çekmiştim. Fakat çoluk çocuğum ne olacaktı?.. Geniş bir aile babası idim. Onların hayatlarını düşünmek vazi-

femdi, Elimdeki kırpıntı kabilinden servet, onların geleceklerini emniyet altına almak şöyle dursun, günlük gailelerini bile bertaraf edemezdi.

Bunları - hiddete kapılmadan - yavaş yavaş, Fethi beye anlattım. Sonra dedim ki:

— Biraderim Sultan Reşat hazretleri benim hâlimi bilir. Devletimden esirgenecek bir kuruşum bile yoktur. Bunların hepsini orduya versem, bir bölüğün bile ihtiyaçlarını ancak karşılamış olurum. Devleti Osmaniye benim üç beş kuruşumla ayakta kalamaz!

Fethi bey, başını önüne eğmiş beni dinliyordu. Hiç bir şey söylemedi. Sonra kendisine sordum:

— Bu, Biraderimin emri midir?...

— Ordu ve Hükümetin sizden ricasıdır efendim, dedi.

— Peki, çoluk çocuğum ne olacak?..

— Zatı Devletinizin ve evlâdü ayâlinizin hayat ve maişetleri, Devlet ve ordunun kefaletleri altındadır.

Cevap verirken, «Devlet»i, «Ordu» dan ayırdığına dikkat ettim. Ordu, devlet içinde devletmiş gibi konuşuyordu! Bundan çıkan manâ: Bugün İttihat ve Terakki Cemiyetinin Devlet olduğu, Hükümet, Saray, Meclisi mebusanın sivil kuvvetini, ORDU'nun da askeri kuvvetini temsil ettiğiydi.. Demek «Hanedan» süsten ibaret kalmıştı. Dehşete gark oldum.. Bu, Osmanlı tarihinde ilk defa, «Gayri mesul» (sorumsuz) bir heyetin Devlet'i toptan ele geçirdiğini gösteriyordu.

Sükûnetimi muhafaza ederek sordum:

— Devlet adına kim, Ordu adına kim bana bu teminatı verecek?..

Fethi bey, sözün nereye vardığını hemen fark etti. Telaşla toparlanarak:

— Malum-u devletiniz, İstanbuldan ayrılırken hayatınızı Ordu tekeffül etmişti. Bu sebeble böyle konuştum. Elbet, Devletin teminatı altında bulunacaksınız..

Ben vahâmeti görmüştüm. Ortada Devlet yoktu. Böylece, benden sonra olup bitenleri de bu konuşmadan öğrenmiş oluyordum. Bütün dikkatimi toplayarak sordum:

— Ordu adına kim, Devlet adına kim sizi bu hususu tebliğe memur etti?..

Fethi bey'in iyice canı sıkılmıştı. Konuştukça bazı şeyleri ağızından kaçırmakta olduğunu fark etti. Kendisinden beklemediğim bir sertlik içinde kısaca cevap verdi:

— Bunları açıklamaya mezun değilim. Vazifem size bir tebliğde bulunmak ve fikrinizi öğrenmektir. Cevabınız ne ise, bunları bağlı bulunduğum makama yazacağım.

Öğreneceklerimi zaten öğrenmiştim. Devlet kalmadıktan sonra, Devlet adına konuşanların isimlerini öğrenmenin hiç bir faidesi yoktu. Son derece mülayim davranarak konuştum:

— Evlâdım! Biz geldik, işte gidiyoruz. Dünya malında gözümüz kalmamıştır. Allaha şükür, hiç bir zaman da olmuş değildir. Benim üç buçuk kuruşum, ha sulbümden (benden) hasıl olmuş evlatlarıma, ha ecdadımdan tevarüs ettiğim evlatlarıma kalmış, bunun hiç bir farkı yoktur. Benim evlatlarım da Devletin evlâtlarıdır. Görüyorsunuz, evlenme çağına gelmiş ye-

tışmış kızlarım var. Okumak çağına erişmiş oğullarım var. Bunlar devletin kızları, oğullarıdır. İyi yetişmelelerinden ben değil, devlet istifade edecektir. Padişahlığım sırasında bunların durumunu düşünmüş, kızlarıma birer damat aramıştım. Sözlüdürler. Benim, Bıraderim hazretlerinden ve Hükümet ve Ordudan talebim şudur ki, bu kızlarımın evvela buradan çıkmalarına, sonra da evlenmelerine izin versinler. Oğullarımın da tahsil ve terbiyeleri temin olunsun... Bundan ötesi kolaydır. Söylediklerimi lütfen bağlı bulunduğun makama yaz. Benim bu dileğimle alakadar olsunlar ve tez vakitte bana sevindirici bir haber getir..

Fethi bey tereddüt içinde sordu:

— Banka mevduat ve tahvilâtınızı Orduya teberru ettiğinizi yazabilir miyim?..

— O kolay şeydir. Önce bu ricalarımı lütfen yazınız.

Çıkarken memnun değildi. Benden istediği cevabı alamamıştı. Ben ise hiç memnun değildim. hem Devletimin içine düştüğü çukuru görüyor, hem çoluk çocuğumun nafakasına göz dikildiğini öğreniyordum.

Bir hakikattir ki, Selânik'e geldiğim ilk gündenbergi, çocuklarımın ve bilhassa kızlarımın istikbali, beni baba olarak çok meşgul etmiştir. Kızlarım sözlü idiler. Abdürrahim efendi, tahsil çağına gelmişti. Kızlarımı bir an önce evlendirmek, bu suretle benimle mahpus hayatı yaşamalarından kurtarmak istiyordum. Gerçi onlar, benimle beraber olmaktan memnun görünüyorlar, çektikleri acıları bana duyurmamaya çalışıyorlardı ama, ben nasıl bir sıkıntı içinde olduklarını

yekinen biliyordum. Bu sebeble Fethi beye söylediklerim bir hakikatin ifadesiydi.

Hükümetle veya Saray'la muhabere etmem mümkün değildi. Ancak muhafızım Fethi Bey vasıtasile 3. cü Ordu ile irtibat kurabiliyordum. Böylece bir mektup yazdım. Bu mektubumda tahsil çağını geçirmekte olan Abdürrahim efendinin İstanbulda bir mektebe yerleştirilmesini, kızlarımın sözlüsü olan Ahmet Eyyup Paşazade Fuat, Sait Paşazade Fuat ve Ahmet Nami bey'lerin birer hafta ara ile Selanik'e gelmelerine izin verilmesini ve Muhafız Kumandanı Fethi Beyin dairesinde bir imam tarafından evlendirilerek köşkten ayrılımlarına müsaâde edilmesini istedim.

Bu mektubumun karşılığını beklediğim günlerden birinde Fethi Bey geldi:

— Ferik Hadi Paşa Hazretlerinden bir telgraf aldım, dedi. Hükümet, Yabancı bankalardaki nukûd ve Eshaminizin (Hisse senetleri) Selânîk'e celbine karar vermiş ve bu vazifeyi Maliye Vekilli Cevit Beye tevdi etmiştir. Bu hususta tanzim edilmiş bir Vekâlet-name var, imza buyurmanızı rica için tasdi, (teşebbüs) ettim!

Etvar-ı evzai ile (Durumu, tutumu) yine nazik, fakat bu kerre «asker» di. Rasîn (sağlam) olmaktan çok, mütehakkim görünüyordu. Vaziyetin nezaketini hemen kavradım. Elimdeki servet büyük değildi. Öyleyse, bunu ordu için kullanmaktan çok, beni İstinat-gâhsız (dayanaksız) bırakmak istiyorlardı. Öyle ise, bu servetle bir işe teşebbüs edeceğimden korkuyorlardı. Yine öyle ise, iktidarı ellerinde tutanlar, benden korkacak kadar zayıftılar!

— Benim, Ordu'dan bazı ricalarım olmuştu Fethi Bey?...

— Hükümet ve Ordu, arzularınızı yerine getirmeye hazırdır! Zatı Devletleriniz Vekaletnameyi imza buyurunuz, gerisini bendeniz temin ederim!.

İş olup bittiye getirmek niyetindeydiler. Sükunetle cevap verdim:

— Sinni âhire (Son yıllara) vasil olmuşum. Bu para benim için değildir. Söylediğim gibi çoluk çocuğumun sefaletе düşer olmaması içindir. Buna şahsen karar vermek hakkını kendimde bulmuyorum. Görüşeyim, size haber veririm.

Çekilmesi gerekirken, tereddüt etti ve tekrar konuştu:

— Ne zaman cevap verebilirsiniz acaba?.. Çünkü Ordu benden acele neticeyi bekliyor: Müsaade buyursanız, tanzim edilmiş vekaletnamenin suretini de takdim edeyim.

Cebinden bir zarf çıkardı ve yemek masasının üstüne bıraktı. Ayakta söyleyeceklerimi bekliyordu:

— Her halde uzun sürmez!.

dedim. Askerce bir selam verip odadan çıktı.

Hemen Vekaletnameyi tetkik ettim. Bu Vekâletname Maliye Vekili Cavit Bey'e gerek Doyçe Bank, gerek Kiredi Liyone ve varsa, diğer ecnebi bankalar-daki bütün nukût ve tevdiatıma, banım malik bulunduğum hukuku aynen devr ediyordu. Eşhas-ı bilâda (vatan-dâşlara) MEŞRUTİYET'in tanıdığı hakları acı acı gülümseyerek hatırladım. Bir de bana «Müstebit» diyorlardı. Ben bütün müddeî saltanatımda hiç bir kim-senin bir çöpüne bile dokunmayı aklımdan geçirme-

miştım. Onlar, bir sabık Padişahın elindeki üç beş kuruşu almak için Hükümet kararı alıyorlar ve bunun adına Meşrutî idare diyorlardı! Getirdikleri HÜRRİYET, MÜSAVAT, ADALET buydu!

Vaziyet hem ciddi, hem vahîmdi. Tasarruf, DEVLET adına yapılıyor, Vaziülyedlik hakkı (El koyma) Ordu'ya bırakılıyordu. Böyle bir hareket, yalnız Tarihi Osmanî içinde değil, belki tarihî âlem (Dünya tarihi) içinde dahi görülmemişti!

Bana baş vurmadan bu varlığın elde edilmesi için bankalar ve bankaların bağlı bulundukları devletler nezdinde bazı teşebbüslerde bulunmuş olacakları hatırıma geldi. Demek bu yoldan bir netice alınamayınca, vekâlet yolunu ihtiyar etmek gerekmişti.

Bu günler, hayatımın en elîm (acılı) günleriydi. Yalnız ben değil, evlad-ü âyalım de (çoluk çocuğum) tazyik ediliyordu. Muhafız zabıtlar (subaylar) eğer istedikleri parayı Ordu emrine vermezsem, köşkün Osmanlı donanmasıyla topa tufulacağını, hepimizin yok olacağını söylemekten perva etmiyorlardı.

Gerçi Vekâletname, bu servetin bana teslim edilmesi üzere Cavit beye selâhiyet veriyordu. Fakat, benim gibi eli kolu bağlanmış, bir köşke hapsedilmiş bir kimsenin bu parayı muhafaza edebileceği kimseyi inandırmazdı.

Bir aile divanı kurarak vaziyeti kendilerine izah ettim. Bu paranın bana değil, kendilerine ait olduğunu ve kararın da benim tarafımdan değil, kendileri tarafından verilmesi iktiza ettiğini anlattım. Çoluk çocuk ağlaşıyorlardı. Hepimizi öldürülmek korkusu sarmıştı. Öldürülmektense, istedikleri paranın verilme-

sinin daha münasip olacağını beyân ettiler. Hiç bir şey söylemeden odama çekildim.

Üstüme çullanılarak benden istenen servet, herkesin marufudur (bildiği) gerçi, fakat şahid-i âdil olan Tarih huzurunda tâdât (saymak) edeyim, bunlar, Şehzadeligim sırasında sahip olduğum servetin yarısının çok dûnundaydı (altında). Culûs bahşişini kesemden verdiğim gibi, devletin her muzayakasinda (sıkıntısında) kesemden sarf ettim ve bunları geri almak aklımdan bile geçmedi. Bugün «Servet» diye sıkboğaz ettikleri şeyler de, yine Devleti Osmani'nin tealisi (ilerlemesi) için sarf edilmiş paraların bir takım hisse senetlerinden ibaretti. Selanik Limanı'nın yapılması için hisse senetleri çıkarılmıştı, yardım maksadile bunlardan bir kısmını şahsi servetimle satın almıştım. Anadolu Şimendüfer yolunun ilerlemesi için sermayeye ihtiyaç vardı. bu maksatla da tahvilât çıkarılmıştı, bunlardan da mübayaa ederek memleketime hizmet ettim. Çoluk çocuğumun Avrupada ikmali tahsil etmeleri maksadile Kredi Liyone bankasına elli bin lira yatırmıştım. Avrupaya gittiklerinde bu paradan istifade edeceklerdi. İşte bugün servet diye benden istenen buydu!.

Memleketimden esirgeyeceğim hiç bir şeyim yoktur. Severek bu son üç beş kuruşumu da verebilirdim. Fakat Hayatımız bile emniyet altında değildi. Bizi korumakla vazifeli olanlar, bizi ölümle, topa tutmakla tehdid ediyorlardı! Kendi hayatımdan geçtim, fakat çoluk çocuğumun hayatı ne olacaktı?..

Saraydan ayrılırken, Ordu, benim ve benimle birlikte olanların hayatlarını şeref sözü ile garanti etmişlerdi. Fakat çok geçmeden bu garantiyi verenler, bizi

topa tutacaklarını söyleyebildiklerine göre, teminâtın kifayetsiz olduğu anlaşılmıştı. Mademki Meşrutî bir idare vardı; bu teminâtın Meclis tarafından verilmesinden daha doğru ne olabilirdi?

Bu sebeble bazı şartlar tesbit ettim.

Evvela, kızlarımın evlenmeleri ve oğullarımın tahsili temin olunacaktı, Saniyen, ikamet etmekte olduğum Alâtini köşkü namıma satın alınacak ve tamirâtı lâzimesi yapılacaktı. Salisen, Evlâd-ü İyalimin refah ve maişetleri temin olunacaktı. Rabian, bendegânımın (yakınları) hürriyeti şahsiyeleri iade olunacaktı. (40) Hâmisen, Eyyâmı mahdudemi (sayılı günlerimi) kimseye muhtaç olmadan geçireceğim bir meblâğ (para) tahsis olunacak ve hayat emniyetim kefâlet altına alınacaktı.

Bunları Fethi beye bildirdim. Üstünden bâr-ı azîm (büyük ağırlık) kalkmışcasına ferahladı, bunların temin olunacağını söyledi. Kendisine, bu teminatın Meclis-i mebusan tarafından verilmesini istediğimi de ilâve ettim, ve kendisine bir arzuhal (dilekçe) uzattım. Bu : (Devlet ve Millet ve Mebusan ve Askere hitaben arz-ı halimdir) ibaresile başlayan bir dilekçe idi. Bu dilekçemin, Mebusan meclisinde okunmasını ve istediklerimin sarih olarak tekeffül edildiğinin bana yazı ile bildirilmesini istiyor, sonra da servetimi son kuruluşuna kadar Orduya hediye etmeğe hazır olduğumu anlatıyordu.

(40) Abdülhamid ile birlikte Selânîk'e gitmiş olanlar da şahsî hürriyetlerini kullanamamakta, köşkten dışarı çıkamamakta, âile ve yakınları ile görüşmemekteydiler. Bu yoldaki başvurularına da itibar edilmemekteydi.

Fethi bey, dilekçeyi aldı gitti. Ben merakla neticeyi bekliyordum. Bir gün Fethi bey hemen beni görmek istediğini bildirdi. «Buyursun» dedim. Odaya girdiği zaman, yüzünün asık ve sararmış olduğu gözüm-den kaçmadı. Demek iyi haberler getirmiyor.

— Mahmut Şevket Paşa Hazretlerinden bir şifre aldım. Takdim ediyorum.

dedi ve çözülmüş bir şifreyi bana uzattı. Hayretlere gark olarak okuduğum şifre aynen şudur; bundan Rabbime şekvam (şikayetlerim) baki tarih-i âdile tevdi ediyorum.

Şifre

HARBİYE DAİRESİ

6011

ÜÇÜNCÜ ORDU KUMANDANLIĞINA

(Sadeleştirimiştir.)

C. 24 Haziran sene 325.

«Geçenlerde hâkanı sabıkın verdiği cevapta mevcut varlığını İkinci ve Üçüncü orduların noksanlarının ikmali için verdiği ve Alâtini köşkünün namına satın alınmasile ölümünde yine hükümete bırakılmasına razı olunmak için askerin şeref ve namusuna sığındığı bildiriliyordu. Şimdi, başka şartlar düşenerek kaytarılıyor; Hakânı müşarünileyhin hayatlarına Osmanlı Ordusu teminattır. Bu teminat varken, Büyük teşrii kuvvetlerden (Yaşama gücü) ibaret olan Âyan Meclisi ve Mebusan meclisinden teminat isteniyor ve kendilerinin bugün de Osmanlı ordusunun muhafazası altında bulundukları hatırlanmıyor.

Osmanlı Ordusu hayatlarına teminât iken başka garantiler istemesinin, Ordunun şeref ve namusuna dokunacağı ve her yıl değişmekte olan Âyan ve Mebusan Başkanları tarafından bu yolda verilecek bir teahhüt yazısının, hakiki bir kıymet ve ehemmiyeti olmayacağı unutuluyor. Bu hâlin, ordu subaylarınca duyulması takdirinde yaratacağı kötü tesirlerin dereceleri iyice düşünülmelidir.»

Burası da böylece bilinmelidir ki kendilerinin vefatı halinde Bankalar mevduatının hükümetçe elde edilmesi kendiliğinden doğacaktır. Bu telgrafın kendilerine ulaştırılmas ile birlikte, Müşarünileyhe tekrar müracaat buyurunuz; Almanyadan getirtilen banka memurları daha uzun bir zaman bekleyemiyeceklerinden, evvelce bildirildiği gibi, memurları huzuruna kabul ile kendilerine verilecek hesapnameyi (bilonço) imza edip etmeyeceklerini kesin olarak öğreniniz; namuslu insanların öğütlerine kulak asmayarak şu felaketli hale düşmelerine sebep olan tereddütlü mizaclarını bırakıp erkekçe davranmalarını halisâne arz edilecektir. Cevabınızı bekliyorum, efendim. 25. Haziran. Sene 325

Hareket Ordusu Kumandanı

Birinci Ferik

Mahmut Şevket»

Bana: «Ya paranı, ya canını» deniyordu ve bu şifre telgrafın altında da Osmanlı Devletinin birinci Ferik mertebesine yükselttiği «Hareket Ordusu» kumandanının imzası vardı: Mahmut Şevket Paşa!

Yıkılmışım. Beni, öldürmekle tehdid ettikleri için değil, bir ordu kumandanının kendisini Meclisi mebusan ve Âyandan da üstün gördüğü ve bunu böyle görmeyenlere şaşacak kadar ileri gidebildiği için yıkılmışım. Demek Devlet yoktu! Saray da, Hükümet de, Mebusân ve âyan meclisleri de yoktu.. Hatta ve hatta Ordu da yoktu! Sadece ikinci ve üçüncü ordular var ve bunların bağlı olduğu Hareket ordusu vardı. Onun kumandanı bana: «Öldüğün zaman bu para nasılsa elimize geçecek, bizi buna zorlama, gönül rızanla ver de elimizi kana bulamayalım» diyor, diyebiliyordu!

Fethi beye baktım. Yüzü sapsarı, başını yere devirdi.

— Getir Vekâletnameyi, imzalayacağım!. dedim.

Hiç bir söz sarf etmeden kâğıdı önüme koydu. İmzaladım. Büküp cebine koyarken birden ayaklarıma kapandığını gördüm.

— Bu türlü hizmetleri yapacak tiynette insan olmadığımı inanınız Hakanım.

Ağlıyordu. Tutup ayağa kaldırdım. Sirtını sıvazladım. Gözlerinde yaşlarla çekilip gitti.

Tanrı bana bu günleri göstereceğine, keşke canımı alsaydı! Seccadeyi serdim, namaza durdum. Gözlerimden sel gibi yaş gidiyordu. Ta be sabah başımı secdeden kaldırmadım: Yarabbi, sen devletimi eşkiyanın şerrinden koru, yarabbi, senden başka mesnedimiz kalmamıştır, yarabbi bana başka felâket gösterme!. Dini mübin-i islâmı küffar elinde kahrolmaktan yalnız sen kurtarabilirsin!...

Yazık ki koca rabbim, duamı kabul etmedi, bana nice, nice felaketleri daha seyrettirdi. Ne günahım vardı acaba, ne günahımız vardı diye düşünüyorum!...

7.Nisan.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Olup bitenlerin gerisini yazmaya hiç hevesim yok.. Fakat madem başladım, anlatayım. Ertesi günü Fethi Bey beni ziyarete geldi, meğer ziyaretinin sebebi veda imiş.. Anlaşılan imzama almakla vazifesini yerine getirmişti ki, yerine Kolağası Rasim Celaleddin adında biri tayin edilmişti. Daha önce de söylemiştim, tıpkı çocuklarım gibi benim gözümde de ehemmiyetli hadiseler mahiyetlerini değiştirmişlerdi. Muhafız Kumandanlarının birinin gitmesi, ötekini gelmesi hepimizi birden ilgilendirdi. Acaba daha sert bir rejime mi tâbi tutulacaktık?.. Çünkü gelen kumandan, sert çehreli bir askerdi.

Fakat ben, bir şey istemeğe hakkımız olmadığını, verilenle yetinmeğe mecbur olduğumuzu anlamıştım. Onun için Fethi beyin gitmesi, Rasim beyin gelmesi mühim değildi. Taksirâtımız ne ise, onu çekecektik. İşte bu yeni kumandan Rasim bey, bir gün odama geldi ve yarın banka memurlarının nukûd esham ve tahvilâtları bana teslim edeceklerini haber verdi. Demek bankalar, imzaladığım Vekâletnameyi muteber (geçerli) saymamışlar ve tevdiatımı bana teslim etmeyi şart koşmuşlardı. Bunun, benim için farklı bir tarafı yoktu. Bu işe beni sokmasalar, daha memnun olurdum. Çünkü bu gaileden ailem perişan olmuştu. Abdürrahim efendi oğlum, sinir nöbetleri geçiriyordu. Üstelik sarılık olmuştu. Kızlarımın durmadan burnu kanıyordu. Refikam yatağa düşmüştü. Banka memurlarının gelmesi demek onların bir kere daha heyecanlanması demekti.

O sabah, muhafız subayları sivil elbiseler giydiler. Bütün gece yatak odalarının önündeki bahçede dolaşıp durmuşlar, ağır sözler söylemişler, hepimizi tehdid etmişlerdi. Gözümüzü kırpmadan sabahı bulmuştuk. Sabah namazından sonra oğlum Abdürrahim, efendiyi çağırdım. Yatıştırıcı bir sesle, kendisine aile servetimizi Orduya hibe edeceğimizi, benden sonra ailenin en büyüğü olduğu için yanımda bulunmasını söyledim. Gözyaşları içinde bağışlanmasını istedi. Subayları görmekten korkar olmuştı. Bunun üzerine 5 yaşındaki Abid efendiyi yanıma aldım ve yemek salonunda banka memurlarını karşıladım.

Banka memurlarile birlikte Alman Konsolosu da gelmişti. Üçüncü Ordu Kumandanı Hadi paşa ile Ali Riza Paşa ve muhafız kumandanı Kolağası Rasim bey arkasında yürüyorlardı. Kendilerini birinci kat yemek salonunda karşıladım. İçeriye Doyçe Bank mühürü ile mühürlü on dört çanta getirildi. Banka memurları birden dönüp paşalara:

— Ekselânslarla yalnız görüşmek mecburiyetindeyiz. Bu sebeble bizi başbaşa bırakmanızı rica ederiz, dediler.

Konsolos da aynı sözleri tekrarladı. Hadi ve Ali Riza paşalar birbirlerine baktılar, sonra ikisi birden Rasim beye döndü. Vazifelerinin o esnada hazır bulunmak olduğunu anlamıştım. Müdahale edecek oldum; Konsolos büyük bir saygı içinde, bunun bir usul meselesi olduğunu kat'i bir dille anlattı. Paşalar çekildiler. Ben de bizi, merdiven başından seyr eden çocuklara elimle işaret ederek odalarına girmelerini sağladım.

Kendisini, Doyçe Bankın 2. ci direktörü olarak tanıtan bir memur, vekâletname icabı getirdikler çantaları açacaklarını ve içindekileri birer birer sayıp teslim edeceklerini söyledi. Ancak, buna başlamadan önce, içinde bulunduğum şartlar sebebiyle, bu mevduatımı isteyip istemediğimi bana açıkça sordu ve şunu ilâve etti: «Rizanız yoksa, bize şifahen vereceğiniz emirleri harfiyen yerine getireceğiz.»

Serbest irademle mevduatımı bankalarından çektiğimi kendisine cevaben bildirdim. Sonra yanımda oturan küçük oğluma dönüp sordum:

— Öyle değil mi, Âbid efendi?

Zavallı masum gözlerimin içine bakıyordu. Başımı salladım, o da salladı. Sonra memurlara dönüp, şimdi «vazifenizi yapınız» dedim. Hemen çantalar açıldı, birer birer sayıldı, zabıtlar tutuldu. Bunları imzaladım. Büyük bir hürmet, ama tuhaf bir üzüntü içinde çıkıp gittiler.

Sonradan, çocuklardan öğrendiğime göre, paşalar odadan çıkınca, bahçedeki subaylar paşaların etrafını sarmışlar, bizi nasıl yalnız bıraktıklarını yüksek sesle ve ayıplar dille sormuşlar, paşalar şaşırıp kalmış, banka memurları çıkınca, başta Hadi paşa koşarak içeri girdi. Ben kendisine:

— İşte bunlardır, lütfen kaldırsınlar!

dedim. Subaylar, bir yağma heyecanı içinde çantaları bir anda ortadan kaldırdılar. Biz de böylece biraz ferahlıyabildik. Kızlarım evlendiler, benimle Selânik'e gelenlerden bazıları İstanbula dönebildi, ben de huzur içinde şükran secdesine kapandım.

Doyçe Banktaki varlığımın kendi rızam ve muvafakatim ile münhasıran ikinci ve üçüncü orduya bağış-

ladığımı bildirir el yazımla bir mektup istendi, yazdım. Onlar da bana, isteklerimin yerine getirileceğini bildiren mazbatalar imzaladılar. Ayrıca üçüncü ordu kumandanlığından da bir teşekkür mektubu aldım.

Bütün bunların hiç bir değer taşımadığını biliyordum, biliyorum. Fakat tarihtir, saklıyorum. Benim hesabım ruhi mahşerde görülecektir!

7.Nisan.1333 (1917)

Beylerbeyi Sarayı

Ben Saray'da yaşamaya ve pek dışarı çıkmamaya alışık olduğum için, köşkte fazla sıkılmıyordum. Fakat bizimle birlikte gelen musahipler, kâtipler, şehzadelerim sıkılıyorlar, köşkün bahçesine olsun çıkmayı nimet biliyorlardı. Kumandandan kendileri için müsaade istedim. Nezaret altında hava alabiliyorlar, güneş görüyorlardı. Yalnız bunların içinde Ali Muhsin bey adlı kâtibim, bahçeye çıkacağına, herkesin köşkten ayrıldığı saatte yanıma geliyor, eski günleri benimle konuşmaktan zevk alıyordu. Bir gün bana:

— Bu hatıralarınızı niçin yazmıyorsunuz, Sultanım? dedi.

33 yıllık saltanatımda öyle hadiseler geçmişti ki, bunların iç yüzünü yalnız ben biliyordum; veya benim çevremde bir kaç kişi.. Ben yazmaz, onlar söylemezlerse, tarih bu hakikatleri nereden öğrenecekti? Bir gün Ali Muhsin beye:

— Ben söyleyeyim, sen yaz..

dedim. Çok sevindi ve hemen kalemi kâğıdı alıp yanı başıma diz çöktü. Hatırıma gelenleri anlatıyor,

oda kâğıda geçiriyordu. Artık, herkesin bahçeye çıktığı saatleri hemen birlikte geçiriyorduk. Zaman zaman kendisine, muhafızların bu yazılardan kuşkulacaklarını ve iyi saklamasını tenbih ediyordum. O da merak etmememi söylüyor ve yazıları bilmediğim bir yerde saklıyordu.

Derken Ramazan geldi. Yazılara ara verdik. Bir müddet Ali Muhsin beyi göremedim. Yanıma gelmiyordu. Merak edip soruşturdum, çocuklar ramazan itikâfına (41) girdiğini söylediler. Alt odaların birinde su ve ekmekle oruç tutuyor, dua ediyor, kimse ile görüşmüyormuş.. Müsterih oldum ve Ali Muhsin bey'i biraz daha takdir ettim.

Bir gün oğlum Abdürrahim efendi, Ali Muhsin beye acıdığından mı, yoksa boş bir sırasına gelip ağzından kaçtığından mı bilmiyorum, köşkün mahzeninde haps edildiğini söyleyiverdi. Şaşırdım. Kendi halinde bir kâtibin haps edilmek gibi nasıl bir suçu olabilirdi?.. Subaylardan birini çağırıp sordum, «Hastadır Hakan'ım dedi, doktor kendisini tedavi ediyor, mahzende değil, bizim aramızdadır, merak buyurmayın.»

Meğer öğretmişler de bana bu yolda malumat

(41) Kendilerini Tanrı'ya adayan Müslümanlar. Ramazandan üç ay önce başlayarak üç aylık veya Ramazan boyu sürdürerek bir aylık itikâf'a girerken, yâni o süre içinde kimse ile konuşmaz, su ve kuru ekmekle yaşarlar, yalnız Tanrı'ya dua ederler.

vermiş.. Ramazan ilerliyordu. Ali Muhsin bey hatırimdan çıkmıyordu. Sordukça, sağlığının düzeldiğini, yakında iyileşeceğini söylüyorlardı. Nihayet dayanamadım, Rasim beyi çağırıp sordum. Önce, söylemek istemedi. Üsteledim. «Kendisine hatıralarınızı yazdırıyormuşsunuz.. Bunu yapmak yasaktır. Maiyyetinize bu yasağı hatırlatmış olmamıza . rağmen Ali Muhsin bey bunu dinlememiş ve hatıralarınızı yazıp karyolasının altında saklamış.. Ele geçti. Durumu 3. ncü Orduya yazdım, cevap bekliyorum,» dedi.

Bu kerre şaşırmak sırası bana geldi. Hatıralarımı yazmak suç ise, bunun maiyyetime değil, bana söylenmesi gerekirdi. Bu hatıraları Ali Muhsin bey değil de ben kaleme almış olsaydım ve ele geçseydi, demek beni mahzene atacak ve haps edeceklerdi! Rasim Bey'e bunu söyledim. Özür diledi. Vazifesini yaptığı için bağışlanmasını istedi.

Ben Ali Muhsin beyin serbest bırakılmasını, aramıza dönmesini, üst makamlardan gelecek emirlere göre hareket edilmesini rica ettim. Söz verdi. «Serbest bırakacağım, fakat aranıza dönemez.» dedi. Razi oldum.

Çocukların bana haber verdiklerine göre, ertesi günü Ali Muhsin beyi serbest bırakmışlar, fakat köşke dönmesine izin vermemişler. Nereye götürüldüğünü, nerede yaşadığını bilmiyorum. Yalnız Doyçe Bankadaki varlığımı üçüncü ve ikinci ordulara teberru ettikten sonra kızlarımın ve maiyyetimdeki bazı kimsele rin İstanbula dönmelerine izin verdikleri zaman, tirene binenler arasında zavallı Ali Muhsin bey de var-

miş!... Tirende bile bizimkilerle görüşmesine müsaade etmemişler.

Anlıyorum ki, Ali Muhsin beye bazı teklifler yapılmış ve bu namuslu adam tekliflerini kabul etmediği için bizden uzaklaştırılmıştır. Yoksa böyle bir şey olmasa, niçin İstanbula dönen musahiplerimle bile görüştürmesinler?.

Şimdi Beylerbeyi sarayında bu hatıralarımı muşahibime yazdırırken acı acı düşünüyorum; acaba bu son yıllarımın sadık bendesi de bir gün benim hatıralarımı kaleme aldığı için yakalanacak ve haps edilecek mi?... Kim bilir!. Acaba beni bu kadar çenbere alanlar, hatıratımdan ürkenler, her şeyi diledikleri gibi değiştirebileceklerine inanıyorlar mı?.. Sultan Hamit, otuz üç yıl, dünyanın gözü önünde yaşadı. Ne yaptıysa, ne ettiyse herkes gördü, herkes kendisine göre değerlendirdi. Ben, yanlış anlaşılacağım için bunları yazmıyorum; tarihe kolaylık olsun diye yazıyorum. Ne ben, ne onlar tarihi değiştiremeyiz. Tarih hükmünü verecektir. Fakat onların bu korkuları, kendilerini daha bugünden ele vermiş oluyor.

Rabbim insanları kendi vicdanlarıyla cezalandırsın!. Bu cezaların en büyüğüdür!

İlâve :

Ali Muhsin beyi benim hâtıralarımı yazdı diye hapsettiren kumandan, hâlâ benim muhafızımdır. Selâmk'ten istiyerek yanımda getirdim. Bana hürmetkâr, fakat hizmet ettiklerine sadıktır! Zamanı saltanatımda tanımış olsaydım, ben de kendisini zindancı yapmakta tereddüt etmezdim. Bu işini zevk duyarak yapıyor! Bir gün bu hâtıratı ele geçirirse, bu satırlarımdan acaba memnun mu yoksa mahzun mu olacaktır?

8.Nisan.1333 (1917)
Beylerbeyi Sarayı

Bir gün odama Rasim bey girdi ve mûtadın hılâfına bana bir kaç gazete getirdi. Ne kadar şaştığımı söylemeğe lüzum görmüyorum. Çünkü buraya geldiğim gündenberi defaatla (bir çok defa) gazete verilmesini her iki muhafız kumandanından da rica etmiştim. Her ikisi de birer bahane bulup vermemekte ısrar ettiler. Hatta Rasim bey benim ısrarım üzerine: «Âl'i penahım, beni mazur görünüz. Bu günlerde çıkan gazeteler o mertebe aleyhinizde yazıyorlarki, bunlara ben dahi tahammül edemiyorum. Kerem ediniz, sizi müteessir görmeğe gönlüm razı olamaz.» gibi sözlerle, güya beni vikâye (korumak) ediyormuş gibi davranarak maazeret dermeyân (ileri sürmek) etti. ben kendisine gülerek:

— Aman Rasim bey, ben zamanı saltanatımda bile nice yazılar okudum ki, şeni küfürlerle dolu idi, yine de aldırmadım. Eğer mahzâ (sadece) maazeretiniz buysa, hiç mühim değil, beni, memleketimin ahvalinden mahrum etmeyin! dedim.

Fakat bütün bu konuşmalar hiç bir şeyi değiştirmemişti. Şimdi Rasim Bey'in yanıma gazetelerle geldiğini görünce, mühim vakıalar (olaylar) olduğunu anladım. Bana gazeteleri verdikten sonra, Zatı Şahane'-

nin (Padişah) bir seyahate çıkacaklarını, Rumeliye müteveccih olan bu seyahatin sırasında Selânik'e de uğrayacaklarını söyledikten sonra, şahsi merakı imiş gibi göstererek, bunu nasıl karşıladığımı sordu. Çok münasip karşıladım. Bu seyahatin memleket için hayırlı olacağını umduğumu da söyledim. Gitti.

Aradan bir kaç gün geçtikten sonra, Tahsin Paşa geldi. Bu Tahsin paşa, alaydan yetişmedir. Arnavuttur. Kaypak bir yaradılışı vardı. Bu yüzden kendisini Halep'e sürmüştüm. Bana kırgındır. Benim de kendisine muhabbetim olmadığını saklayamam. Biraderim Hazretlerini kıskanacağımı sandığı için midir nedir, seyahatı pek şatafatlı bir dille anlattı. Ben de kendisine, Biraderim hazretlerinin muvaffakiyetlerini kendi muvaffakiyetim kadar arzuladığımı söyleyerek, hayırlı olmasını diledim. O da geldiği gibi şatafatlı tavırlarla çıktı gitti.

Beni neye hazırlamak istediklerini pek kavrayamadım. Biraderim, ülkenin hükümdarı idi, kendi ülkesinde bir seyahata çıkıyordu. Selânik'e de uğrayacaktı. Memleketimde olup bitenlerin hiç birinden bir haber sızdırmadıkları halde, bu haberi türlü vesilelerle ve türlü yollarla bana duyurmak istemelerini neye bağliyabilirdim. Ülkede maazallah bir muharebe olmuş olsa, Padişah elbette geziye çıkmazdı. Olsa olsa, bir huzursuzluğu bastırmak için olabilirdi. Rumeli üzerinde bir seyahat olduğuna göre, acaba yeni hoşnutsuzluklar mı belirmişti?.. Bu mevzuda hiç bir hükme varamadan seyahat günü geldi çattı.

Şehir ve liman donandı, bizim köşk de donandı.

Bir sabah biraderim Zatışahane'yi getiren donanmanın limana girmek üzere olduğunu haber verdiler. Dürbünle seyretmeğe başladım. Muhafız subayları da donanmayı görebilmek için, balkona çıkmalarına izin vermemi rica ettiler. Memnuniyetle kabul ettim. Hep birlikte gözlemeğe başladık. Hakikaten güzel bir şenlikti. Donanma top atışlarıyla şehri selamlıyor, şehir top atışlarıyla donanmaya cevap veriyordu. Nihayet şehrin biraz açığında demirlediler.

Subaylar, görevleri başına döndü, ben oğlum Âbit ile hâlâ balkondaydım. Ne kadar zaman geçti bilemiyorum, Nuri ağa, «Padişahı âlempenah'ın şehre çıkmadan önce, Başkâtibi Halit Ziya beyle (42) selâmı şahanelerini bana iblağ» etmek istediğini ve kabul etmek isteyip istemediğini sordu. Hâdi Paşa hazretleriyle birlikte muhafızlar bölümünde emirlerimi bekliyormuş!

Hiç, bir Padişahın elçisi kabul olunmaz mı?. «O nasıl söz» diye Nuri Ağa'ya çıkıştım. Zavallı boynunu büküp «emirlerin bu yolda olduğunu» söylemekle iktifa etti. Biraderim hazretlerinin bu nezaketine, allahülâzîm (Allahın büyüklüğü) minnetar kaldım. «Şeref bahşederler, buyursunlar» dedim..

Nuri Ağa çıktı, ben de arkasından dış kapının önündeki mermer merdivenlerin başına kadar yürüdüm. Çünkü gelen, her ne kadar Saray Başkâtibi ise de gön-

deren Devlet-i âliyyenin padişahı idi; Bizzat teşrif ediyor demekti.

Muhafız Kumandanlığı dairesinden; önde Halit Ziya bey, arkasında Hâdi Paşa ve Kumandan Rasim bey çıktılar. Merdiven başında beni bekler görünce, üçünün de şaşırdıkları belli oldu. Başkâtip, hemen saray usulu resmi tazimini yaptı. Paşa ve Kumandan askerce selamladılar. İçeri aldım. Başkâtib'i sağ başıma oturttum, diğerlerine de oturmalarını işaret ettim. Başkâtip Halit Ziya bey, Biraderimin selâmı şahanesini iblağ ederek söze başladı. Zat-ı şahane'nin hatırımı sorduğunu, bu seyahatin Arnavut kulları arasındaki nifâkı bastırmak ve Rumeli ahâlisini yakından görmek için ihtiyar ettiğini söyledikten sonra, benim fikrimi almak istediğini de sözlerine ekledi.

Ben de «taraf-ı şahane» den getirilen selamlara, iltifatlara hususi suretde teşekkür ettim. Zat-ı Hazret-i Padişahi'ye ihtiramât-ı fâikamin (üstün saygılarımin) ve samimi şükranlarımin arz edilmesini kendisinden rica ettim. Sonra kısaca Rumelinin siyasi halini anlattıktan sonra, bugünlerde yapılan seyahatin son derece faydalı olacağına kani bulunduğumu ve muvaffakiyetlerine duacı olduğumla sözlerimi bağladım.

Başkâtip, Zat-ı Hazret-i Padişahi'nin her hangi bir arzum olup olmadığını öğrenmek istediğini söyledi. Elbette söylenecek pek çok şey vardı. Ancak böyle bir fırsattan yararlanarak bunları saymayı doğru bulmadığım için, şükranlarımı teyit (pekiştirmek) ettim ve oğlum Âbit efendinin tahsiline başlayabilmesi için

İstanbulda kendisine münasip bir mahal gösterilmesini, mesela bu iş için Maslak köşkünün hatırımdan geçtiğini söyledim.

Üzerimde son derece iyi tesirler bırakan Başkatip Halit Ziya bey, Maslak köşkünün boş olduğunu, tahsisi mümkün olabileceğini söylemez mi?.. Bana acaba kendi re'yunin Biraderim Hazretlerinin tensibinden üstün olduğunu mu anlatmak istiyordu?.. Mahluğ (düşürülmüş) bir padişah da olsam, Biraderim hazretleri bu derece söz sahibi olmaktan çıkmış da olsa, bunu âl-i Osman mensubu olarak kabul edemem. Ben başkatipten bir talepte bulunmadım. Kendisinden bir ihsan da kabul edecek değilim. Bu yüzden kısaca: «Taraf-ı Şahaneye arz edersiniz» dedim. Halit Ziya beyin yüzü kızardı. Ne demek istediğimi anlamıştı. Fakat Hâdi Paşa ve Rasim bey son derece rahattılar..

Âbit efendiye ait içinde bir kaç parça mücevher ve asham bulunan çantanın (43) bulunması yolundaki maruzatımı da bitirdikten sonra, yine geldikleri gibi, kapiya kadar teşyiğ (uğurlamak) ederek birbirimizden ayrıldık.

Gerek bana verilen üç beş gazeteden ve gerekse Rasim bey'in, Tahsin Paşa'nın Başkâtip Bey'in kırık

(43) O günlerin şehremini Hâzım beyin başkanlığında kurulan bir komisyon, Mâhienvâr kalfanın Selânîk'e beraberinde götürmek istediği ve içinde Âbid efendiye ait mücevher ve esham bulunan bir çantanın da olduğu iki sandığa ei koymuştu.

dökük bilgilerinden, ülkemi fena akibetlerin beklediğini anlamakta güçlük çekmedim. Bana dua etmekten gayri yapacak iş kalmıyordu. Ben de onu yapmakla iktifa ettim.

10.Nisan.1333 (1917)

Beylerbeyi Sarayı

Dün iyi değildim. Sırtımda bir ağrı vardı. Nefes almama mani oluyordu. 76 yaşındayım. Bir ara «acaba vâde (süre) doldu mu?» diye aklımdan geçti. Eh, dolmadıysa, dolmasına da pek bir şey kalmış değildir. Fakat bugün kendimi iyi hissettim. Bir kaç söyleyecek sözüm daha var, onları da yazmış olalım.

Balkan harbi faciasını, biteceğine yakın günlerde öğrenebildim. Biraderim Sultan . Reşat Hazretlerinin Selanik'e gelişleri günlerinde bir kaç gazete okumuş, bir kaç paşa ile konuşup durumun iyi olmadığını görmüştüm ama, ne olup ne bittiğini bilmiyordum. Yalnız bir ara Selanikte askerin çoklaştığını fark ettim. Hatta bizim köşkün civarında çadırlar bile kuruldu. Muhafız subaylardan ve Asım Beyden bir kaç kere sordum, «manevradır» dediler. Fakat gördüklerim hiç manevraya benzemiyordu. Benden bir şeyler sakladıklarını anlamıştım ama, muharebenin kiminle kimin arasında olduğunu keşf edememiştim. Hele dört Balkan Devletinin birleşip bize saldıracaklarını işitsem inanmazdım. Çünkü onların birbirlerine düşmanlıkları, hepsinin bize düzmanlıklarından ziyade idi.

Bir gün köşkün karşısındaki meydan, kışla haline

geldi. Muhafızların sayısı arttı ve çocuklara pancurları açmamaları, bana da balkona çıkmamaklığım tenbih edildi. Elimden hiç bir şey gelmediği için, gece gündüz secdei rahmana kapanıp dua ediyordum.

Gecelerden biri uyuyordum. Hızlı hızlı kapım vuruldu. Uyandım. Kapının arkasından ikinci haznedar kalfanın sesi geliyordu. Muhafız Kumandanı Rasim bey hemen beni görmek istiyormuş!.

Fesüphanallah.. Gecenin bu saatinde Rasim beyin bana söyleyecek nesi olabilirdi? Hemen kalkıp giyindim, bitişik odaya geçip Rasim beyi kabul ettim. Mahzun ve perişan bir hâli vardı.

— Hayırdır inşallah Rasim bey, ne var?..

dedim. Üzüntü içinde konuştu:

— Zatı Humayununuzu rahatsız ettim, beni mazur görünüz, dört düvelle harp halinde olduğumuzu söylemem gerekiyor!.

— Dört düvelle mi?.. Kim bunlar Rasim bey, hemen allah orduyu Humayuna nusret, kuvvet versin, inşallah zafer bizimdir!.

Rasim bey başını yere eğmiş, ağlayacak gibi konuşuyordu:

Yunanistan, Bulgaristan, Karadağ ve Sırbistanla Hakanım.. ve maalesef yenilmek üzereyiz!.

Kahrolmaktan daha yaman bir söz bulmam gerekli, mahvoldum!

— Dört düvel birleşir de haberimiz olmaz mı Rasim bey, dedim, bu nasıl bir gaflettir! Bu devletler birleşemezler ki! Aralarında kilise kavgaları var.. Yıllar yılı süren Makedonya boğuşmasını hatırlamıyor musun?..

— Kiliseler kanununu çıkararak Meclisi mebusân ve âyan bu ihtilâfı hâl etti. Başımıza bu işlerin açılacağını kim bilebilirdi ki?...

«BEN» diye bağırarak geçti içimden. Acı bir lokma gibi sözümü yuttum. Zihnim durmuş, içime baygınlık çökmüştü. Sabaha kadar Rasim bey söyledi, ben dinledim; Ben söyledim Rasim bey dinledi. Sonunda:

— Selânik bugün yarın düşmek üzere.. Sizi İstanbulla götürecekler. Bunu hemen size haber vermek için emir aldım, dedi.

Bu söz üzerine hayatımın hiç bir devresinde tanımadığım bir öfke içinde ayağa fırlamışım, bağırma-ya başlamışım:

— Rasim bey, Rasim bey, Selânik demek, İstanbul anahtarı demektir! Ordumuz nerde, askerimiz nerde?.. Nasıl bırakılıp ta gidilir?.. bırakıp gidersek, tarih ve ecdad bizim yüzümüze tükürmez mi?.. Bira-derim Hazretleri buranın tahliyesine razı mı oldu?.. Hayır, ben razı değilim! Yetmiş yaşında olduğuma bak-

mayınız.. Bana bir tüfek verin, asker evlatlarımla beraber Selânlığı ben son nefesime kadar koruyacağım!

Fena olmuşum.. Rasim bey orada masa üstünde duran gülâbdanlıktan (44) yüzüme gül suları serpeledi, ellerimi oğdu, kendime geldim. Rasim beye:

— Gidin, Kumandanınıza söyleyin, buradan ben değil, benim cenazem gider!..

Rasim bey çıktı gitti. Meğer çoluk çocuk konuşmalarımızı kapıdan dinliyorlarmış.. Hepsi birden ağlaşarak odama doldular. Onlar beni, ben onları teskin etmeğe çalışıyordum. Benim için artık uyku haramdı. Bir daha yatmadım ve o sabah güneşin doğuşunu, gözyaşlarımı içime akıtarak seyrettim!

Gün ışıırken, Ali Rıza Paşa ile Hâdi Paşa geldiler. Kendimi toparladım ve paşaları kabul ettim. Onlar da Selânikten ayrılmayı zaruri görüyorlar ve bir an önce hazırlıklara başlamamızı istiyorlardı. Paşalardan muharebenin seyrini sordum. Benden bir çok şey gizleyerek bazı şeyler anlattılar.. Fakat ne kadar örtülmüş olursa olsun, bizi Balkan devletlerinin değil, orduya giren politikanın yenmiş olduğu her cihetten belli oluyordu.

— Selânik'i boşaltacak mısınız?

diye sordum.

(44) Damla halinde gülsuyu dökmek için yapılmış bir kap.

— Her ihtimale karşı..

diye cevap verdiler...

— Daha hangi ihtimal kalmış ki diye yüzlerine bağırdım. Allah devletimi bu hale getirenleri kahretsin!. Zâtı Şâhâneye iblağ ediniz, ben Selânikten çıkmayacağım. Mukadderse, düşmanla savaşıarak son nefesimi vermek, bir Osmanlı hanedanı mensubu olarak hakkımdır. Bunu hiç kimse benim elimden alamaz!.

Paşalar, yeis ve keder içinde çıktılar. Çoluk çocuğu bir araya topladım. Hepsi ağlaşıyorlardı.

— Beni dinleyin, dedim, Devletimiz batıyor, Selânik gitti demek, İstanbul gitti demektir, imparatorluk gitti demektir. Hepinizin kaderine razı olmasını istiyorum. Çıkmak isteyenler varsa, söylesinler, onları göndereyim. Fakat ben burada kalacağım!.

— Biz de sizinle kalırız babamız!.

diye ağlaşıyorlardı. Nuri ağaya:

— Gitmek isteyenlerin isimlerini yaz, bana getir. Onların uzaklaşmalarını temin edeyim, deyip çıktım. Artık odama kimseyi kabul etmemeğe kararlıyım. Gidenler gidecek, kalanlar kalacak, takdiri ilâhî'yi bekleyecektim..

O geceyi dahi uyumadan, ibâdetle geçirdim. Sabah namazından sonra dürbünle limanı seyrediyor-

dum, bir gemi gözüme ilişti. Biraz daha dikkatlice bakınca, bu geminin Alman Sefaret gemisi olduğunu anlamakta gecikmedim. Bu sırada yanıma Nuri Ağa gelmişti. O da bir geminin geldiğini bana haber verecekti. Meğer o, geminin bizi götürmek için geldiğini de biliyormuş! Benden sonra çoluk çocuk, bendegân ağlaşmaya başlamışlar. Köşkteki subaylar da bendegânı iyice korkutup kıskırtmış, herkes benim gitmeye razı olmamı istiyormuş! Fakat geldiğinde bana bir şey söylemedi. Ben:

— Bu gemi sakın bizi götürmek için gelmiş olmasın?.. deyince, «Hayırlısı ne ise o olsun efendimiz, çoluk çocuk köşkte çığırşırlar, size bir türlü kıyamazlar.. Yüreğim parçalandı. Fakat madem sordunuz, ben de söyleyeyim, evet, bu gemi Zâtışâhânenizi ve bendegânınızı evlâdû iyalinizle birlikte İstanbula götürmek için gelmiştir. Elbette hayırlı olan karar sizin ağzından çıkar.» dedi.

Gemi, rıhtıma yanaştı. Az sonra da bir Landon bizim yokuşu tırmanmaya başladı. Dış kapıya geldikleri zaman, içinden Damat Şerif paşa ile Kızım Naile Sultan'ın zevci Arif Hikmet Paşanın indiklerini gördüm. Bu kadar meyus (kederli) günümde, bu kadar da mesrur (sevinçli) olacağımı dünyada düşünemezdim. resmi tazimden sonra Arif Hikmet Paşa ile ve Şerif paşa ile kucaklaştık. Çoluk çocuğumu, olup bitenleri kendilerinden sordum. Onlar da benim kadar kahırlıydılar. Fakat Biraderim Hazretleri tarafından gönderilmişler ve Zâtışâhâne'nin ricalarını getirmişler.

Kararım ne kadar kat'i olursa olsun, bir âl'i osman evlâdı, Padişahın iradesine karşı çıkamazdı. Boynumu büktüm. Damadımdan öğrendim ki İstanbula giden bütün yollar elden çıkmış, ancak bu gemi ile İstanbula gidebilir mişiz..

Köşktekilere hazırlanmalarını söyledim. Kadın efendiler ve kalfalar ellerinden gelen çabuklukla hazırlıklarını yaparken, ben de Paşalarla dertleştim. Bu sırada kumandan Rasim Bey geldi. Mahzundu. Kendisine:

— Sen de bizimle gelir misin Rasim Bey?.. dedim. Minnetle kabul etti. Vasfi bey diye bir arkadaşı varmış, onun da bizimle gelmesini rica ettiği sırada, tosun gibi bir yüzbaşı Rasim beye koşup geldi:

— Aman Rasim bey, Hakanımıza söyleyiniz, ne olur beni de gemiye alsın..

Rasim beye: «Bu yüzbaşıyı da (Salih Bozok) alınız, fakat maalesef öteki arkadaşınızı alamıyacağız, çünkü gemide yer yok. Ben hepinizi götürmek isterdim...»

Köşkten çıkarken bütün subaylar ve erler karşılıklı iki sıra halinde dizilmiş bizi uğurluyorlardı. Resm-i selâm ifa ettiler!. Ben de kendilerine: «İnşallah hepinizi sağ, salim İstanbulda görürüm. Allahısmarladık» dedim. Vali ve Kumandan Paşalar' da uğurlamaya gelmişlerdi. Onlara da münasip bir kaç söz söyledim ve

landonlarla gemiye geldik.

Benim için Sefirin kamarası hazırlanmıştı. Bir ara gemi suvarisi yalnız başına yanıma girdi ve İmparatorunun mahsus selamlarını söyledikten sonra:

— Gemi emrinizdedir, Majesteleri.. Nereye gitmek istiyorsanız, oraya hareket etmek için İmparatorumdan şahsi emir aldım!.

Bir Al'i osman mensubu, bayrağından başka nereye gidebilir? Suvariyeye teşekkür ettim ve İstanbul'a hareket etmesini söyledim. Marmarada büyük çalkantı geçirdik. Hemen benden başka bütün aileyi deniz tuttu. Gemi doktorunun verdiği ilâçları birer birer elimle içirdim. Deniz biraz duruldu ve bî iznillâhi tealâ (Tanrının isteği ile) Beylerbeyi Sarayının önünde demirledik. Şerif Paşa Zatışahaneye maruzatta bulunmak için burada bizden ayrıldı. Damadım Arif Hikmet Paşa, bizimle birlikte Beylerbeyi sarayına kadar geldi.

Ben, Beylerbeyi sarayında bulunmayı uygun bulmuyordum. Rutubetliydi. Romatizmalarım başlayabiliyordu. Bunu Arif Hikmet Paşaya söyledim. Fakat zamanla buraya da pekâlâ alıştım. İşte yaşıyorum. Sırtımı zaman zaman ağrılar kaplasa da hiç bir şikâyetim yok... Bütün üzüntüm, memleketimin içine düştüğü felâket!.

: Buranın Alâtini köşkünden farkı, zavallı iyi yürekli annemin içinde yaşadığı ve öldüğü odada yatiyorum, gazete veriyorlar, ufak tefek isteklerim yapılıyor, çocuklarımdan Kumandan Rasim bey vasıtası ile haber alabiliyorum. Bunların nasıl birer nimet olduğu, ancak

mahrum olanlar tarafından bilinir.. Allah hiç kimseyi çoluk çocuğundan haber almaktan mahrum etmesin... Amin...

11.Nisan.1333 (1917)

Beylerbeyi

Hareket Ordusu kahramanının şöhretinden halâs olmak ve Enver beye (Paşa) Harbiye Nazırlığı yolunu açmak için, Mahmut Şevket Paşayı güpegündüz kurşunlayıp öldürdüler. Bir taşla iki kuş vurmak istiyorlardı; hem ikide bir önlerine çıkan meşhur bir kumandanın gölgesinden kurtulmak, hem de ondan yanaymış gibi davranıp günün muhaliflerini bir çırpıda temizleyivermek!.. Nasıl, Avcı Taburları'nı kışkırtıp Hareket Ordusu'nu İstanbul kapılarına getirmişler ve beni düşürmüşlerse, bu sefer de Mahmut Şevket Paşanın kan davası ve âsayiş bahanesile bütün muhaliflerini astılar, sürdürdüler, birer köşeye sindirdiler!

Fakat bu defa, Talât ve Enver mihverinin yanıbaşında bir üçüncü adam peydahlandı: Cemal Paşa. Bahriye Nazırlığı Cemal Paşaya yetmezdi. Umumi Harb'e girince, (1914 - 1918) Kanal harekâtı macerası ile ikinci Yavuz Sultan Selim olmak hevesi, onun da başını yedi. Talât ile Enver bugün de hem yanyana canciğer yaşıyorlar, hem, birbirlerinin kuyusunu kazıp birbirlerinden kurtulmaya çalışıyorlar. Allah encâmlarını (sonlarını) hayr etsin!.

İki Alman Harp gemisinin (Goben - Breslav) Boğaz'dan süzülüp Karadenize çıktığı gece, sabaha kadar

uyuyamadım. Bu maceranın devletime ne getireceği belli idi! Son Asır zarfında kendisile yaptığımız muharebelerin cümlesini kaybettiğimiz Rusya ile, denizlere hâkim İngiltere ve Fransayı karşımıza almıştık. Üstelik Devlet, ağıyara (düşmana) el açacak haldeydi; Duyunu Umumiye'den ve Reji idaresinden tavizler karşılığı alınmış borçlarla memurların aylıkları ödeniyordu. Böyle akşamın sabahından hayır umulur mu?...

Olan oldu, muharebeye girdik. İngiliz ve Fransız donanması da Çanakkale boğazına dayandı. Gerek İstanbul Boğazının, gerek Çanakkale boğazının tahkimi için elimden geleni yapmıştım. Zamanımda bir çok defalar büyük kumandanlarla bu mesele görüşüldü. Donanma ile düşmana karşı çıkamayacağımıza göre, Boğaz tahkimâtı ve Kara Ordusu ile neye muktedir olabileceğimiz uzun uzun münakaşa edilmişti. O zaman bana söylenen, uzun menzilli toplarla donanmayı boğazlara yanaştırmamaya ve mümkün olamadığı takdirde, karaya bir çıkarma yapmasına engel olmaya çalışacaktık. Fakat güçlü bir donanmanın desteğinde bir çıkarma yapıldığı ve sahilde tutunulabildiği takdirde, vaziyet çok tehlikeli olabilirdi!

Harp başladı. Dünyanın en büyük iki deniz devletinin donanması Çanakkale önüne geldi ve çıkartmayı kolayca başardılar. Artık benim için her şey bitmişti. Kahr ve ümitsizlik içindeydim.

İşte bu günlerde Zat-ı şahane'nin iradesini tebliğ etmek üzere, Talât Paşa'nın beni ziyaret edeceğini bildirdiler. Geldi. İlk defa görüyordum. Hürmette ku-

sur etmedi. Tombulcaydı. Yüzünde, kendisine güveni olan insanların rahat gülümsemesi vardı. Bu yumuşak görünüşün altından çetin bir ruhun yattığını hemen fark ettim. Hep o hürmetkâr gülümsemesi ve yavaş sesile konuştu. Önce Biraderim Hazretlerinin Selâm-ı şahanelerini tebliğ etti, muharebe içinde olduğumuzu anlattı, Çanakkalede kanlı harplerin devam ettiğini söyledikten sonra, ma'kûs bir netice (ters sonuç) çıktığı takdirde, payitahtın belki Konyaya taşınabileceğini, bu sebeble de benim Bursada Hünkâr köşkünde ikâmet etmek zorunda kalabileceğimi söyleyerek, buna göre hazırlıklarımın yapılmasını, Zat-ı Şahane'nin irade buyurduklarını tebliğ etti.

Hayatımın en büyük öfkesi içine düştüm. Demek Payitaht düşecek, Biraderim hazretleri Konyaya ve ben Bursaya gideceğiz!. Sırf canımızı kurtarmak için!... Sanki bu can bir daha bize gerekecekmiş gibi!... Kostantin'in elde kılıç, bir nefer gibi burçlarda dövüşe dövüşe can verdiği İstanbul'dan, biz vapurlarla, trenlerle ayrılacağız!. İşte karşımda hep gülümseyerek oturan Talat Paşa bana bunları teklif ediyordu.

— Hayır, dedim, ben Bizans imparatoru Kostantin'den daha az haysiyetli değilim! Biraderim Hazretlerine ubudiyetlerimi (bağlılık) arz ediniz. İrade-i şahanesile Selânikten çıktım ama, İstanbul'dan çıkmam!. Kendisinin de çıkmamasını, ecdadımızın şerefli namına istirham ederim!.

Talât Paşanın yüzünde endişe alâmetleri vardı. Her halde duyduğum kahhar heyecan yüzümü değiştirmiş-

ti ki, birden telaşlandı:

— Nezdî Hümâyûnunuza bir ihtimâlî arz ettim! dedi ve sonra masada duran levanta suyunu gösterek:

— Biraz serpeleyebilir miyim, sarardınız!

Kendimi toparladım. Levantadan bir kaç damla alarak ellerimi ovuşturduktan sonra:

— İşte ben de o ihtimali şahsım namına red ediyorum! dedim. Ecdadımın huzuruna mahcup gidemem!

Talât Paşa, beni teskin etmek için böyle bir ihtiyatın, muhâlin (imkânsızın) hesabı olduğunu, cepheden iyi haberler alındığını, biiznillâhi tealâ (Tanrının yardımı ile) düşmanın denize döküleceğini uzun uzun anlattı. Müttefikimiz Almanya ve Avusturyanın bütün cephelerde ilerlediğini, ordumuzun da Ruslara karşı muvaffakiyetle mukavemet ettiğini söyleyerek nezdimden ayrıldı.

Hayatımın en karanlık günlerini bu devrede yaşadım. Hakikaten gazeteler, Çanakkalede düşmanın durdurulduğunu, büyük zayiata uğratıldığını yazıyorlardı. Ben bir türlü bu haberlere inanamıyordum. Fakat İngiliz ve Fransız donanmasının Çanakkale boğazını zorladığı ve giremediği bir hakikatti. Çıkartma yapmaya muvaffak olmuş, ama ordumuzun karşısında mihlanıp kalmıştı. Her vasıta ile cepheden haber almaya çalışıyordum. Muhafız Kumandanı Asım beyi sık sık Saray'a göndererek sahih malumat almak için çarpınıyordum.

İşte bu sırada, rabbime şükürler olsun ki, ummaya bile cesaret edemediğim zafer, haberi ulaştı. Düşman; tasını tırağını toplamış, askerlerinin yarısını denize, yarısını gemilerine dökerek Çanakkale önünden çekilip gitmişti. Bu büyük zaferi, Mustafa Kemal bey adında bir miralay (albay) kazanmış.. Allah, devletime hizmeti geçenlerden razı olsun!

Uzun bir müddet sonra oğlum Âbit Efendi, benimle konuşurken, bu Mustafa Kemal beyle tanıştığını söyledi. Sonradan paşa olmuş.. Hem de burada Beylerbeyi sarayında tanışmışlar! Teaccup ettim. (Şaşım). «Burada ne arıyormuş?» dedim, «Yüzbaşı Salih bey (Bozok) arkadaşı..» cevabını verdi. Ara sıra arkadaşını görmeye geliyormuş, Âbit efendi ile de bu münasebetle dost olmuşlar!. Hatta Mustafa Kemal Paşa, kendisine iki ceylân yavrusu hediye etmiş..

Bundan memnûn oldum. Devletimin yüzünü ağartmış bir Paşa'nın Âbit efendiye yakınlık göstermesi, bir şahsiyeti olduğunu anlatıyordu. Oğluma, münasip bir mukabelede bulunmasını hatırlattım. Biraz vakti hâlim olsa, «Bir Altın saat» diyecektim ama, hem dedikodusundan çekindiğim, hem oldukça müzayeka (geçim sıkıntısı) içinde olduğum için bir şey söylemedim.

— Bir daha arkadaşına gelecek olursa, haber ver, ben de göreyim, demekle iktifa ettim.

Gerçekten bir defa daha gelmiş, bana haber verdiler. Sırtında bir pelerin vardı ve arkadaşına vedâ e-

diyordu. Uzaktan yüzünü iyice seçemedim ama, sıradan askerlere benzemiyordu; tehlikeli bir sükûneti vardı. Enver Paşa'nın kendisinden niçin çekindiğini o zaman anladım. Bunu, Talât Paşa tutuyormuş!. Bunlar küçük şeyler!. Çanakkalede İngiltere, Fransa gibi iki büyük Devletin ordusunu ve donanmasını durdurdu, yüzgeri ettirdi ya, bana lâzım olan odur! Muvaffakiyeti için dua ettim.

Sırası gelmişken, Enver Paşa ile nasıl karşılaştığımı da anlatayım. Alman İmparatoru Wilhelm üçüncü defa İstanbula gelmişti. Kendisile şahsen dostluğum olduğunu daha önce söylemiştim. Şeref-i teşrifine Saray'da bir ziyafet tertip edilmiş.. Bu ziyafet sırasında Biraderim Hazretleriyle görüşürken, beni sormuş.. Enver Paşa da bu konuşma sırasında yanlarında bulunuyormuş.. İmparator, Zat-ı Şahane'ye mahsus selamlarını bana ulaştırmasını rica edince, Biraderim Hazretleri Enver Paşa'ya, hem İmparator Hazretlerinin, hem de kendilerinin selâm-ı mahsuslarını bana ulaştırmak ve bir arzum olup olmadığını da soruşturmak için Enver Paşayı vazifelendirmiş.

İşte bu vesile ile Enver Paşa Beylerbeyi sarayına geldi. Haber verdiler, kendisini ayakta karşıladım. Zat-ı Şahane'yi ve İmparator hazretlerini temsil ediyordu.

Edebli, saygılı bir askerdi. İçeri girerken kılıcını çıkarmış, ve bir hükümdârın huzuruna çıkar gibi davranmıştı. Konuşurken, önüne bakıyor ve hafifçe kızarıyordu. Yer gösterdim. edeble oturdu ve konuşma boyu, bir defa bile başını, kaldırmadı.

Önce İmparator hazretlerinin selamlarını bildirdikten sonra, taraf-ı şahaneden olan selâm ve istifsarı (hatır sorma) tebliğ etti. Ben de İmparator hazretlerine eski uhuvvetimizi (dostluğumuzu) hatırladıkları için teşekkür ettim. Sonra, benden vaktile deriğ buyurmadıkları (esirgemedikleri) yardımlarını, şimdi de biraderim hazretlerine tevcih etmelerinden duyduğum inşirâhı (ferahlığı) anlattım. Biraderim hazretlerinin selâm-ı şahaneleri'ne ve istifsârı hâtırlarına minnet ve şükranlarımı arz ettim.

Bu konuşma sırasında, beni büyük bir saygı içinde dinleyen Enver Paşayı tetkik ediyordum. Bu genç Paşa, şimdi benim akrabamdı. Yeğenim Naciye Sultan'la evliydi. Gençliği, melâhat-ı veçhiyyesi (yüzünün güzelliği) vakârına (ağır başlılık) gölge düşürmüyordu. Bütün mahcubiyeti ve sükûnetine rağmen, hadidülmi-zâç (öfkeli) ve muhteris bir insan olduğunu hemen fark ettim. Tuhaftır bana Hüseyin Avni Paşa'yı hatırlattı. Hem de hiç bir harici müşabeheti (benzerlik) olmadığı halde.. Belki bir mizaç müşabehetidir. Yalnız Hüseyin Avni Paşanın kabalığı, Enver Paşada nezakete, zekâsı kurnazlığa tahavvül (dönüşmek) etmişti. Bu çeşit insanlar bir yere bağlandılar mı, hele menfaatleri de besleniyorsa, sadakatlerine hudud yoktur. Almanların niçin kendisini seçtiklerini ve tuttuklarını kavradım.

Cereyan etmekte olan muharebelerden konuştuk. Askerlik işlerini anlatırken, söylediklerinden hiç bir şüpheye düşmüyor, büyük bir güven içinde konuşuyordu. Böyleleri belki iyi asker olurlar, fakat pek seyrek

orta halli bir kumandan olabilirler. Çünkü düşmanın asıl cephede değil, cephe gerisinde yenileceğini bile bilmiyordu. Hesaplarını yaparken, sanki her taburun başında kendisi gibi düşünen bir kumandan olduğunu sanmaktaydı. Hem de kendisi, vaktile kumandanlarından ayrı düşündüğü ve davrandığı için bugünkü yerine geldiği halde!

Koskoca Osmanlı ülkesinin Harbiye Nazırlığı, bu veçhi melâhat (güzel yüz) sahibi olmaktan ileri bir meziyyeti olmayan Asker'in eline kalmış olması hazin bir hakikattir. Bence, iyi bir Livâ kumandanı olabilmirdi Enver Paşa. İyi bir Harbiye Nazırının elinde de cidden fâideli işler görebilmirdi!

Aradan bir zaman geçti; bu sefer şahsen benimle konuşmak istediğini bildirdiler. Cepheler sökülmüş, kötü haberler gelmeğe başlamıştı. İstanbuldaki eski ve köklü aileler yıkılmış, ortalığı harp zenginleri kaplamıştı. Musahiplerimin, her gün yeni bir mağlubiyet veya yeni bir rezalet haberi taşır oldukları günlerdi. Uzaktan uzağa Kâbinede ihtilâf çıktığını ve Sadrazam Talat Paşa ile Harbiye Nazırı Enver Paşa arasında görüş farklarının belirdiğini işitir olmuştum. Benimle görüşme isteğini kabul ettim, geldi.

Yine son derece edebli ve hürmetkârdı. Fakat bu defa ayrıca samimi görünüyordu. Muharebenin geçirdiği safahatı kendi görüşüne göre hülâsa ve izah etti. Ben bunları dinlerken, Sadrazamla ayrıldığı noktalar da benden fikrî mesnet (dayanak) beklediğini fark et-

mekte gecikmedim. Böylece Talât Paşaya karşı beni kullanacaktı.

Müttefikler arasında muharebenin kayb edilmekte olduğu noktasında beliren fikir ayrılıklarını, hemen hiç bir şey saklamadan söylediğini zannederim; çünkü anlattığından daha kötüsü olamazdı! Ayrıca, karışımızdaki muharip devletlerin maddi ve manevî güçleri hakkında hükümetin elinde bulunan bilgileri de sayıp döktü.

O anlattıkça, ben devlet hesabına kan ağlıyordum. Hesaplar baştan sona yanlıştı. Devletin gücünü de düşmanların güçlerini de yanlış değerlendirmişler, böylece bugünkü feci neticeye yaklaşmışlardı. Ve daha fenası, asıl fenası, Devlet, bir kaç kişinin sözü haline gelmiş; bunların kendi aralarında ihtilâfa düşmesi yetmiyormuş gibi, bir de topu birden Alman müttefiklerimizin avucuna düşmüşlerdi!

Şimdi yeğenim Naciye Sultan'ın kocası Enver Paşa, akrabası sabık Padişah bana, akıl soruyordu: Ne yapalım?..

Her zaman ve her hâlde yapılacak bir şey vardır; fakat yapılacak şeyi yapabilecek biri de bulunmak gerektir. O gün de elbet yapılacak bir şeyler vardı. Fakat damadımız Enver Paşa ve onun arkadaşları, bunları yapabilecek ehliyet ve kiyasette insanlar değildiler. Bu yüzden kendisine hemen hiç bir şey söyleyemedim.

Söyleyemememin bir başka sebebi, yaptıkları değerlendirmelere güvenemiyordum. Sonra, eldeki is-

tihbaratın doğruluğu da şüpheliydi. Bunlar sağlam olmadığı müddetçe, doğru bir karar almakta ayrıca mümkün olamazdı. Kendisini kırmamaya çalışarak, uzun zamandanberi fiilî politikadan uzak yaşadığımı, politikanın sürekli bir takip istediğini söyledim. Fırtınaya tutulmuş bir geminin suvarisine, telsizle uzaktan akıl öğretmenin mümkün olmadığını anlatmak zorunda kaldım. Elbet, «Şevketmaap Biraderim Hazretleri bu işleri benden daha iyi bilirler» dedim. Bununla beraber şu anlattıklarına göre, münferit sulh aramanın Devletin hayrına olacağını ağızımdan kaçırdım.

Yarasına basılmış gibi irkildi. Talât Paşa ile bu hususta ihtilâfı olduğunu o zaman fark ettim. Demek, o babayânî Talât Paşa, bu cakalı damadımızdan daha akıllıymış!.. Hiç ummazdım doğrusu!.

Bir şey konuşmuş olmak için yeğenim Naciye Sultan'ın sıhhatini sordum, çocuğu ile ilgilendim, bir resmini istedim. Geldiği gibi hürmetkâr, fakat yaralı, yanımdan ayrıldığı zaman, ecdadımın elinde bugüne gelmiş Devletimin -tıpkı benim gibi - son günlerini yaşadığını anlamanın ümitsizliği içinde yapabileceğim tek şeyi yaptım: Secde-i rahman'a kapandım ve gözlerimden kanlı yaşlar akıtarak sabaha kadar «Senden başka imânımız yok rabbim!» diye yakardım. Ordularımız bütün serhatlarda perişandı, ricat ve bozgun halindeydiler. Bizi ancak allah kurtarabilirdi artık... Eğer kurtulamıyacaksak, rabbim bana, bu ölümden binbeter günleri göstermesin!. Son niyazım budur!.

BELGELER
ve
RESİMLER

**ABDÜLHAMİD'İN
HATIRA DEFTERİ
PEŞİNDE 30 YIL**

1944 yılının sonbaharıydı. Bursa'daki «BOZDAĞ KİTABEVİ»ne orta yaşlı bir kadın girdi. Elinde kilo ile satmak istediği kitaplar varmış.. Kimden kaldığını sordum : «Osman Senaî Bey'den» dedi.

Osman Senaî Bey, Atatürk'ün hocası, Türk - Yunan Savaşı'nın plânlarını yapan yaman bir kurmay, Türk diline bir gramer kazandırmış aydıındı. Son yıllarda bir Kamus üzerinde çalıştığını biliyordum. Kadınla anlaştık. Üç küfe dolusu kitap geldi.

Çoğu, askerlikle ilgili kitaplardı bunlar. İşe yararlarını eş - dost paylaşmışlar, gerişi bana gelmişti. Bunları arkadaki depoya doldurdum ve kitap meraklılarına gösterip büyük bir bölümünü elden çıkardım. Geriye küçük bir yığın kalmıştı. Çoğu, ciltsiz, parçalanmış kitaplar, beş - on sahifelik broşürler ve bazı kitapların içinden düşmüş formalardı. Bu formalardan birinin de Şemsettin Sami'nin «Kamusu Türki» sinden kopmuş olduğunu hatırlıyorum.

Demek Osman Senaî Bey'in dostları, kitapların üstüne üşüşmüşler, ortalığı karman - çorman etmişler, aldıkları kitapların tamam olup olmadıklarına bile bakmadan yağmalanmışlardı.

**Ehibba, şivei yağmada mebhut eyler âdayı
Hüda, göstermesin asar-ı izmihlâl bir yerde.**

Ben de geri kalan döküntüleri çöpe atmaya karar verdim. Son bir kez yığını karıştırıyorum; bir defter..

Üst kabı kopmuş ama formları dağılmamış. İçinde eski harflerle bir takım yazılar... «Osman Senâî Hoca'nın notları olacak» diye oracıkta yıpranmış sayfeleri karıştırmaya başladım. Hayır, not değildi bunlar.. Bazı anılar ve bazı açıklamalar vardı. Sait, Kâmil paşalardan söz ediyor, Mithat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa gibi ünlü kişilerle yaptığı konuşmaları anlatıyordu!...

Hemen defterin ilk sahifesine döndüm. Okunamıyacak kadar silik bir takım yazılar vardı. Kurşun kalemle yazılmış bu satırları okuyabilmek için aydınlığa çıktım. Şunlar yazılıydı:

«İşbu defter, Cennetmekân Sultan Abdülhamid Han-ı sâni hazretlerinin Beylerbeyi Sarayı'nda mahlûğ olunduğu 1333 senesinde dest-i mübareki ile tahrir etmiş olduğu hatıratı olup, vefatından beş sene sonra tab ve neşrolunmak üzere Lâyezbizig'e gönderilmesini vasiyet etmişken, hemen vefatını müteakip ahvâli hâzıra göz önünde bulundurularak mahalli maksuduna isâl edilen nüsha-i asliyesinden ehhem bazı mebahisin istinsahı suretiyle vücûda getirilmiştir.»

Defteri bir solukta okuyup bitirdim. Okuduğum her satır, her sayfa, o güne kadar bildiklerimi altüst ediyordu. Çok önemli açıklamalar karşısındaydım.

Her şeyi yüzüstü bırakıp, tarih ve fikir kitapları üzerinde bilgisine güvendiğim dostum Hulusi Köymen'e koştum. Defteri beraberce baştan okuduk. O da benim gibi her sahifede heyecanlanıyor, sigara üstüne sigara yakıyordu.

Bir tarih hazinesiydi bu!. Ancak, bu deftere ne kadar güvenilebilirdi?.. Abdülhamid gibi, gö. altında yaşamış bir padişahın hatıraları nasıl gizli kalamırdı?.. Ölümünde, nerede saklanmıştı?. Beş yıl sonra yayınlanması kime vasiyet edilmişti? Sonra, kim bu hatıraları Lâyezbîge göndermiş olabilirdi? İttihat ve Terakki ileri gelenleri, kendi aleyhlerinde olan bu vesikayı ele geçirmek istememişler miydi?..

Bu soruların karşılıklarını veremiyorduk. Ancak defterin sahibi olan Osman Senâi Bey, Askerî Ateşe olarak Almanya'da bulunmuştu. Ciddî bir insandı. Tarihe ve gerçeklere saygısı vardı. Öyleyse bu defter uydurma olamazdı. Bir kez de Bursa'daki tarihçilerle oturup konuşmayı kararlaştırdık.

Tarik öğretmeni Nazım Yücelt, Şeref ve Memduh beylerle biraraya geldik. Defter yeni baştan okundu. Şeref Bey, bu hatıraları daha önce gördüğünü ve Mütareke sırasında «UTARİT» adlı bir dergide bunların yayınladığını söyledi. Kendisinde bu derginin bir koleksiyonu da varmış, gitti, getirdi. Gerçekten defterdeki bütün bahisler bu dergide, defter sırasıyla yayınlanmıştı; hattâ defterin baş tarafındaki nota kadar aynen...

İki ihtimal vardı: Ya Utarit dergisi, bu defterden yararlanarak yayınıni yapmıştı; ya da bu defter, Utarit dergisinden kopya edilmişti. Kopya edilmiş olmasının zayıf gördüğümüz için, bu defterden yararlanılarak yayınlanmış olacağı kanısına vardık.

Nazım Yücelt, Abdülhamid'in padişah olduğu gün-

lerde de bir musahibine bazı hatıralar yazdırdığını ve İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Yıldız evrakı arasında bu notları ele geçirip yayınladığını söyleyince, kuşku bulutları biraz daha da dağıldı; ben defteri kitap halinde yayınlamaya karar verdim.

Kitap dizildi, başıldı, kapakları hazırlanıp cilde verildi. Fakat tam o günlerde ben kitapevini kapamak zorunda kaldım. Böylece «Abdülhamid'in Hatıra Defteri» de —Osman Senai Bey'in kitapları gibi— okka ile kesekâğıtçılara gitti. Bu baskıdan, eşe - dosta dağıtılmış onbeş - yirmi kitaptan öte bir şey kalmamıştır, sanırım.

Gel zaman, git zaman, aradan 14 yıl geçti, dostum Sabahattin Selek bir yayınevi kurmuştu. Kendisine, bu satışa çıkamadan yok olmuş kitaptan söz ettim, ilgilendi. Bendeki son kitabı da Selek'e verdiğimi hatırlıyorum. Selek yayınevi, işe gerçekten özen gösterdi. Kitabın başına, Abdülhamid'in bir biyografisini ve defterde geçen olaylarla ilgili bir araştırma yazısını koydu. Abdülhamid'in muhasiplerinden Besim Bey'e not ettirdiği ve İbnülemin Mahmut Kemal Bey'in Yıldız evrakı arasında bulup yayınladığı hatıralarını da kitabın sonuna ekledi. İki yüz sahifelik bu kitap 1960 yılında (Abdülhamid'in Hatıra Defteri) adile baştan yayınlandı.

Fakat talihsizliğe bakın ki, SELEK yayınevi de kısa bir süre sonra kapandı, bu baskıdan ne kadarının satılabildiğini kesinlikle bilemem. Ama hatıraların basın hayatımızdaki talihsiz hikâyesi budur...

Rahmetli Osman Senaî Bey, **Hatıralar**'ın kendisinde önemli görünen bazı parçalarını kopya ettiğini yazıyordu defterin başında. Önemli görmedikleri nelerdi acaba?.. Belki de onun önemsemediği parçalarda bugün için önemli gerçekler yatmaktaydı.

1918 yılında «**Hatıralar**»ın Layebzig'e gönderildiğini biliyorduk. Ama Lâyezbizig'de nereye?.. Bir basımevine mi, bir yayınevine mi, Millî Kitaplığa mı, bir dosya mı, nereye?.. Bu konuda hiç bir bilgi yoktu. Bu yüzden, aslının peşinden koşmanın yolları da kapalıydı. Üstelik bazı tarihçiler, «Böyle bir defterin aslı faslı yoktur. Mütareke'de biri uydurup yazmış olacak» gibi dayanaksız sözlerle beni aramaktan soğuttular. 1961 yılını bulduk.

1961 de, Ahmet Emin Bey'le (Yalman) görüşüyorduk. Vatan gazetesinden ayrılmıştı. bazı gazetelerde konuk yazar olarak kalemini kullanabiliyordu. Bu yüzden üzüntülüydü de.. Bana bir gazete çıkarmak istediğini söyledi. «Büyük Olay» niteliğinde bir yazı dizisi gerekliydi kendisine.. «Abdülhamid'in Hatıra Defteri» hikâyesini anlattım. Çok ilgilendi.. Heyecanlandı da...

— Şunun aslını bulalım, dedi.

— Nasıl?

— Araştırarak.. Sen hiç Abdülhamid'in kızlarıyla bu konuyu konuştun mu?..

— Hayır..

— Belki bir bilgileri vardır..

— Belki..

— Ben sorup öğrenirim..

Bir kaç gün sonra Ahmet Emin Bey, büroma geldi:

— Sordum, dedi.

— Peki, ne haber?..

— Kızları böyle bir hatıranın, babaları tarafından yazıldığını bilmiyorlar.

— E, peki?..

— Fakat böyle bir hatıra yazılmış ve Lâyezbizig'e gönderilmişse, her halde KOLZE yayınevine gönderilmişdir, diyorlar.

— Neden Kolze?..

— Bu Kolze yayınevi bir Almanca — Türkçe lüğât yayınlamış. ve lüks bir baskısını da özel olarak Abdülhamid'e sunmuş. Bundan çok duyulanan Abdülhamid, Kolze'ye bir Osmanlı nişanı göndermiş. Kızı, sonradan bu Her Kolze'nin İstanbul'a geldiğini ve babası tarafından huzura kabul edildiğini hatırlıyor. Hattâ Almanya'dan getirilecek bazı ufak - tefek için Berlin'deki elçiliğimize değil, Saray'dan bu Kolze'ye mektup yazırmış!.

Elimize önemli bir ipucu geçmişti. Ahmet Emin Bey'le düşündük, taşındık! ikimizin de o sıra Almanya'ya gitmeğe durumu elverişli değildi. Gitsek de iki dünya savaşı geçirmiş, hele son savaşta yerle bir edilmiş Lâyezbizig'de defteri ele geçirebileceğimiz çok şüpheliydi. Sonunda Ahmet Emin Bey, Almanya'daki bir dostuna mektup yazmayı ve bu yayınevi hakkında bilgi almayı düşündü ve öyle yaptı. Fakat gelen karşılık bütün ümitleri uçuracak nitelikteydi. Bu KOLZE yayınevi, 1923 yılında kapanmıştı ve sahiplerinin de nereye gitmiş olduğu bilinmiyordu.

Bunun üzerine ikimiz de işin ucunu bıraktık...



Yine böylece yıllar aktı geçti, tam 12 yıl.. Artık Abdülhamid'i de, hatıra defterini de unutmuştum. Geçen yılın nisanında (1973) sayın Kemal Ilıcak'ı ziyarette gitmiştim. Ordan - burdan konuşurken, söz döndü - laştı, eski padişahlara, derken Abdülhamid'e dayandı. Kemal Bey'e de bu «hatıra defteri» hikâyesini anlattım. İlgilendi. «Çok önemli bir vesika,» dedi. «Niçin ilgilenmiyorsun?..»

İşin güclüklerini sayıp - döktüm ve bunun denizde belli bir balığı aramak gibi bir iş olacağını anlattım. Hiç beklemediğim bir karşılık verdi:

— Sen araştırmacı değil misin?.. Araştırmacı ne demek?.. Bir ip ucu elde edip gerçeğe ulaşınca kadar gitmek değil mi?.. Elinde bir ip ucu olduğunu söylüyorsun..

— Fakat bunun maddî külfetleri var Kemal Bey... İhtimal zayıf, külfet yüklü.. Böyle bir riski göze alamam!

— Yâni, maddî durum demek istiyorsun.. Yardım ederim. Madem ki tarihimize ışık tutacak bir vesika - dır, Abdülhamid gibi üzerinde çok konuşulan bir padişahın hatıralarıdır, bu noktada paranının hesabı yapılmaz..

Düşündüm; iki büyük savaş geçirmiş bir ülkede, 55 yıl önce gönderilmiş bir defteri, kapanmış ve izi - tozu bilinmeyen bir yayınevinden aramak akıl kârı değildi. Ama hem araştırmacı olmak, hem buna «hayır» demek de mümkün olamazdı. •

— Peki Kemal Beyefendi, dedim. Öyleyse önce ihtimalleri biraz arttıralım, ben ondan sonra gideyim.

— Nasıl?..

— Sizin Almanya'da teşkilâtınız var, Tercüman'ı çıkartıyorsunuz. Büronuza talimat verin, KOLZE yayınevinin sahiplerinden birini ele geçirsinler. Ben sonra gidip araştırmalara başlayayım.

— Oldu, tamam..

dedi ve Abdülhamid'in hatıra defteri kovalamacası böylece yeniden başlamış oldu..

Zaman zaman Kemal Bey'le görüşüyorduk. Fakat Kolzeler bir türlü ele geçmiyordu. Aile dağılmış, her biri bir yere gitmiş, Lâyezbizig'le olan ilişkileri kopmuştu. Ara sıra Kemal Bey'in de umudu kırılır gibi oluyor, «Galiba sen haklı çıkacaksın. Daha yayınevi sahiplerinden birini bile ele geçiremedik,» diyordu. Gü-lüşüyorduk. Fakat

Evet, fakat 1974 yılının Eylül ortasında telefon çinladı, açtım, karşımda Kemal Ilıcak..

— Senin Kolze bulundu..

— Efendim?..

— Senin Kofze bulundu, diyorum. Çocuklar bu yayınevinin sahiplerinden birini bulmuşlar, adresini de tesbit etmişler..

— Bravo doğrusu.. Mucize yavaş yavaş gerçekleşmeğe başlıyor galiba..

— Ne zaman gidiyorsun?..

— Ne zaman mı?.. Hemen, beş - on güne kadar..

— Gel de görüşelim..

Telefon kapandı. Ben, «Mucize yavaş yavaş gerçekleşiyor» demiştim ama içimde hiç de ümit yoktu. Kolze yayınevinden birini bulmak ne işe yarardı? Bulunan bu kimsenin bakalım defterden haberi var mıydı?.. Tatalım vardı. Haberi vardı da defter kendisinde mi idi?. Hadi bir varsayım daha yapalım, defter de kendisindeydi. Defter kendisinde olduğuna göre, değerini de biliyor, demektir. Öyleyse saklamıştır. Ama İkinci dünya savaşının şehri yerle bir ettiği ana - baba gününde bir bomba da evine raslamışsa defterin hesabı mı aranırdı?.

Fakat, yine de bir kez gidip adamla konuşmalıydım. Belki vereceği bilgiler bile bana yararlı olabilirdi. Hazırlığımı yaptım, yola çıktım. Frankfurt hava alanında beni Tercüman Ailesinden Çetin Süer bekliyordu. Ertesi günü Lâyezbzig'de idik.

Kolze ile karşılaşmamız gerçekten çok heyecanlı oldu. Önce beni kabul etmek istememişti. Kimdim, kendisini nerden tanıyordum ve ne için görüşecektim?... Bunları soruyor, ben de bunlara doğru - dürüst karşılık veremiyordum. Çünkü, gerçeği söylediğim anda, «Böyle bir şeyden haberim yok,» diye kestirip atması mümkündü. Onun için Kolze yayınevinin yayınları arasındaki Türkçe - Almanca lügatı aradığımı söyledim. Bunun için İstanbul'dan gelmiştim. Kendisini beş dakika için olsun görmem gerekti. Önce, «Bu lügat bende yok,» dedi, sonra; Alman Millî Kitaplığında bulabileceğimi söyledi. Fakat buna rağmen direnince, istemeye istemeye evinin kapısını açtı.

Eski bir Alman evi idi bu. Sıra sıra dikilmiş büyük

apartımanların arasında sıkışıp kalmıştı. Eski eşyaların, o kendilerine özgü kokusu doldurmuştu ortalığı.. Müzelerin sessizliği vardı. Beni, kendi çalışma odasına aldı Her Kolze.. Ak saçlıydı. Ortadan uzun boyluydu. Yetmiş yaşlarında görünüyordu. Fakat konuşurken, «Yayınevi kapandığı zaman 23 yaşındaydım,» dediğine göre, 78 inin içindeydi. Oturduk.

Piposunu çekiştirerek konuşmaya başladı:

— Size faydalı olabileceğimi sanmıyorum. Böyle bir lügat vardı. Ama tahmin edersiniz, bunca zaman sonra benim bile ortada kalmam mucize! Savaştan önce, kitaplarımın arasında raslıyordum. Fakat çok yıllar oldu ki, görmüyorum. Her halde ya ev değiştirirken, ya kitapları yeniden yerleştirirken bir yerlere girdi. Şimdi bulamam.. Çünkü nerede olabileceğini bilmiyorum..

— Ben, bu lügatı aramıyorum..

Dedim. Piposunu ağzından çekerek hayretle yüzüme baktı. İyice işkillendiği her hâlimden belli idi. Biraz da kaşlarını çatarak konuştu:

— Bana öyle söylemiştiniz!.

— Evet.

— Peki benden ne istiyorsunuz?..

Bunu söylerken alt dudağı titredi. Belli ki korkmuştu. Bir ajanla karşı karşıya olduğunu sanıyordu belki de... Doğu Almanya'da yaşayanlar için bu tehlikeli bir lâbirentti.

— Abdülhamid'in hatıra defterini ...

Dedim. Hiç bir şey anlamamış gibi yüzüme bakıyordu:

— Abdülhamid'in hatıra defteri mi?..

Olanca sevimliliğimi yüzüme toplayarak konuştum:

— Evet, Abdülhamid'in hatıra defterini.. Yani, babanıza büyük Osmanlı nişanını veren, onunla dost olan Padişahımız Abdülhamid'in hatıra defterini.. Milletimizin tarihine yardım edeceksiniz, ışık tutacaksınız..

Karmakarışık olmuş yüzünün çizgilerini toparlamağa ve düşünmeğe çalışıyordu. Gözünü, yerdeki eski halıya dikerek bir süre sustuktan sonra:

— Siz kimsiniz, dedi; Benimle açık konuşun?.

— Ben, araştırmacı yakın tarih yazarıyım. Abdülhamid'in Beylerbeyi Sarayı'nda iken bir hatıra defteri düzenlediğini ve ölümünden sonra yayınlanmak üzere dostu olan babanıza gönderttiğini biliyorum. Abdülhamid için memleketimizde çok şeyler söyleniyor. Bunların gerçekte ne ölçüde ilişiği olduğunu anlayabilmek için, kendi fikirlerini öğrenmeğe çok ihtiyacımız var. Sırf bu maksatla Türkiye'den sizi görmeğe geldim.

Kuşkusu biraz dağıldı, yüzünün çizgileri biraz rahatladı. Piposunu daha geniş nefeslerle çekerek konuştu:

— Peki siz padişahınızı kovmadınız mı?... Şimdi onlarla niye ilgileniyorsunuz?..

— Evet, Cumhuriyetle yönetiliyoruz şimdi; padişahlarımızı da uzaklaştırdık. Ama tarihi değil tabii..

Gülümsedi.. Piposunu masanın üstüne bırakarak ellerini bacakları arasında kenetledikten sonra konuşmaya başladı:

— Babam çok severdi Abdülhamid Sultanı.. Onun verdiği nişanı hayatının en kıymetli varlığı olarak ölümüne kadar saklamıştır. Yazık ki, ölümünden sonra ablamda kaldı. Kaybetmişler. Ben de çok üzüldüm..

Buzlar çözülmüştü artık. Ben de ferahlamıştım.

Gülüşüyorduk. Ayağa kalkıp yazı masasının tah-ta kepengini indirdi ve bir şişe konyak çıkardı:

— İçer misiniz?..

Teşekkür ettim. O zamana kadar ilgilenmediği Çetin Süer'e baktı:

— Siz kimsiniz?..

— Tercüman Gazetesi'nde çalışıyorum. Şimdi de arkadaşşıma tercümanlık yapıyorum.

— İstanbul'da mı?..

— Hayır Frankfurt'ta... Gazetemiz Frankfurt'da da basılıyor

— Yaaa. Büyük gazete demek!..

Her Kolze Doğu Almanya'da yaşadığı için Batı'da olup bitenlerden haberli değildi. Konyaklarımızı yudumlarken sordu:

— Peki, beni nasıl buldunuz?..

Çetin Süer, aylar süren araştırmaları ve bir kitabevinde çalışan yaşlı kadının kendisine nasıl yol gösterdiğini anlatınca, Her Kolze iyice keyiflendi.

— Ahh Helga — dedi — nasıl, hâlâ güzel mi bari?..

Belli ki Helga, Her Kolze'nin eski bir gözağrısı idi. Kızıştı sohbet iyice. Ben, Her Kolze'den pek çok şeyler öğreneceğime artık iyiden iyiye inanmıştım. Fakat söz bir türlü Abdülhamid'e gelmiyordu. Apansız bir soru doğrulttum:

— Abdülhamid'in hatıra defterini niçin yayınlamadınız?.

Duraksadı. Kendisini suçlamışım gibi yüzüme alingan baktı:

— Ben o zaman 23 yaşında genç bir mühendis-tim. Babama yardım etmek için yayınevine boş zaman-larımda gider - gelirdim, kendi işim değildi bu?..

Benim için bir kapı daha açılmış, bir ışık daha belirmişti. Demek eldeki bilgiler doğru idi ve Abdülha-mid'in hatıraları Kolze yayınevine gelmişti.

— Öyleyse, babanız neden yayınlamadı acaba?..

— Söyledim ya, babam çok severdi sizin Sulta-nınızı.. Hattâ bizim Kayzerimiz Vilhem'den bile fazla.. Hem biliyor musunuz, bizim Kayzer, sizin Sultanınız Abdülhamid için ne söylemiştir?. Babam bunu sık sık başını sallayarak tekrarlardı. Demiş ki; «Ben politika-yı Abdülhamid'den öğrendim.» Büyük adam.. Nasıl, bu sözü biliyor muydunuz?..

Başımı salladım.

— Biliyordum Her Kolze.. İşte zaten bunun için hatıraları bulmak ümidi ile buralara kadar geldim ve sizi rahatsız ediyorum..

Birdenbire sordu:

— Siz Cumhuriyetçi misiniz?..

— Evet.

— Öyleyse Abdülhamid'e düşmansınız..

— Memleketimiz ellibir yıldanberi Cumhuriyet'le

idare ediliyor ve ben Cumhuriyetçiyim. Fakat ne Ab-dülhamid'e, ne de öteki padişahlara düşmanım.. On-ların bıraktığı imparatorluk olmasaydı, biz Cumhuriye-ti nerede kuracaktık?...

— Bravo... - dedi, sonra ekledi - Şimdi size inandım.. Öyleyse, birer konyak daha içebiliriz!.

Küçük kadehler yeniden doldu. Şöminede odunlar çıtırdar, alevler duvarlarda ışıklarla oynarken, Her Kolze hatıralarının içinden konuşmaya başladı:

— Size elimden geleni yapacağım. Fakat biliyorsunuz ki, bu hatıraların peşine düşmüş ilk insan siz değilsiniz?..

Bu kez şaşırmak sırası bana gelmişti. Demek ben-den önce de bu hatıraların peşine düşenler olmuştu. Kimlerdi bunlar acaba?.. Neden hatıraları bulamamışlardı?.. Yüzünün, en küçük bir kımıltısını bile kaçırmadan gözlerine bakarak susuyordum:

— Size, babama yardım etmek için yayınevine gidip - geldiğimi söylemiştim. 1918 - 1919 yıllarıydı.. Yayınevine bir takım fesli adamlar gelip - gidiyor, babamla konuşuyorlardı. Niçin gelip gittiklerini, ne konuştuklarını bilmiyordum o zaman.. Sadece görüyordum. Bir gün babam hastalandı. Son günleriydi bu... Beni çağırttı. Çocukları içimde en çok güvendiğinin ben olduğumu, ancak o zaman öğrenebildim. Bana dikkatle ambalaj edilmiş bir paket uzattı; «Bunu, sana emanet ediyorum», dedi. «İçinde çok değerli bir şey var, bunu iyi sakla!» Şaşaladım, fakat paketi aldım. Sonra bana şunları söyledi:

«Bak öğüdüm, bu sana verdiğim paketin içinde, benim büyük dostum Abdülhamid Suitanın hatıraları var. Ölmeden önce vasiyet etmiş ve yayınlansın diye bana göndertmiş. Dünyaya tesiri olmuş akıllı bir hükümdardır. Ben hatıraları okuttum, çok şeyler yazmış. Yayınlanması büyük yankılar yapar.. Fakat hatıraların

elime ulaştığı günleri biliyorsun, Yenilmiştik. Ne Almanya kalmıştı ne de Türkiye... İngilizler, Fransızlar her işimize karışıyorlardı. Üstelik Abdülhamid dostumun da düşmanıydılar. Türkiye'nin de durumu bizden kötü idi. Halâ da öyle.. Üstelik orada da Abdülhamidin düşmanları var..»

Babam bunları bana güçlkle söylüyordu. Üzüldüğünü görüyordum. Susturmak istedim. «Bunları sonra konuşuruz babacığım» demeğe kalktım, direndi ve anlatmasını zorluk çekerek de olsa sürdürdü:

«Bak oğlum, bu hatıraların peşinde çok adam var.. Kendisini deviren Jön Türkler bunun peşinde. Hatıraların bana gönderildiğini haber almışlar. Geldiler gittiler, benden bu hatıraları istediler. Vermedim, «Ben de böyle bir şey yok» dedim. İnanmadılar, bir İngilizini kullanarak elde etmeğe çalıştılar. Çok şükür dostuma ihanet etmedim ve hatıralarını bugüne kadar saklamaya muvaffak oldum. O, yayınevine gidip gelen fesli adamlar, hep bu sana verdiğim pakedi ele geçirmek istiyorlardı.»

Burada babamın gözleri yaşardı.

«Bak oğlum» dedi, «ne kadar yaşayacağım belli değil. Sen gençsin, benden daha iyi günleri göreceksin inşallah. Ben Dostum'un vasiyetini tutamadım. Ama sana vasiyet ediyorum. Ortalık düzelince bu hatıraları yayınla.. Fakat sakın düşmanlarına kaptırayım deme!. Mezarımda kemiklerim sızlar. İşte sana söyleyeceklerim budur. Hadi, şimdi paketi al ve git. Nereye saklayacaksan sakla.. Bundan sonrası sana emanet...»

Evet, babam böyle söyledi ve bir kaç gün sonra öldü. Yayınevini kapattık. Ben kendi mesleğime döndüm. Babamın tek vasiyeti olduğu için, paketi gözüm gibi korudum. Kardeşlerime bile babamın vasiyetinden söz etmedim bu güne kadar...

Bir ara, Millî Kıtıplığa vermeyi düşündüm. Orada hatıralar kaybolmazdı. Fakat babam, bana bu hatıraları Millî Kıtıplığa vermem için değil, yayınlamam için bırakmıştı. Dünyanın hâlini biliyorsunuz, bugün yarın derken yıllar geçti. Bir ara, o yıllar Avrupada olan Osmanlı prenslerinden birine vermeyi de aklımdan geçirdim. Ama yapamadım. Sonunda ikinci dünya savaşı geldi çatı.

Biliyorsunuz, barış olduğu zaman, Almanya'da taş üstünde taş kalmamıştı. Bu şehir en çok bombalanan şehirlerden biri... Bizim mahalle baştan aşağıya yıkıldı. Bir bomba da bu eve düştü. Ama görüyorsunuz, yarısı ayakta kaldığı için hâlâ içinde oturuyoruz. Hatıraların bulunduğu kitaplık odasına bir şey olmadığı için, paket de olduğu gibi duruyor.

Gözlerim yaşarmıştı. Derin ve büyük bir nefes aldım. Demek hayatta mucizeler de varmış!. Ben, böyle bir ânı yaşıyordum!

Her Kolze, ayağa kalktı. Bütün duvarı baştanbaşa kaplayan kitaplığına giderken durdu:

--- Daha bir kaç gün önce düşünüyordum. Ben ölüp gidersem, bu paket ne olacak, iki muhterem ölünün vasiyetini benden sonra kim tutacak diye... Siz bunu benden öyle bir zamanda aradınız ki, vermemem mümkün değil!. Belki daha önceleri olsaydı, söylemezdim, saklardım. Ama artık ben de babamın öldüğü yaşlardayım.. Size teslim edeceğim..

Sonra birden yüzünün bütün çizgileri katılaşıp bana baktı ve şehadet parmağını bana doğru sallayarak:

— Eğer Padişahınızın vasiyetini yerine getirmeyecek kadar sütsüz çıkarsanız- kendimi de onların içine katarak söylüyorum - üç ölünün âhını sırtınızda taşıyacaksınız!.

Hepimiz duygu ve heyecan içindeydik. Yaşadığımız, tarihin büyük ve dramatik parçalarından biriydi. Her Kolze, kitaplığın alt sürgülerinden birini sürdü, üstüste yığılmış kitaplarla dolu idi burası.. Eğildi ve kitapları teker teker çıkarmaya başladı. Kendisine yardım edecek oldum, beni eliyle durdurdu. «Hayır, bu hizmetli ben yapmak istiyorum. Zaten babama verdiğim sözü tutamadım. Bari bu küçük zahmetin zevkine varayım..»

Koca koca ciltleri kaldırırken, yüzünü kan kaplıyordu. Fakat dediğini yaptım ve ayakta işini bitirmesini bekledim. On dakika kadar sonra en dipten bir paket çıkardı. Dört yanından halâ rengi solmamış bir mavi kurdela ile bağlı idi. Bana uzattı:

— Buyrun, aradığınız emanetlerdir.

Bir hazine uzatıyordu bana. Ne yapacağımı kestiremiyordum. Yarı şaşkınlık içinde sordum:

— Borcumuz?..

Dünyanın en babacan yüzünü bana kaldırdı:

— Borcunuz mu?.. Evet, borcunuz... NAMUSLU

OLMAK...

Eline sarılıp öptüm. Bu insanlık tablosu karşısında çocuk gibi ağlamaktan kendimi alamadığımı söylemeye mecburum.

Köşesine giderken o babacan sesile konuştu:

— Ehh, şimdi birer konyak daha içeriz ya!...

Üçüncü kadehlerimizi yudumlarken konuşuyordu:

— Sizden şahsım adına tek bir şey rica ediyorum. Adımı açıklamayınız! Gerçi benim yaşıma, hiç bir şeyden korkulmayacak bir yaştır ama, yine de sorgu karşısında kalmak istemem. Biliyorsunuz, burada bir devrim oldu. Herkesden olduğu gibi benden de kıymetli eşyalarım ve kıymetli evrakım için bir bildirge aldılar. Size samimiyetle söylüyorum, neyim varsa yazdım. Ama bu «Hatıralar» aklımdan çıkmıştı. Belki, malım saymadığım, belki kıymetli olduğunu hatırlamadığım için olacak, bildirgeye koymayı unutmuşum. Bunda bir suç olacağını sanmıyorum ama yine de sorup soruşturabilirler, bu yaşta karakola-giltmenin hoş olmayacağını takdir edersiniz.

Adını ve adresini açıklamıyacağımızı Her Kolze'ye söz verdim. Bu sözü tutuyorum, çünkü Kolze, dünyanın bu en iyi insanlardan birinin gerçek adı değildir, takmadır. Gerçek adı, hatıraların aslı ile birlikte saklanmaktadır.

İşte, ikinci Abdülhamid Han'ın 58 yıl önce yazdığı ve benim tam otuz yıl peşinden koştuğum Hatıraların hikâyesi..

•Kalmasın âlemde allahım hiç bir hakikat nihân•

ABDÜLHAMİD'İN DİLEKÇESİ

Abdülhamid'in, öldürülme ve beş parasız kalma tehlikeleri içinde Devlete, Millete, Meclise ve Askere hitaben Selânik'ten gönderdiği dilekçenin tam metni.

(Sadeleştirilmiştir)

DEVLET, MİLLET ve MEBUSAN ve ASKERE Dİ-

lekçemdir:

325 senesi (1908) Nisanın dördüncü salı günü akşamı Ayân ve Mebusân tarafından seçilmiş Tebliğ Heyeti, hayatımın teminat altında olduğunu ve her türlü saldırıdan uzak bulunduğunu, oğlum Abdurrahim Efendi ve yakınlarımdan bir kısmının önünde, ailemin iştebileceği bir şekilde söylediler ve tebliğ ettiler.

Gecesi de Ferik Hüsnü Paşa, beraberindeki ordu ileri gelenleri ve subaylarla gelerek Tebliğ Heyetinin sözlerini doğruladılar; hayatımın hiç bir surette tecavüzlere ve taarruzlara hedef olmayacağını, ikinci ve üçüncü ordu ile asker, hayatımın korunmasının kefilisi bulunduklarını ve bütün milletin o yolda teminatta bulunduğunu ve Selanik'te hazırlanan yerde tam bir saygı içinde oturabileceğimi söyleyerek şayet bu noktada tereddüt edilirse, birlikte arabaya binerek ve elime rüvelver vererek -Tanrı esirgesin- bir tecavüz vukuunda önce kendisini öldürmekliğimi, vallah, billah, tallah kelimeleriyle yemin ve Kuran-ı şerifi de getirip ona da el basacağını söylemiş ise de, «Haşa, Allah esirgesin, ben katil ola-

mam» diyerek teminat ve yeminlerine inanılıp hususî tirenle Selânîk'e gelindi.

Burada gördüğüm nazik muamele ve subayların korunmam hususunda gösterdikleri gayretler gerçekten takdire değer. İyi ve kötü, fakat hâlis niyetle otuz-dört sene, vallahi ve billahi, geceli - gündüzlü devlet ve millete hizmet eyledim. Şeyhülislâm Efendi vasıtasile ettiğim yemine aykırı bir hâl ve harekette bulunmadım. Meşrutiyet aleyhine nüfuzumu kullanmadım. İstanbul'daki asker hâdisesinde vallahi malûmatım yoktur. İşte buralarını yeminle temin ederim.

Biraderim rahmetli Sultan Murad hazretleri yirmialtı yıl ömür sürüp maiyyetlerinde bir çok harem ağaları ve rahmetli Hayreddin Paşa'ya hizmet etmiş olan Sever Ağa ve gereği kadar bendegân ve saire bulundurdu: Saray hazinesinden ve mutfağından her türlü yiyecek, içecek ve diğer gereklileri kendileri için tertip ve rahat ömür sürmeleri her şekilde hazırlandı. Rusya askeri(nin) daha Ayastafanos'ta bulunduğu bir kargaşalıkta Ali Suavi olayı çıkması üzerine Müşarinüleyh hazretlerini hemen yanıma alıp, ortalık yatışınca yine eski yerine gönderildi ve vefatlarına kadar, korunması ve arkalanması noktasında ne ölçüde dikkat ve gayret harcandığı ve aileleri, benim ailem ölçüsünde aylık aldığı ve hasta ve illetli bir vücuda sahip oldukları halde, bunca müddet her türlü arzusuna ulaşmak suretile yaşadıkları apaçık ve sonra ölümleri ne yolda vuku bulduğu dahi hususi doktorı Rıza Paşa'nın raporu ile bellidir. Vefatlarından sonra, aileleri fertlerine kendi evlâdım

gibi bakarak refahları ve huzurları için hiç bir şey esirgenmedi. Hattâ, müşarünileyh hazretlerinin muhterem haremi baş kadınefendi, akıllı ve dindâr olup, sözü geçen Server Ağa aracılığı ile, ailemle birlikte maaş aldıkça, memnuniyetlerini bildirmek için yazdığı teşekkür mektupları hâlâ Saray'daki evrakım arasındadır.

Oğulları Selahaddin Efendi'nin aleyhimde bulunacağına inanmam; düpedüz uydurmadır.

İçinde bulunduğum felâketi hâlin anlaşılabilmesi, şöylece hülâsa edilebilir: Bir çok iyâlim ve bir çok evlâdım olduğundan, İstanbul'da bulunan oğlum Nureddin Efendi, kendi annesi ile diğer yaşlı kadınlardan müteşekkil aile fertleri, bugün de bir ekmek parçasına muhtaç haldedirler. Maaşım, şimdilik burada (Selânik'te) idareye yetmekte ise de, İstanbuldakilerin nafakalarına yardım edecek derecede değildir. Bununla beraber, bu yoksunluğun kaldırılması husunu Devlet ve Milletin dikkate alacağına eminim. Çünkü bütün şervetim ve varlığım müsadere edildi. Ferişan ve merhamet edilecek bir halde kaldım.

Bu tafsilattan tek maksadım şunlardır:

Önce kendimin, sonra evlât ve âyalimin hayatı her türlü tecavüz ve taarruzlardan uzak olduğu hakkında yapılan vaatler ve teahhütler, Ayân ve Mebusân ve Devlet ve Asker tarafından teminat altına ve karara alınsın; bu karar da açık bir dille, resmî ve yazılı olarak tarafımıza tebliğ edilsin.

Daha sonra, oturmakta olduğum Alâtini köşkü, namıma satın alınsın ve hayatımın sonuna kadar oturmaklığım için bana tahsis edilsin.

Ve en sonra, hizmetimde bulunanların şahsî hürriyetleri kendilerine tanınsın...

İşte dileğim şu üç şeyden ibarettir; zira, can korkusu insan için her an ölümdür. Hayat ise kutsaldır, ondan güvensizliğe düşmek gibi felâket olmaz. Bu sebeple, belirtilen üç şart karara bağlandığı ve yapıldığı takdirde, nasıl istenir ve kimin huzurunda gerekirse, bankadaki varlığımın teslimine dair kâğıdı yazmaya ve imzalamaya hazırım. Servetimin Asker için muhafaza edildiğini, bir gerçek olarak söyleyebilirim. Varlığım, keşke daha çok bulunsaydı da, hepsini birden Orduya bırakmak şerefine erişebilseydim.

Cenabı Hakka kasem ederim ki, bu geçici dünyada tek maksadım yalnız Devlet ve Millete dua etmek ve sayılı günlerimi bulunduğum yerde tamamlamaktır. Kesinlikle başka bir fikrim yoktur. Arzu olunacak surette teminat vermeğe hazırım. Bu sebeple, işbu arzuhalimin Mebusan Meclisi'nde okunması ile, büyük milletimin ve meşrutiyet devletinin görünmekte olan haşmet ve atıfetine nisbetle, ehemmiyetten uzak olan sözü geçen dileklerimin kabulünü rica ederim.

17. Cemaziyelâhir, 327 ve 22 Haziran, 325
(29 Haziran 1909)

ABDÜLHAMİD

MAHMUT ŞEVKET PAŞA'NIN CEVABI

Sultan Abdülhamid'in dilekçesi üzerine gazaba gelen Hareket Ordusu Komutanı Mahmut Şevket Paşa'nın Abdülhamid'e gösterilmek üzere 3. ncü ordu kumandanlığına gönderdiği ve kitabımızın 142. nci sahifesinde sadeleştirerek yayınladığımız telgrafın tam metni.

Şifre

Harbiye Dairesi

6011

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

C. 24 Haziran. sene 325.

Geçenlerde Hakan-ı Sabık'ın verdiği cevapta, nuku mevcudesini ikinci ve üçüncü orduların ikmal-i nevakısı için itâ eylediği ve Alâtını köşkünün namına mübayaası ile emr-i hak vukuunda yine hükûmete terkine muvafakat olunmak için şeref ve namus-u askeriyyeye iltica eylediği beyan olunuyordu; şimdi başka şartlar temhid olunarak taallül gösteriliyor.

Hakan-ı müşarünileyhin hayatlarına osmanlı ordusu zâmindir, ordunun bu zamanı mevcut için, büyük kuvve-i teşriyyeden ibaret olan Meclis-i âyan ve Mebusân'ın zamanı talep olunuyor ve kendilerinin elyevm Osmanlı Ordusunun yeddi muhafazasında bulundukları derhâtır edilmiyor. Osmanlı Ordusu hayatlarına zâmin iken başka teahhüdât talebinde bulunmasının ordunun namus ve şeref-i askerisini muhil olacağı ve her sene tebeddül etmekte olan Meclis-i Âyan ve Mebusan reisleri tarafından bu babda verilecek varaka-i

teahhüdiyyenin bir kıymet ve ehemmiyet-i hakikiyyesi olmayacağı feramuş olunuyor.

Bu hâlin ordu zabitanınca duyulduğu takdirde husule getireceği sui tesirâtın derecatı takdir olunmalıdır. Burası da ol veçh ile bilinmelidir ki, kendilerinin vefatı halinde bankalar mevduatının hükümetçe elde edilmesi âsan olacaktır.

İşbu telgrafnamenin kendilerine iraesile beraber hakan-ı müşarünileyhe betekrar müracaat buyurunuz; Almanyadan celp olunan banka memurları bir hayli vakit hâl-i intizarda bulunamıyacaklarından işarı sabık veçhile memurları huzuruna kabul ile kendilerine verilecek hesapnameyi imza edip etmeyeceklerini suret-i katiyyede öğreniniz; erbab-ı namusun nasayihini ismâ etmeyerek şu hal-i felâkete düçar olmalarına sebep olan tab'ı mütereddidânelerini terk ile hareket-i merdanede bulunmalarını kendilerine halisâne arz eyleyiniz, cevabınıza muntazırım efendim.

25. Haziran. Sene 325
Hareket Ordusu Kumandanı
Birinci Ferik
Mahmud Şevket

Üçüncü Ordu Komutanlığı, ertesi gün yukardaki telgrafa cevap vermiş olacak ki, daha ertesi gün Mahmut Şevket Paşa, aşağıdaki telgrafla 3. Ordu Komutanlığı'na yeni talimat vermektedir.

Üçüncü Ordûyu Hümayûn
Erkânı Harbiyye Dairesi

Üçüncü Ordu Kumandanlığına

C. 26. Haziran. 325 (Sadeleştirilmiştir.)

Sabık Hakân tarafından Mebusan Meclisi ile Orduya hitaben yazılıp posta ile gönderilmiş bulunan dilekçenin dikkat nazarına alınacağı ve ölene kadar hayat-ı hümayûnlarının Ordunun garanti ve kefaletinde emniyet altına alınacağı ve ömrünün sonuna kadar Selânik'de bırakılıp İstanbul'a nakledilmeyeceği beyân ve oturmaları için Alâtini köşkünün nam-ı hümayûnlarına satın alınması kararlaştırıldığından, bu kerre Doyçe Bank'dan alınacak paradan bedeli ödenmek üzere satış muamelesinin hemen yaptırılması rica olunur.

27. Haziran. 325

Bu Telgraf emri üzerine hazırlanan ve Sultan Abdülhamid'e verilen «derkenar» da aynen şöyledir:

Derkenar:

Sabık Hakan Abdülhamid Han hazretlerinin hayat-ı hümayûnlarının Ordunun garanti ve kefaletinde olarak teminat altına alınmış olduğuna ve müşarüniyleyin ömrünün sonuna dek Selânik'de bırakılıp İstanbul'a nakledilmeyeceğine dair Birinci ve İkinci Ordu Müfettişi ve İstanbul Hareket Ordusu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa hazretlerinden gelen, sureti yukarda yazılı telgrafta belirtilen teminatı pekiştirerek sunarız.

22. Cemaziyülâhır, sene 1327 ve 28 Haziran, 1325
Erkânı Harbiyye Reisi Üçüncü Orduyu Hümayûn
Kumandanı

Mirliva
Ali Rıza bin Süleyman

Ferik
Mehmet Hadi

Hakan-ı müşarünleyhin

Erkânı Harbiye
Birinci Şube Müdürü
Kaymakam

Muhafaza memuru

Kolağası

İsmail Halil Recai Manastır.

Rasim Celâleddin bin Fazlı

PADİŞAHA BİR SULKAST İHBARI VE ABDÜLHAMİD'İN TUTUMU

Ondört yıl Mabeyn kâtipliği yapmış, daha sonra Dahiliye Nazırı olmuş Reşit Bey, zaman zaman Abdülhamid'in gadrine de uğramıştır. Bu bakımdan, yayınladığı hatıraların ciddiyetine güvenilebilir. Reşit Bey kitabında şunu anlatıyor:

«Şahit olduğum vekayiden biri de şudur: Bir perşembe sabahı Bükreş sefaretinden bir şifre geldi, açtık. Diyordu ki: **Romanyalı filân adam sefarete müracaatla önümüzdeki Cuma günü Şazlı Dergâhındaki camiye selâmlık resmi ifası için teşrifi şahane vuku bulursa, sulkasta maruz kalacağını ve camilin ci-varındaki mecralara dinamit konulmuş olduğunu mahremâne haber veriyor.**

Mesuliyeti, muhbire ait olmak üzere arzı malumat ediyorum.

Bu telgrafı yazan, eski Mabeyn kâtiplerinden Kâzım beydi. Bu zat, şahsının, memuriyetinin namus ve haysiyetini tamamen takdir ile icabına ihtimam eder, doğru sözlü, doğru özlü bir insandı. Bu Jurnalın isaline (ulaştırılmasına) tavassuta (aracılığı) da mâzur idi. Çünkü evvela tavassuttan istinkâfı (vaz geçmesi) muin (Koruyucu) sıfatile cürme iştirak demek olurdu. Saniyen, dünyanın hiç bir tarafında hiç bir me-

mur, aynı halde başka türlü hareket edemezdi. Nitekim, jurnalın ne maksatla ve ne taraftan haber verildiği açıkca anlaşılmakla beraber, Başkâtip Süreyya Paşa da derhal arza mecbur oldu. Padişah, Cuma gecesi camiin civarındaki su ve helâ yollarında bir tahariyat (araştırma) icra ettirdikten sonra, ertesi cuma günü selâmlık resmini orada icra ve cuma namazını o camide edâ etti.

Fakat bir daha şazlı camiine gitmedi.

Şazlı şeyhi Zafir efendi, kimseye zarar vermez, devlet işlerine karışmaktan çekinir ve gerçekten muhtekit bir âdemdi. Sultan Hamidin bu zatı nasıl tanıdığını bilmiyorum. Efendiliği zamanındaki züht ve salâhına ve duasına müstecap olacağına itimat etmiş olması ihtimalidir. Senede bir iki defa o camiye Selâmlık eder, Şeyh'in bu suretle de duasını alırdı. Serencebey yokuşunda, fakat aradaki boş bir arsadan dolayı, Şazlı dergâhının karşısına yerleşmiş olan Ebül Hüda, Şeyh Zafiri'nin bu iltifatı seniyyesine alenî haset ederdi. Kendisinin mazhar olmadığı şereften onun da mahrum kalması için tertip ettiği bu yalancı jurnalı, Hariciyye Nezaretinde bilmem ne işle muvazzaf ve her halde kendisine müntesip Vais efendi isminde serseri bir levanten vasıtasile Bükreş'e göndererek oradan takdimine Sefareti mecbur ettiğini ve bu dolambaçlı yolu ihtiyar etmesindeki külfetin uydurduğu jurnalın sahibini korkutarak Padişah nazarında düşürmek emeline müstenit bulunduğunu, hâle vakıf olanların hepsi derhal anladılar; Padişahın da bu meyanda bulunduğu inanmak isterim. Lâkin te-

lâkkinin mahiyeti ne olursa olsun, her şeye rağmen Ebül Hûda'nın maksadı hasıl oldu.»

**Cemal Kutay : Türkiye İstiklâl ve
Hürriyet Mücadeleleri Tarihi,
sayfa : 5558**

Yayına hazırlayanın notu:

Bu belge, bir çok bakımdan Abdülhamid'in hatıra defteri ile ilişkilidir. Özellikle Abdülhamid'in en çok üstünde birleşilen noktalarından birisi, onun vehimli ve korkak olduğudur. Oysa, güvenilir bir kaynak olan Reşit Bey'in anlattığına göre, bu olaydaki tutumu ile ne korkaktır, ne de vehimlidir. Üstelik akıllıdır da. Çünkü ihbarı değerlendirmiş, camiye giden yolların üstündeki su yollarında bir arama yaptırdıktan sonra, ertesi günü pervasızca bu camiye giderek Cuma Namazını kılmıştır. Eğer vehimli ve korkak olsaydı, Cuma Selâmlığını başka bir camide yaptırması pek kolay ve tabii idi.

Bir daha bu camiye gitmemesi ve Şeyh Zâfir Efendiye ve Şazlı camiine bir daha uğramaması sebebine gelince: Hatırlanacağı gibi, Abdülhamit hatıralarında Ebül Hûda'dan çok yararlandığını, onun yolu ile Hindistan ve Türkistana dervişler göndererek Rus ve İngilizleri tedirgin ettiğini, kendisini bir istihbarat ajanı olarak kullandığını, hatta İngilizlerle gizli müzakerelerde aracılığını kabul ettiğini yazmaktadır. Kendisi için böylesine gerekli bir kimseyi kıskançlığa sürüklediğini fark edince, bir daha Şazlı Camiine gitmemesi ve Şeyh Zafir Efendi ile ilişkilerini gevşet-

mesi dikkatli bir devlet adamı politikası gütdüğü fikrini kuvvetlendirir.

REŞİT BEYİN HATIRALARI

Eski Dahiliye Nazırı Reşit Bey (Rey) hatıralarında Sultan Hamid için şunları anlatıyor.

(Sadeleştirilmiştir).

«Osmanlı Padişahları içinde, Sultan Abdülhamid kadar şahsen namuslu, afif ve devlet hazinesine değer vereni azdır. İkinci Abdülhamid tahta geçmeden önce kendi siyasetine karşı olacaklarını tahmin ettiği adamları bile okşamış, tahtına merdiven yapmış, padişah olduktan sonra da onları bir müddet iyi tutmuş, fakat sonra birer bahane ile birer tarafa uzaklaştırmıştı. Meşrutiyet inkılâbından sonra Abdülhamid'i kötüleyenler, onun kibirli, azâmetli, kimden gelirse gelsin hiç bir itirazı dinlemeyen bir adam olduğunu da söylüyorlardı. Fakat gizli kalan birçok hakikatler, acele verilen bu hükümlerin birçoklarını değiştireceğe benziyor. Abdülhamid, kendisine bağlılıklarından, sadakatlerinden emin olduklarının mütalâalarına ve itirazlarına değer verir, onları dikkat ve alâka ile dinlerdi. Makûl bulduklarını yerine getirmekten adeta haz duyar, onları takdir ve taltif ederdi.

Abdülhamid'e itirazlarını pervasızca yapanlardan biri de hazine kâhyası Hasan Şevki Beydi.

rayı'nda Hırka-i Saadeti ziyaret töreninden sonra Sultan Abdülhamid Hazine-i Hümayun'da mahfuz bulunan Üçüncü Sultan Mehmet'in muhteşem ve murassâ sorgucunu istemişti.

Yavuz Sultan Selim'in kurduğu geleneğe uyarak, Hasan Şevki Bey, mutâd kimselerle beraber sorgucu hazineden çıkarmış, gümüş bir tepsi içine koyarak Bağdat Köşkü'nde Abdülhamid'e sunmuştur. Hazine kâhyası huzurdan çıktıktan sonra, baş mabeyinci Hacı Ali Paşa'ya demiş ki:

— Efendimizin ulu ecdadı Hazine-i Hümayûnlarına birçok şeyler koymuşlar, vermişler, fakat buradan bir habbe bile çıkarmamışlar ve alamamışlardır. Eğer Şevketmeap efendimiz bu sorgucu götürceklerse, doğrusu ben kullarını çok mahzun edecekler!...

Baş mabeyinci bunu Sultan Hamid'e arzeden-
ce O:

— Ben bunu muvakkaten alıyorum, kızım Ayşe'ye yaptıracağım taca örnek tutacağım. Bayramın birinci günü iade ederim; demiş ve yazdığı bir senedi de uzatarak ilâve etmiş:

— Şunu da kendisine ver.

Abdülhamid zamanında muayede merasimi (Bayram töreni) bazan Dolmabahçe Sarayında, çok kere de Yıldız Sarayı'nda yapıldı. Bu yıl da Yıldız Sarayı'nda yapılacaktı. Hazine-i Hümayûnda kadife torba

içinde muhafaza edilen altın taht, her yıl olduğu gibi arife günü, yerinden hususî merasimle çıkarılmış, Saraydan gelen kapalı bir arabaya konarak hazine kâhyası tarafından yanında beş, altı kişi olduğu halde, Yıldız Sarayı'na götürülmüştür. Muayede töreni bittikten sonra Hasan Şevki Bey Abdülhamid'in senedini Hacı Ali Paşaya vererek:

— Lütfen sorguçun iadesini temin buyurunuz! Demiş. Başmabeyinci huzura girmiş, münasip bir dile sorgucu hatırlatmak isteyince Abdülhamid:

— Senedimi getirmiş mi? demiş ve:

— Evet Şevketmeap efendimiz buyurunuz! Diye takdim etmiştir. Abdülhamid sorgucu iade ederken:

— Hasan Şevki Beye selâmı şahanemi söyle ve kendisinin vazifeşinaslığından memnun olduğumu da tebliğ et. Şu yüz altını da ver, bayram harçlığı yap-sın! demiştir. Hazine kâhyası sorgucu ve ihsanı şahaneyi alıp şükranlarını Padişahın ayağına yüz süre-rek belirttikten sonra, Topkapı Sarayı'na gelmiş, yüz altını beraberinde bulunan arkadaşlarına dağıtmış-tır.

Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi yazarı **Cemal Kutay**, tarihinin 6176 sayılı sayfasında **Namık Kemal'i beraat ettiren mahkeme kararından bahsederken şöyle diyor:**

— Cinayet mahkemesi reisi Abdüllâtif Suphi Paşa, Kemal (Namık Kemal) hakkında beraat (yahut vazife dışı) kararı verdi. O gün cinayet mahkemesi bir dağ kadar büyüktü ve mahkeme reisi bir dağ tepesi kadar yüksekti.

Bu sırada bir büyük adam ve bir yüksek adam daha vardı: Sultan Hamid! Kemal hakkında beraat (yahut vazife dışı) kararı veren mahkemenin reisine, Abdülhamid, kin beslemeyecek kadar büyük ve yüksek oldu ve bu karardan sonra Abdüllâtif Suphi Paşa'yı, üç defa Evkaf, iki kere Maliye ve bir kere de Ticaret Nazırı yaptı.

Bu beraat kararını veren mahkemenin azasından Lebib Efendi de, yine Abdülhamid zamanında resmî yerlerin en yükseği olan Temyiz mahkemesi baş Müddeiumumiliğine geçti ve Bâlâ rütbesi aldı ve kendisine birinci rütbeden Osmanî ve Mecîdî nişanları altın ve gümüş, imtiyaz madalyaları verildi.

Not : Cemal Kutay genellikle Abdülhamid'e muhabbetli olmayan tarihçiler arasında bilinir.

**ABDÜLHAMİD DEVRİNİN
ÜNLÜ BANKERLERİNDEN
ZARİFİ ANLATIYOR :**

«Osmanlı Şehzadeleri içinde Hamid efendi kadar tutumlu, hesabını bilen, sermaye ve sermayeyi değerlendirme hesaplarında bilgili bir zat tanımadım. Bu özelliği daha fazla hasbî idi. Fevkalâde zeki, hızlı bir anlayışa sahip, her şeyin püf noktasından bilgili olmak için gayret eden, karşısındakini sükûnetle dinleyen bir şahsiyettir. Yüzünden ne düşündüğünü anlamak imkânsızdır.

Fakat, Şehzadeliği zamanından beri saplandığı fikirler vardır. Çok geç güvenir, fakat güvencini basit hadiseler karşısında bile duraksamadan geri alır. Kendisi ile sürekli ve kopmayan münasebetler sağlanması çok zor olduğuna inanmışımdır. Bir noktada tereddüt ettiği ve şüphelendiği zaman, konuyu ustalıkla o noktaya getirir, şüphe ve endişelerini perkitmiye çalışırdı. Bu duygusunun, peşin verilmiş kararlarda bir çeşit mantık ve vicdan huzurunu sağlamak için kendi kendisini etkilemek anlamında olduğunu söyleyebilirim.

Mithat Paşa'nın memleketten uzaklaştırılması olayını duyduğum zaman, çok endişelenmiştim. Memlekette bir karışıklık çıkabilirdi. Bu his ve düşüncelerimi mabeyin müşiri Salt Paşa'ya açıkça söyledim:

— Paşanın (Mithat Paşa) üç ayda yaptığını üç saatte yıktınız. Neticelerden çekinmiyor musunuz?

Dedim. Bu sözlerimi Sait Paşa Hünkâr'a arz etmiş olacak ki, aradan uzun zaman geçtikten sonra bir çün bana, şu sitemli sözleri söyledi:

— Üç ayda yapılanları üç saatte yıksak bile, neticelerini idrak ederek bu kararları aldığımız anlaşılmalıdır. Bu bizim saltanat hukukumuzdur.

Ve, benim birşey söylememe fırsat bırakmadan konuyu ustalıkla değiştirdi.

CEMAL KUTAY :

Türkiye İstiklâl ve Hürriyet

Mücadeleleri tarihi

Sayfa : 6266-67

ABDÜLHAMİD VE KOLERA

Dr. Osman Şevki Uludağ (Vakit - Yeni Gazete)
nin 1 Kasım 1974 tarihli sayısında 1892 kolera
salgınından bahsederken Sultan Abdülhamid
hakkında (intak-ı hak) kabilinden şöyle yazı-
yor:

Hastalık yine Mısır'dan atlayarak İzmir'de yayılmıştı. Oradan memleketin başka taraflarına ve İstanbul'a bulaşmıştı. İstanbul doktorları arasında kolera'yı tanıyanlar çoktu. Ancak, sarayda bulunan doktorlar kolera bahsinde ikiye ayrılmıştı. Bunlardan bir kısmı hastalığın kolera olmadığını söylüyordu. Saray mensubu doktorlar arasında (mikrop)a inanmayanlar bile vardı. Bunlar padişaha yakın bulunmalarından is-

tifade ederek fikirlerini tek bir surette yayıyorlardı ve bu yüzden mücadele tedbirleri alınamıyordu.

Bizzat padişah Abdülhamid sarayın çeşme ve musluklarından aldığı sularla muhtelif şişeleri doldurarak ayrı ayrı kimyagerlere (bakteriologlara değil) gönderiyordu. Aldığı raporları karşılaştınca muhtelif ayrılıklar görüyordu. Bütün bunlar onun vehmini arttırdıkça arttırıyordu. Bir taraftan hekimlerin birbirini tutmayan sözleri, bir taraftan ölümlerin artışı Sultan Hamid'i pek sinirlendirmişti. Padişaha en yakın bulunan hekimler sadece onun vehmini gidermek için sözler söylüyorlardı.

Bu esnada ortaya genç bir hekim çıktı. Bıyıkları büyümemiş olan bu hekim Avrupa'dan henüz gelmişti. Kendisi cild ve firengi mütehassısı idi ama, çok cevval ve girgin olduğu nispette pervasızdı. Babası eskiden Askerî Tıbbiye Mektebinde başkâtip Muhtar Efendinin tesiri henüz unutulmadığı için saraya girebiliyordu. Bu adam, geçenlerde kaybettiğimiz Doktor Celâl Muhtardır. Celâl Muhtar o vakit hastalığın kole-
ra olduğunu celâdetle söyleyen ve bu hususta en ileri giden bir zattır. Bu zat davası tahakkuk etmediğ takdirde her türlü fedakârlığa razı olduğunu söylerken sarayda ona dudak bükenler vardı.

Padişah birbirine aykırı olan hekim fikirleri arasında şaşırmış olmakla beraber, Celâl Muhtarın iddiasına kıymet verdi ve işi ecnebi mütehassıslara bırakmayı kararlaştırdı. (Pastör) ile muhabereye geçti. Ondan yardım istedi. Daha evvel (Pastör) müessese-

sinin kurulması için onbin altın gönderen Türkiye, (Pastör) tarafından seviliyordu. Padişah da ona ayrıca birinci rütbeden murassa Osmani nişanı göndermişti. (Pastör), padişahın müracaatı üzerine kendi adamlarından en değerlisi olan (Şantimes)i İstanbul'a gönderdi ve onun sayesinde hastalığın kolera olduğunu öğrenince tavsiyelerini tatbik etti. Az zamanda kolera mağlûp edildi.

Baş düşmanları arasında tıbbiyeliler bulunmakla beraber o tıbbiyeye hizmet etmekten geri durmamıştır. Abdülhamid, eline geçirdiği (Şantimes)i iltifatlarına boğmuştur. Ona hediyeler, ihsanlar vermiştir. Hattâ ona Bâlâ rütbesi bile tevcih etmiştir. Zamanı şairleri bu vakayı şöyle hicvederler:

Tertemiz şapkayla gelmişken bu şehre (Şantimes) Rütbe-i bâlâ ile glydirdiler bir yağlı fes!

Padişah Abdülhamit, ortalıkta kolera hafifleyince artık işlerin yoluna girdiğini gören (Şantimes)e daha çok vaadlerde bulunarak Türkiye'de kalmasını ondan rica etmiş olmakla beraber, o Paris'te yapacağı şeyler olduğundan bahsederek dönmekte ısrar etmiştir. Bunun üzerine padişah yine bizzat (Pastör)e müracaat ederek (Şantimes)i Türkiye'ye vermesini rica etmiş (Pastör)den de onu kendisinden istemesini sağ kolundan mahrum edilmemesini rica ederek, Türkiye için onun kadar faydalı olabilecek bir hekim seçip göndereceği vaadini alınca artık ısrardan vazgeçmiştir. Meşhur (Nikol)ün Türkiye'ye gelip yerleşmesi ve uzun müddet de çalışması bu hadisenin eseridir ki, Türkiye, bakteriyoloji ilmini ona borçludur.

SARAY NASIL ÇALIŞIRDI?

•Hiç aldanmamış olmaksızın iddia ederim ki, o zaman Başkitabet Dairesi, intizam, inzibat, muamelâtta sadelik ve sür'at itibariyle Babıâll'ye ve diğer Nezaretlere faik idi. Burada hiç bir kâğıt parçasının kaybolmasına hiçbir muamelenin kontrolden kaçmasına imkân olmadığı gibi, işlerin sürüncemede kaldığı da vaki değildir. Çünkü Başkitabet Dairesine girip çıkan mesaili (meseleleri) bizzat Abdülhamit kontrol ederdi. Daire-i kitabete gönderilen herhangi bir tezkere ve arizayı vürudu akabinde Hünkâr'a başka taraflardan haber verirlerdi. Daire-i kitabet vasıtasıyla tebliğ olunan iradeler hakkında günü gününe Abdülhamit'e hesap vermek mecburiyeti de vardı. Bu itibarla, bir taraftan Padişahın sıkı murakabesi diğer taraftan kâtip beylerin samimî vazifeşinaslıkları daire muamelâtını makine gibi işletmekte idi.

Başkitabet dairesinin vazifesi hükümdar ile, devair-i resmiye arasında tebliğ ve tebelluğa vasıta olmaktan ibaretti. İkinci kâtip, Baş mabeynci, mabeynciler hususî şifre kalemi vasıtalarıyla Hünkâra arzolunan bazı muamelât ile bendeğan ismini taşıyan kimselerin vasıta oldukları jurnaller müstesna olmak üzere, bütün maruzat-ı resmiye Başkitabet kanalından geçer, burada kayd olunarak Hünkâr'a takdim olunur, gerek bunların cevapları, gerek re'sen sâdır olan irade-i seniyeler bu daireden lâzım gelenlere tebliğ edilirdi.

Maruzat şu suretle Saraya gelir idi: Mülki İşleri Sadrazam, İlmîyyeye müteallik umuru Şeyhülislâm, Bahriyyeye bu kâğıtları Bahriye Nâzırı, umuru askerîyyeye talluk eden maruzatı Serasker, Tophaneye ve Mekâtib-i askerîyyeye ait olan evrakı Tophane Müşiri, Hazine-i Hassaya ait umuru Hazine-i Hassa Nazırı takdim ederdi. Padişaha resmî tezkere göndermek, yâni, büyük kâğıda yazılı resmî maruzatta bulunmak hakkı bu Nezaretlere mahsus idi. Bunlardan maada diğer Nezaretlerin kâffesi maruzatta bulunabilirse de, bu maruzatın adına «hususî» derlerdi.

Sultan Hamid Babîâli ve diğer Nezaretlerden gelip torba içinde kendisine takdim olunan tezkerelerden kabul ettiklerini, her birinin arkasına tarih koyarak, gene dairei kitabete lade ettiği zaman bunları bir zarf içinde gönderirdi. Sultan Hamid, zarf içinde kaç tezkere varsa zarfın üstüne bunu ve saat kaçta teslim olduğunu işaret eder, zarfın arkasına da imza yerine (malûm) kelimesini yazardı. Bu zarfı getiren adamın vazifesi bir makbuz senedi almaktır. Bu makbuz senedine zarftan çıkan tezkerelerin adedi ve herbirinin numarası, getirdiği yazılır, altına Başkâtib imza ederdi. Sultan Hamit bu makbuz senedine o kadar ehemmiyet verirdi ki, behemehal eline teslim olunmasını isterdi. Mabeyn Başkâtibi TAHSİN PAŞA'nın Hatıratından

**SULTAN HAMİD'İN
RUHANİYETİNDEN
İSTİMDAT**

**Nerdesin, şevketli Sultan Hamid Han,
Feryadım varır mı bârigâhına?**

**Ölüm uykusundan bir lâhza uyan,
Şu nankör..... bak günahına!**

**Tarihler ismini andığı zaman,
Sana hak verecek, hey koca Sultan;
Bizdik utanmadan iftira atan
Asrın en siyasi Padişahına!**

**Divâne sen değil, meğer bizmişiz!
Bir çürük ipliğe hülya dizmişiz!
Sade deli değil, edepsizmişiz!
Tükürdük atalar kalbigâhına.**

**Sonra, cinsi bozuk, ahlâkı fena,
Bir sürü türedi, girdi meydana.
Nerden çıktı bunca veled-i zina?
Yuh olsun bunların ham ervahına!**

Rıza Tevfik

**MİTHAT PAŞA'YA
İNGİLİZ SEFİRİNDEN
GELEN MEKTUP**

**Mithat Paşa, henüz Türkiye'ye dönmeden, Gi-
rit adasında bulunduğu günlerde İngiliz Sefiri
sör Osten Layard'ın bir mutemedinden 3 Ekim
1878 tarihli aşağıdaki mektubu almıştı.**

Altes;

**Sefir Sör Austin Layard bana dedi ki: Sadarette
bulduğunuz sıralarda her gün sofranıza oturan adam-
lardan birinin, Rus Generali İgnatıyef'e para mukabi-**

linde casusluk ettiğine dair eline gayet kesin deliller geçmiş. Sadık bir adamınız olduğunu zannettiğiniz bu casus, sofranızda konuşulan şeyler hakkında, her gün Rusya Sefirine muntazaman raporlar vermekteymiş.

Sefir cenapları bundan başka, Padişahın etrafında Ruslardan para almakta olan adamların bulunduğunu da haber almış. Altesiniz hakkında Abdülhamid'in vehmini tahrik edenler ve bunun sonucu olarak uzaklaştırılmanıza sebep olanlar da bunlarmış... Bu sebeple Sefir hazretleri, Abdülhamid'e sizden bahsederken, çok ihtiyatlı bir dil kullanmak zorunluğunda kalıyormuş ve söylediğine göre, Viyana'da bulduğunuz bir sırada Padişahın ihsanını reddetmiş olmanız da fena tesir yaratmış.

Sefir cenaplarından aldığım talimat üzerine, Altesinize şunu da bildirmek isterim ki, Abdülhamid, her ne kadar, sizi bir aralık Girit'e Vali tayin etmeyi düşünmüş ise de, Sefir elinden geldiği kadar buna engel olmaya çalışmış. Zira, Girit'deki hoşnutsuzluk azalmayacağı için, ne yapılsa beyhude olacak ve büyümekte devam edecekmiş. Zaten, memleketinize faideli olabilmeniz için, mutlaka bundan daha yüksek bir makama geçmeniz icap ediyormuş... Sefir, Altesinizle bir yerde buluşup görüşmeyi çok arzu ediyorsa da, buna, şimdilik imkân görememektedir. Kendisi ile gizli olarak yazışmak istediğiniz takdirde, Sefiri çok memnun edersiniz.

Sefir, sizin şahsî iştirakiniz olmadan, Türkiye'de devam edilecek islâhatın büyük güçlüklerle karşılaşacağına kanîdir. İngiltere'nin Doğu'da takip etmesi en uygun olacak politika ile, Türkiye'de yapılması lâ-

zım gelecek islâhat hakkında vereceğiniz fikirler, Sefir tarafından büyük bir ehemmiyet ve alâka ile telâkki edileceğinden şüphe etmeyiniz. Sefire, doğrudan doğruya yazmayı daha muvafık gördüğünüz takdirde, benim vasıtamdan büyük bir güven içinde faydalanabilirsiniz. Sizi şerefimle temin ederim ki, Sör Austin Layard ile yapacağınız yazışmadan kimsenin asla haberi olmayacaktır.

Hürmetlerimle...

Cemal Kutay : Türkiye İstiklâl ve
Hürriyet Mücadeleleri Tarihi, Say : 8368

İngilizlerin ünlü Başvekili Disraeli, Lord Salisbury'e Abdülhamid için şunları yazıyor:

«Avam Kamarasının 'Mavi Kitap'ını çevirtmiş. Foster'ın Bulgar sorunu üzerindeki söylevlerini de okumuş! Hem de bir tek karısı var. Bir Roxalana! Acaba bir muhteşem Süleyman olabilir mi?»

BLAK, 538

Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat, hatıralarında aynen şunları yazıyor:

«Mithat Paşa İzmir'de tevkif olunduğu zaman, mahrem bir vasıta ile kışladan haremine bir mektup göndermişti. Bunda şöyle diyordu:

Siyah kaplı çanta içinde bir mektup var. Bu mektubu, Londrada, 6 avenue India'da Mr. Meyer'e gönderiniz; olmadığı surette ise mahvediniz.

Gönderilmeğe vakit ve imkân bulunamadığı için, mektup, validem tarafından imha edilmişti.

Şehadet haberi geldikten sonra, Validem beni yanına çağırarak mahvedilen mektuptan maada diğer

evrakı, mezkûr siyah çantadan çıkardı ve Fransızca yazılmış oldukları için birer birer hepsini bana okuttu. Bunların içinde meşhur Gambeta'nın Mithat Paşa'ya hitaben yazdığım mektuplara da tesadüf ettim. Cumhuriyet idaresinden birçok bahisler vardı. Fakat o zaman yaşıyım, bu mektupları tam manasile anlamama müsait olmadığından, Valideme sadece tercüme etmekle iktifa ettim. Validem mektupları hemen elimde alarak, kimseye buna dair bir şey söylemememi tenbih ettikten sonra yaktı.»

Namık Kemal'in Tutuklu bulunduğu sırada başına gönderdiği istintak pusulasının 3 numaralısında aynen şöyle denmektedir:

Mustantikler : Sen başına birkaç adam toplayacak da Sultan Murad'ı arayacakmışsın. Sen «Padişaha verilen maaş çoktur, yüzbin kuruş maaşla Şerif'e biat edelim,» demişsin.

Kemal : Lakırdıların beyinde tenakuz var. Sultan Murad tarafdarı isem, Şerif'e biatı terviç etmem. Şerife biat fikrindeysem, Sultan Murad'ı aramaya ne hacet? Ben padişahın inayet - didelerindenim. Hukukunu hem bilir hem de muhafaza ederim. Hattâ Kanun-u Esasî'den hukuk-u saltanata müteallik olan bendleri kaldırıp da arz ettikleri zaman, huzuru

hümayuna en evvel ben feryat-
nameleri yetiştirmiştım. Bu he-
zeyanları kim ihtiyar ediyor?..»

**Cemal Kutay, Hürriyet ve
İstiklal Mücadeleleri Tarihi,
Sayfa : 8116**

**Süleyman Paşa hatıralarında; Mithat Paşa ve ya-
kınlarının «Hediye-i askeriyye» cemiyeti ile, «Asaki-
ri milliyye» cemiyetlerinin kurulduğunu, bu cemiyet-
lerden Mithat Paşa'nın Saray'a malûmat vermediğini
öğrenmesi üzerine, Cemiyetin başkanı Ziya Paşa (şa-
ir) ya:**

«— Bu millet askeri teşkili hususunda zatı şa-
haneye malûmat verilmiş midir? diye sual ettim. Zi-
ya Paşa cevaben:

— Bilmiyorum, fakat zannederim ki o yolda bir
muamele cereyan etmemiştir, dedi. Onun üzerine:

— Benim evde misafirlerim var, gidemem. Fa-
kat siz doğruca Mithat Paşa hazretlerine gidiniz; ve
Asâkiri Milliye teşkili meselesini zatı şahaneye arz
ve istizan etmesini ve Avrupa'da bile Asakiri Mil-
liyye, İmparator ve Kralların emrile teşkil ve küşat
oluna geldiğini benim lisanımdan olarak arz ediniz.

Dedim. Doğrusu Ziya Paşa dahi:

— Re'yiniz makul ve mülahazanız becâdır. Şim-
di gider söylerim, dedi. Ziya Paşa o akşam (Mithat
Paşa'nın) devlethanelerine giderek takrir etmesi üze-
rine, intibah ve kabûl etmeleri iktiza ederken, katli-
yen ehemmiyet vermemiş ve zatı şahaneye de arz et-
memiş oldukları muahharan anlaşıldı. Hattâ Hediye-i
Askeriye Cemiyetinin ve Asakiri Milliye patırdıları-

nın katiyen ref'u ilgası hakkında sadır olan iradei seniyeyi takdirâmiz üzerine müşarünileyh hazretlerine (Mithat Paşa'ya).

— Bendeniz Ziya Paşa ile, âkibetin bu hale müncecer olacağını ve Asâkiri Milliyye meselesinin hak-i pâ-y-i şahaneye lüzum-ı arzını ihtâr etmiştim. Size söylemedi mi?...

Diye vaki olan istizahıma karşı:

— Hayır, bana böyle bir şey söylemedi.

Buyurmuşlardı. O sırada Köse Raif Efendi dâhi hazır idi. Paşa'nın yanından çıktıktan sonra Raif Efendi yanıma gelerek:

— Paşa yalan söyledi! Ziya Paşa, ihtaratı sâibeni tebliğ etmişti. Hattâ ben de hazır idim. Lâkin paşa mühimsemedi dedi»

Cemal Kutay, Hürriyet ve
İstiklâl Mücadeleleri Tarihî,
Sayfa : 6161

Namık Kemal'in sürgün gittiği Midilli'den gönderdiği mektuplarından parçalar.

Midilli'ye varır varmaz, kızı Feride Hanım'a gönderdiği mektuptan:

«Selâmetle Midilliye vasıl olduk. Amma görsen, ne kadar güzel yer. Seni düşünmesem, hiç buradan ayrılmasını istemiyeceğim.»

**Türk Tarih Kurumu Kitaplığı
499 numaralı dosya**

Namık Kemal'in, arkadaşı Manastırlı Rıfat'a gönderdiği mektuptan :

«Rakip ölsün de Allah cenneti âlâda yer versin, sırrına mazhar olduk. Yani İstanbul'dan def ol da, maşını da al, harcırahını da veririz, mülkün içinde ne-reye canın isterse oraya git, dediler. Biz de Midilli'yi intihap ettik. Burası, cennetten ayrılmış da âdem olanları istikbâl için yeryüzüne inmiş zannolunacak kadar güzel bir yer... Yalnız bir fenalık var: Ahlâkımı bozacak... Meğer devlete hiç bir hizmet etmeden ma-aş almak ne tatlı bir şeymiş...»

Süleyman Nazif: «İki Dost.»

Oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın el yazısıyla yazılmış hatıratında Babası Namık Kemal'in Midilli'ye gidişini şöyle anlatıyor:

«Sultan Hamit hapishaneye bir adam göndere-rek, (1) her ne kadar mahkeme beraatine karar ver-mişse de İstanbul'da kalması, aleyhinde yine birçok kıl-ü-kâller çıkarır. Benim hatırım için, ya Girit, ya Midilli adasına gitsin demiş. Babam Midilli'ye git-meyi tercih etmiş. Padişah Kemal'e Hazine-i hassa'-dan beş bin kuruş maaş tahsis ettiği gioi, iki yüz kayme harcerah da vermiş..»

Namık Kemal'in Oğlu Ali Ekrem Bolayır, baba-sının, Midilli sürgününde oturduğu evi anlatı-yor:

«Ev mi?... Hayır. Koca bir konak!.. Uzun, ucu-bu-cağı görünmez gibi uzun bir sofa ki, İstanbul evleri

(1) - Hapishaneye padişahın ricasını götüren, Müşir Ah-met Hamdi Paşadır

gibi geniş değil, dar tahtalarla döşeli... Bu tahtalar da simsiyah... Üzerlerine basıldıkça, oynuyorlar. Sofanın iki ucunda, dar, uzun iki sed yahut kerevet. Ortasında ve sağ tarafta hayli geniş bir sed daha. İki tarafında odalar, odalar... Geniş sed döşeliydi, oraya çıkarak oturduk...»

Namık Kemal, Abdülhamid tarafından Midilli mutasarrıfı tayin edildikten sonra oğlu Ali Ekrem Bolayır'ın kaleminden:

«Namık Kemal köşkünde gecelik entarisi ile oturuyor, bir gün bile giyinip te hükümet konağına gitmediği yok. Sancağın bütün umuru, işte bu gecelik entarili Mutasarrıf Bey tarafından idare olunup duruyor!.. Memurlar, birer ikişer hükümet konağının merdivenlerinden inerek köşk'e geliyorlar, müsveddeleri tashih ettiriyorlar, emirleri alıyorlar.

Ehemmiyetli işleri Kemal, önce tahrirat kâtiplerinden Hüseyin Efendi'ye (Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa) sonraları yine kâtiplerinden Baha Bey'e dikte ettirerek yazdırıyor, Konsoloslar da Mutasarrıf Bey'i bu köşkünde ziyaret ediyorlar ve Kemal'in alaturka gecelik entarisi ile, donunun paçaları sarkarak, ayaklarında terlikler, göğsü bağı açık olarak kabul etmesini hoş görüyorlar...»

Ali Ekrem Bolayır'ın

Türk Tarih Kurumu'ndaki basılmamış eserinden.

KİLİSELER KANUNU

«Mebusân Meclisi»nde «Kiliseler Kanunu» müzakere edilirken, İzmir Mebus'u Seyyit Bey'in (Seyyit Çelebi) Meclis kürsüsünden söyledikleri..

Sultan Abdülhamid, Balkan Devletleri'nin Türkiye aleyhinde anlaşabilmelerinin sebebini bu kanuna bağlar ve çıkarılmasını büyük bir hatâ sayar.

(Sadeleştirilmiştir).

Seyyit Bey (İzmir) — Arkadaşlar.. Huzurunuzda münhasıran Yüce Meclisi gafil damgasından kurtarmış olmak için çıkıyorum. (O... O... Ne demek sesleri) Evet, Honeos Efendi... Tekrar ediyorum: Yüce Meclis'i gafil damgasından kurtarmak için!... Bu bir perdedir ki, bunun arkasında, yâni din perdesi altında, dil perdesi altında, kavmiyyet ve milliyet oyunu oynanıyor. Etkini - Eterya'nın yaptığı ve yapmakta olduğu uğursuz oyunun, bu sefer Bulgarlara da bulaşması isteniyor. Oyuncular da aynı, yalnız sahneler başka. (Bravo sesleri, alkışlar, soldan gürültüler, kapak sesleri) Müsaade ediniz. Bu kadar yüzyıl, kiliseye, manastıra, sinagoga, hahamhaneye kesinlikle dokunmamış «Lâ ikrah-ı fid-din» dinde zorlama yoktur demiş, bir vicdan hürriyetinin muhteşem eseri olan İslâmiyet, ne için şimdi kalksın da Sırların, Ulahların, Bulgarların, Rumların kilise ve okullarına karışmak için o dinin devletine kanun çıkarsın?. Hayır efendim, hayır... Bütün mesele, kilise ve okulları öne sürerek, politika olarak şimdilik konuşulmasını istemedikleri gizli maksadlarının oluşmasına imkân hazırlamak, sonra yüzlerindeki maskeyi düşürmektir!

Biz, devlet olarak, huzur ve sükûnu yaratmak için bu kanunu çıkaracağız, fakat bu kanunu kabul etmekle hiç bir şeyin bitmediğini ve belki de yeni gelişmeler göstereceğini unutmayacağız. Bu esası kabul et-

mezsek, yâni bu gerçeği şimdiden görmezsek, yakın gelecekte kilisenin arkasına saklanmış olan çeteciler, komitacılar, devletin birliğini allak-bullak etmeğe ahd etmiş ihtilâlciler, Rumeli'yi kana boyayacaklardır. Bunu, şu kürsüde konuşanların büyük çoğunluğu da biliyorlar, fakat ne bileyim efendim, bu kürsüden gerçek niyetlerini saklamak için bir iki yüzlülük, affedersiniz, bir siyaset gereği diyeyim, âdet hükmüne gelmiş oluyor.

Onun için rica ederim, şimdi «Kilise uyuşmazlığı» adını taşımak suretile, daha ismile gerçeğe uymayan bu kanunu, işin gereği olarak kabul edelim, amma aldığımız bu tedbirin, gerçek içyüzünü de bilelim. (O sırada, salona girmiş olan Kozmide Efendiye bakarak) Hah, işte Kozmide efendi hazretleri de gelmişler... Bir daha tekrar edeyim: Bu kanunu kabul etmekle, hükûmetin kiliseler ve okullar sebepleri ile ri sürülerek dökmekte oldukları kanların ve ustalıkla saklanmış olan maksatların hükûmetçe de bilindiğini ilân etmiş olacağız. Bundan sonraki gelişmelerin ise, nasıl belirleneceğine dikkat etmeyi bir kutsal görev sayacağız; çünkü, hiç kimsenin kiliseler uyuşmazlığını hükûmetin kendi haline bırakarak bundan faydalanılmış olduğunu zannetmesine izin veremeyeceğiz... (Alkışlar.)

MİTHAT PAŞA'NIN AVRUPADAN TÜRKİYEDEKİ ARKADAŞLARINA GÖNDERDİĞİ PARALAR

Mithat Paşanın Sadaret Mühürdarı olan Hamdi Bey anlatıyor:

«Paşa sürgün edilirken İzzettin vapuruna Babiâli ce memurmuşum gibi giderek, kendine vedâ edip mübarek elini öptüğüm için, Bursa'ya sürülmüştüm. Biraderim, daha sonra Suriye Valisi olan İbrahim Şükrü Paşa'ya meclûp (bağlı) ve hürmetkâr olan mefruşat fabrikatörü Narlıyan Efendi'den, benim için her ay beş yüz kuruş alır, Bursa'ya elden gönderir, onunla yaşırdım.

Biraderim daha sonra anlattı ki, kendisi, Narlıyan Efendiye her ay başı gittiği zaman, orada bazı kimse-leri görürmüş. Bunlardan tehaşi (ürkmek) edermiş. Narlıyan Efendi bir gün demiş ki:

— Çekinmeyiniz! Sizden önce çıkan zat, Kayaza-
de Reşat beydir. Mithat Paşa hazretlerinin yetiştirme-
sidir. Kendisi, mahpus olan şair Namık Kemal Bey'in
aylığını götürür. Diğeri ise, Teodor Kasap'ın yeğenidir.
O da Mithat Paşa'nın Avrupa'dan gönderdiği parayı,
mahpus olan amcasına götürür.»

Cemal Kutay, Türkiye Hürriyet ve
İstiklâl Mücadeleleri Tarihi

Cilt : XII.

Namık Kemal'in yazdığı (Osmanlı Tarihi) adlı ese-
rinin başına konmak için yine Namık Kemal tarafından
yazılmış olan bu şiir, bazı yorumcular tarafından, ki-

tabının basılabilmesi için Abdülhamid'e şirin görünmek sebebiyle yazılmıştır. Bunları, (Türkiye İstiklâl ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi)nin 15. cilt ve 8804 sahifesinden alıyorum:

«Senâ-vü hamd o sultan-ı cihan-ârâ-ya şâyandır.
Ki, her vak'a nizamül adline bir başka bürhandır.
Tevarihi cihanın mekteb-i ibretde her bahsi,
Fünün-i hikmetinden bir mükemmel ders-i irfandır.
Resul-i ekreme şâyestedir enva-ı teslimât
Ki, şeh râb-ı selamet şer'i pâkinden nümâyândır;
Mukaddes hulk-ı rabbânisine ins-ü melek meftun
Mübârek zat-ı nurânîsine mevlâ senâhandır.
Hüdâ razîdir e'bet mahremân-ı bezm-i feyzinden
Kimi âl-i mutahhardır, kimi esahâb-ı rıdvandır;
Cihanın nısfını gark ettiler envâr-ı îmana,
O ferr-ü-tâb halâ hire-bahş-i ehl-i hüsrandır.
Duası hazreti sultan Hamidin farzdır, zîra,
Hilâfet mesnedinde muktedâ'yı ehl-i imandır.
Hüdâ bir rütbe mamur eymesin, devrindekim
mülkü

Desinler: şimdi dünya cennet-i adn ile yeksandır.

Namık Kemal'in damadı
Menemenlizade R. fat Bey'in
Yazma Mecmuasından; Say : 33

Sad hamd o hüdâ-yı lâyezele
Kim, kudret-i hakim-i cihandır.
Tarih-i tahavvülât-ı kevnin
Her bahsi kemaline nişandır.
Sad tesliye fahr-i kâinata

Kim, zübde-i hükm-i kün - fekândır.
Şer'indeki rahmet-ü adalet
Hakdan bize hüccet-i emandır.
Ashâbına, Âl'ine demâdem
Sad tarziye vird-ü arifândır.
Kim, her biri evc-i ihtidâda
Bir sabite-i ziya feşandır.
Her lâhza dua-i padişahî
İhlâs ile ziver-i zebandır.
İkbal-ü kemal ile denilsin
Eyyamına: zînet-i cihandır.

Metinde geçen bazı kelimelerin Türkçe karşılıkları:

Sad : sayı olarak yüz. (100))

Hamd : Yücelterek meth etmek (Tanrı için kullanılır)

Lâyezeli : Ölümsüz

Kevn : Vücut bulmak, olmak

Tesliye : Teselli vermek, teselli verici

Zübde : Öz, hülâsa

Kün : Oluş. yaratılış

Hüccet : Kuvvetli vesika

Âl' : Soy

Vird : Sık sık tekrarlamak

Evc : en yüksek, zirve

İhtida : hakkı bulmak

Feşan : Saçıcı

İhlâs : Temiz kalp, doğruluk

Zeban : Dil

Senâ : Meth etmek

Bürhan : kuvvetli delil

Fünûn : Bilgiler

Hikmet : Felsefe
İrfan : Tanrı vergisi olgunluk
Şayeste : Lâyük.
Teslimat : Burada «itaat» anlamınadır
Şehrab-ı selamet : Tanrıya çıkan yol
Şer'i pâkinden : Aydınlık ilahlî kanunundan
Hulk-i rabbanî : Tanrı güzelliği
Senahan : Övücü, yüceltici
Al'-i mutahhar : akpak soy
Rıdvan : Cennetin bekçisi olan melek
Envar-ı iman : İman nuru
Ferr-ü tab : Gücsüz mahluklar
Hire bahş : bulanık, şaşkın
Mukteda : Örnek tutulan
Rehl : tutan, birleştiren,
Yeksan : Her zaman, ebedî.

RUSYA'DA OSMANLILARA KARŞI SAVAŞ NASIL İLÂN EDİLDİ? (Sadeleştirilmiştir)

Rus Çarı İkinci Aleksandır Londra protokolünün reddini haber aldığı zaman, Norovoski'de bulunuyordu. Hemen Petersburg'a döndü ve sarayında hususi, fevkalâde bir meclis topladı. Hariciye Nazırı'nın mütalâsından sonra, İmparator ayağa kalktı ve göğsündeki salibi (Haç) çıkararak kutladı:

— Harp edeceğiz ve Türkleri Avrupa topraklarından ebediyen kovacağız, dedi. Genç grandükler, heyecan içinde «savaş... savaş...» diye bağırmaya başladılar. İleri gelenler arasında savaşı istemeyen sadece Maliye Nazırı idi. Fakat Başvekil, Prens Gorçakof, şu sözlerle Çarı destekledi:

— İki yıldır ortalığı velveleye veren bu mücadele, Rusyaya, Balkan Slâvlığını tehlikeden korumazsa, Devletimizin şeref ve itibarı mahvolur. Kaldı ki, Osmanlı Devletinin en zayıf zamanıdır. Bu devlet, kurtuluş için ve Avupa medenî devletleri arasında yerini alabilmesi için, eline geçen son fırsatı da kaybetmiştir. Bu hareketiyle Dünyada itibar ve sevgisini büsbütün yitirmiştir. Onun bu zayıflığı ve çöküşü halinden yararlanmak, bizim için yüz yıllardır beklediğimiz kutsal bir andır.

Başvekilin bu sözleri, meclisin bilhassa şan ve şöhret peşinde olan genç generalleri tarafından uzun uzun alkışlandı. Çar, şu sözlerle toplantıya son verdi:

— Balkan meselesi, bizim için şeref ve namus meselesi halini almıştır. Ruh-ül Kudüs, elbette bizi himayesine alacak ve Ayasofyanın nâzenin burcu, hilâl'in tasallutundan kurtarılacaktır. Allah, bu mutlu gününü bize vadetmiştir. Vazife başına!

Meclis dağıldıktan sonra savaş dışı kalmakta direnen Maliye Nazırı Gospodin Golovin istifa etti ve Çar, yerine savaştan yana olan Nerseksi'yi tayin etti.

Cemal Kutay :

Türkiye Hürriyet ve İstiklâl
Mücadeleleri Tarihi

93 SAVAŞI MÜNASEBETİYLE BİRİNCİ MEŞRUTİYET MECLİSİ MABUSANINDA YAPILAN MÜZAKERELERDE SÖZ ALAN HALEP MEBUSU ERMENİ MANDİ KARACA EFENDİ ŞUNLARI SÖYLÜYOR:

(Sadeleştirilmiştir)

— Dünkü okunan, Petersburg'dan maslahat güzârimiz tarafından çekilen telgraftan anlaşıldığına göre, Rusya devletinin verdiği notasında, ulu Osmanlı devletine karşı muharebeye hazırlanmış ve hattâ kendisini savaşı olarak ortaya koymuştur. Bu devlet, devletimize hücum etmek için uzun yıllardan beri hazırlanmakta ve vesileler aramaktadır. Özellikle, Rumeli kıt'asında Hristiyan vatandaşlarımıza son defa olarak bulunduğu vesile, islâv himayesi maddesi idi. Şimdi, telgraftan anlaşılıyor ki, umum hristiyanları dahi himayeye kalkışmış. Ben, hristiyan ve Osmanlı mülkünde bulunan hristiyanların büyük kısmı olan Ermeni milletinden bulunduğum için, umum hristiyanlara da dahilim. Ve bu sebeple, bu konuda fikrimi söylemeye hakkım vardır. Ermeni milleti, beşyüz seneden beri ulu Osmanlı Devletinin yanı başında olup, her vakit aramakta olduğu hukuka devlet sayesinde nail olmuştur. Gerçi bazı eyâletlerce uygunsuz durumlar çıkarılmış ise de, bu konuda oluşan eğilimlerin devletimiz tarafından zamanın şartlarına göre gereğine bakılmıştır.

Biz, Ermeni ve hristiyan bulunduğumuz münasebetiyle ilân ederim ki, Rusya devletinin himayesine muhtaç değiliz. Bu sözüm milletim ve özellikle Halep vilâyeti dahilinde bulunan bütün milletler namına duyurulmasını ve yayınlanmasını isterim. Rusyanın iddia eylediği himayeyi, hiçbir zaman ve hiçbir suretle kabul etmeyiz ve ne de muhtacız ve onun hukuk dışı müdahalesi aleyhine mal ve canımızla, hasılı her türlü fedakârlıkla dünyanın sonuna kadar reddederiz. Ve en evvel yüzüne patlayacak silâh, özel maksatlı fitneleri için sahte olarak himayesini talep ettiği hristiyan dindaşlarımızın silâhıdır. Biz, hiçbir zaman

müslüman arkadaşlarımızdan ayrılmadık ve ayrılmayız. (olağanüstü alkışlar)

«Birinci Meşrutiyet Meclisi Zabıtları» ndan

93 SAVAŞI MÜNASEBETİYLE BİRİNCİ MEŞRUTİYET MECLİSİ MEBUSANINDA YAPILAN MÜZAKERELERDE SÖZ ALAN SÜRİYE MEBUSU HACI HÜSEYİN EFENDİ KONUŞUYOR.

(Sadeleştirilmiştir)

— Bendeniz lâıykıyla Türkçe söylemiyorsamda özrüm makbuldur. Efendilerim bendeniz Suriye mebusuyum. Her yerden ziyade Suriye'de çeşitli milletler vardır; Bahusus hristiyanların her çeşidi vardır. Fakat şeriat sayesinde ve saltanat sayesinde kardeş gibi yaşamaktayız. Öteki Osmanlı vilâyetlerinde dahi böyle olduğunu anladım. İslâv himayesi, Hristiyan himayesi gibi bahaneler birbuçuk yıldan beri görülüyor. Bunun ne maksat üzerine uydurulmuş olduğunu Suriye Hristiyanları bilirler. Diyorlar ki, biz himaye istemeyiz; Bizim Padişahımız vardır, şeriatımız vardır, kanunlarımız vardır; Rahatsız olursak bunlardan himaye isteriz ve bu himayeye ulaşırız.

Buraya geldim, gördüm ki allaha şükür Osmanlı mülkünün hepsi bu fikirdedir. İşte bugün muhterem mebuslar bu yüksek hey'ette içlerini döktüler. Teşekkür ederim. Padişahımız, Devlet büyüklerimiz, askerimiz sayesinde istiklâlimizi muhafaza edebiliriz.

Canım efendim, hristiyanlar tarafından Rusya'ya bir dilekçe mi gitti, bir mebus mu gönderildi. himaye mi istenildi ki, şu Ruslar bu davâya kalkışıyor? Söylendiğine göre birkaç fesatçı gitmişlermiş; Fakat

Fransa, İngiltere, Almanya gibi büyük devletlerin hepsi hamiyetsiz de yalnız bir Rusya mı hamiyetlidir? Evvelâ, o kendi evini temizlesin de sonra dışarıya baksın.

«Birinci Meşrutiyet Meclisi Zabıtları»ndan

ABDÜLHAMİD İLE BİR GÖRÜŞME

Birinci Dünya Savaşı içinde Memleketimize gelen Gazete de Lausanne muhabiri Jean Félix'e İn Sultan Abdülhamid'le Beylerbeyi Sarayında yaptığı mülâkat:

«İstanbul karlar altındaydı savaş felâketi, Osmanlı İmparatorluğunun tarihî başkentinde şiddetle duyuluyordu. O gün çok erken kalktım. İçimde, mesleğe yeni başlayan ve o ana kadar tarihe yön vermeğe çalışmış hiç bir insanı görmemiş tecrübesizlerin heyecanı vardı. Gerçi benim birkaç saat sonra karşılaşacağım insan, şüphesiz ki, görebildiklerimden bambaşka bir insandı. Jön - Türkler'in uzun ve çetin mücadelelerden sonra tahttan indirmeğe muvaffak olabildikleri ikinci Abdülhamid'i ziyarete gidiyordum

Buna on yıla yakın bir süre içinde ulaşabilmiş tek yabancı tarihçi idim. Tahttan indirilen Sultan, evvelâ Selânik'te Alâtini köşküne gönderilmiş sonra Balkan harbi dolayısıyla Selânik tehlikeye girince, İstanbul'a getirilmişti. Yanında, sadece haremeleri (Eşleri) ve hükûmet tarafından yanında bulunmaya memur birkaç adam vardı. Onun, ne iki selefinden birincisi Abdülaziz gibi hayatına kıymasından korkulurdu, ne de kısa bir zaman tahtta kalmış olan Beşinci Murat gibi içkiye ve vehme düşkün olarak ruhi ve bedeni zaafından endişe edilirdi.

İkinci Abdülhamid 1844 yılında dünyaya gelmişti. Şu anda 74 yaşındaydı. Geçirdiği hareketli - mücadeleli, heyecan verici maceraya rağmen aklî ve bedenî kudretinin yerinde olduğu söyleniyordu. Hattâ misafir edildiğim Tokatlıyan otelinde tanıştığım Arap Miliyetçilerine bağlı ve Veliht Vahidettin Efendi'nin yakını olduğu için hayatını güç - belâ kurtarabilmiş, Fransızca'yı şaşılacak bir açıklık ve rahatlıkla konuşan münevver bir Osmanlı, bana gizlice, o günkü hükûmet ilerigelenlerinin bazı önemli meselelerde, Abdülhamid'in fikrini aracı kullanarak öğrenmek istediklerini açıklamıştı.

İttihat ve Terakki ilerigelenleri, İsviçre'nin, memleketleri hakkındaki fikir ve kanaatlerine büyük bir ehemmiyet veriyorlardı. İsviçre Maliyecilerinden M. Possard'ın aracılığı ile tanıdığım Cavit Bey, çağdaş Maliye konularını hakkıyla bilen, zeki ve cerbezeli bir zattı. Osmanlı İmparatorluğunun Maliyesini düzeltmek ve geliştirmek gayretindeydi. Fakat her inkılâp memleketinde olduğu gibi, askerler karşısına büyük engellerle çıkmışlar, özellikle savaşa girme kararına karşı olması Enver Paşa ile arasını açmış, vaziyeti güçleştirmişti. Cavit Bey'in, Fransız kültürünün tesiri altında ve Memleketinin kurtuluşu için tarafsız kalmayı istediğine, hattâ bu uğurda pek çok çalıştığına inanmaktaydı. Abdülhamid'le görüşmek hususunda direnişimin sebebini bile öğrenmek istemedi.

— Bu mülâkat arzunuz sadece meraktan gelmese gerektir. Bununla beraber, aleyhimizde de olsa, tarihe hizmet edebilecek tesbitlere elimden gelen yardımcı yapmakla kendimi görevli sayarım. Fakat size hatırlatmak isterim ki, muhatabınız, emsaline devrimizde

az rastlanan zekî ve tecrübeli bir Devlet başıdır. Benliğine hâkim, vehimden doğan istibdat ve korkunun yarattığı zulüm hevesi olmasa, kendisi, zekâ ve bilgi bakımından Avrupa hükûmdarları arasında parlayacak bir insan olabilirdi. Sanıyorum ki sizi de tesiri altında bırakacaktır.

Daha sonra öğrendim ki, Cavit Bey bana bu konuşma müsaadesini büyük güçlüklerle elde edebilmişti. Hattâ Sadrazam Talât Paşa'ya, benim, bu tahttan indirilmiş Sultanın şahsına ait ve İsviçreli bir müessese ile ilgili konuyu görüşeceğimi söylemişti. Çünkü Padişah Sultan Beşinci Mehmet Reşat, şehzadeliği zamanında uğradığı baskıların halâ tesiri altındaydı ve bütün Osmanlı Hanedanı mensuplarında, Abdülhamid'e karşı hürmetle karışık korku ve nefret müşahede ediliyordu.

Beraberimde Hariciye Nezaretinden bir zat olduğu halde, evvelâ Üskûdara geçtik ve oradan bir araba ile Beylerbeyi Sarayı'na doğru yola çıktık. 1917 senesi bitmek üzereydi. Harbin mukadderatı da, Osmanlı Devletinin bağlı olduğu Merkezî Devletler aleyhine gelişmekteydi. Fransa, tamamen işgal edilememişti. İngiltere, gün geçtikçe kuvvetleniyor, Amerikan müdahalesi tesirli bir hale geliyordu. Memlekette kaygı ve ümitsizlik başlamıştı. Savaşın sefaleti yollardan geçen insanların zayıf ve solgun yüzlerinde bile görülebiliyordu.

BAKIŞLARIYLA DÜŞÜNCELERİ OKUYAN ADAM..

Saray muhafaza altındaydı. Bizi karşılayan muhafız subay, bir yabancının Abdülhamid'i ziyarete gel-

miş olduğunu görünce hayretini gizlemedi. Sabık padişahın rahatsız olduğunu, bu yüzden odasından pek çıkmadığını, hattâ tahttan indirilmesinden sonra da bırakmadığı marangozluk çalışmalarını odasında sürdürdüğünü söyledi. Sahiden heyecanlanmıştım. Onbeş dakikalık beklemeden sonra, oldukça ısıtılmış büyük ve geniş bir odada, beni ayakta karşılayan, sakalları aklaşmış, belibükük, fakat gözleri zekâ ve merakla ışıldayan yaşlı adama bakınca ilk hükmüm şu oldu: «Bu adam, bakışlariyle düşünceleri okuyabilen bir adamdır.» Nitekim üç saate yakın süren konuşmadan dönerken, ilk müşahademin haklı olduğunu benimsemiştim ve bundan gurur duydum.

Sabık Sultan, bana nezaketle yer gösterdi, ne zaman geldiğimi, ne iş ile uğraştığımı sordu. Gerçeği öğrenince, hayretini gizlemedi, şüphe ile yüzüme baktı.. Hakkı vardı.. Kendisinin tarafsız bir memlekete bağlı bir (Sivil Hariciyeci) ile görüşmesine nasıl müsaade edebildiklerini anlayamamıştı. Burada, şahsı için tertiplenmiş gizli maksatlar olup olmadığını gözlerimden ve halimden anlamaya çalıştığını hissettim. Yine şayanı hayret bir hoşgörülle - ki bunun Cavit bey'in aracılığı ile ve şahsının tesiri ile olduğuna inanırım - gelen Hariciye memuru, bizi yalnız bırakmıştı. Muhatabımla samimi hasıbalde bulunduktan sonra kendisine teminat vermek ihtiyacını duydum. Cavit Bey'in dostu olduğumu, Hükûmet ileri gelenlerinin, bu ziyareti geçmişe ait ve bir İsviçre müessesesini ilgilendiren ticarî bir konuya bağlı olduğunu zannettiklerini söyledim. Sabık Sultanın elinde siyah, iri taşlı kehribar bir tesbih vardı. Sesi tok, konuşması düzgün-

dü. Kelimeleri düşünerek söylüyor, fakat düşüncelerini anlatmakta hiç güçlük çekmiyordu. Arzumu öğrendiği zaman, dudaklarında acı bir gülümseme dolaştı:

— Benden ne öğrenebilirsiniz? Seneler var ki, kendi köşemde, terkedilmiş yaşamaktayım. Hakkında neler söylendiğini duymuş, okumuşsunuzdur.

Sıkıcı bir sessizlik başlamıştı. Sabık Sultan, konuyu değiştirmek isterken, benim kendisine sormak istediğimi bana sordu :

— Siz Avrupadan yeni geldiniz. Savaşın sonuçlanması üzerinde kanaatiniz nedir? Tarafsız bir memlekete mensup olduğunuz için fikrinizi söyleyebilirsiniz.

Kanaatimi, savaşın itilâf devletleri lehine biteceği şeklinde arzettim. Sessizce dinledi. Doğrular gibi bir hali vardı. Sözlerim tamamlanınca kendisinin ne düşündüğünü sordum. Dudaklarında yine o acı gülümseme, cevap verdi:

— Bu سوالın muhatabı ben değilim. Onu bu gün sorumluluk yerinde olanlara sormanız gerekir.

Asabi hareketlerle tesbihi ile oynuyordu. Dedi ki:

— Osmanlı Mülkünün bekası, büyük devletler arasındaki uyumalar ve çatışmalarla çok yakından ilgilidir. Bu mülkün emniyeti, bir harp halinde, denizlerde hâkim olan cephe ile müşterek olmakla kabildir. Savaştan kaçınmak imkânsız hale geldiği zaman, hiç olmazsa, donanması kesin surette hâkim olan devletlerin safında mücadeleyi kabule çalışılmalıdır. Çünkü Osmanlı mülkü, üç tarafı denizle çevrili bir yarımada-dır. Denizler güven altında olduğu zaman, Rusya ve

İran ile olan sınırlar üzerinde daha emniyetle savaşmak mümkün olur.

Sabık Hakan bu sözleriyle, harbin kaderi üzerindeki fikrini dolayısıyla söylemiş oluyordu. Gerçekten o, otuzüç yıllık saltanatı sırasında, daima büyük devletler arasındaki çatışmalara dayanarak varlığını kormanın sırrını araştırmıştı. Bunda da muvaffak olduğu söylenebilir.

HÜRRİYET VE MEŞRUTİYET..

Fakat benim Sabık Hükümdardan öğrenmek istediğim mevzu, onun hürriyet ve Meşrutiyet hakkındaki fikirleri idi. Murassa fincanlar içinde kahveler gelmişti. İtiraf etmeliyim ki, karşımdaki ihtiyarda, muhatabı kim olursa olsun ona tesir ve nüfuz edebilmek hassası fazlasıyla vardı. Araya giren fasıladan yararlanarak sualimi sordum:

— Majestelerinin şahsiyeti üzerinde iddialar malûmu şahaneleridir. Hürriyet ve Meşrutiyet yerine, ferdi saltanatı üstün tutmanızın gerekçesini bu gün de aynı kuvvet ve doğrulukta buluyor musunuz?

Sabık Hakan bu sualim üzerine ve tahminime aykırı olarak, asla irkilmedi. tereddüt etmedi, sadece bir an gözlerini kapadı, dedi ki:

— Meşrutiyet idaresi kurmak, halkın bilgi ve idrakinin bir muhassalasıdır. Bu tevcih veya lütfedilmez. İhkak edilir. Bütün sun'î hâdiseler gibi, sun'î hürriyetler de felâket getirir. İlk Mebusan Meclisi'nin çalışmalarını, ben, büyük dikkat ve hassasiyetle takip ettim. Devletin karşılaştığı tehlikeli olayların gereği ne ise onu yaptım.

ABDÜLHAMİD ve İDARESİ

Sabık Padişahın, saltanatı süresinde tenkit konusu olan, hafiyelik, casusluk, kanunsuz baskı gibi hususlar üzerinde fikrini söylemek istemediği ve ancak siyasetinin ana çizgilerini savunmaya kararlı olduğu anlaşılıyordu. O, halkın seviye ve irfan bakımından temsil ettiği idareye ulaşacağına işaret etmek suretiyle, her şeyi halletmek istiyordu. Fakat halka Hürriyet için liyakat kespedeceği seviyeyi vermek de, memleketin kaderini tek başına idare etmiş olan kendisine ait temel görev değilmidi?

Bu سوالimi mümkün olduğu kadar yumuşatarak kendisine sorunca, sabık Hükümdar, yine tereddütsüz cevap verdi:

— Ben vazifemi yaptım, dedi. Osmanlı Ülkesinde hiçbir ceddimin devrinde, benim padişahlığım müddetinde olduğu kadar mektep açılmamıştır. Benim saltanatım zamanında ve benden sonra yapılmış olanlar meydandadır. Siz, Hürriyeti kimlerin ilân ettiğine dikkat ettiniz mi? Bunların hepsi, benim saltanat günlerimde kurulmuş yüksek mekteplerde bilgi sahibi olmuş gençlerdir. Ben, Devletin çökmesi ihtimaliyle yüzyüze olduğum anlarda, hürriyeti kullanacak seviyeye gelmemiş bir karmakarışık yığını idareye ortak etseydim, netice maazallah ne olurdu? Benim için en büyük suçlama, memlekete hizmet edebilecek kişileri iş başından uzaklaştırmış olmamdır. Fakat ne kadar gariptir ki, yeni idare de benim zamanımda Sadrazamlığa layık gördüğüm aynı kişilerin eline memleketin mukadderatını verdiler. Eğer bugünkü hükûmette benim yetiştirdiğim devlet adamları yoksa, ya mevcut-

larının kalmadığından, yahut da, artık onların böyle bir sorumluluğa yanaşmıyacak kadar ileriye emniyet içinde görmediklerindendir.

Kâmil Paşalar, Sait Paşalar, Hüseyin Hilmi Paşalar, Tevfik Paşalar, Ferit Paşalar, bunların hepsi, benim saltanat zamanım içinde vazife yapmış devlet ileri gelenleridir. Ben ilk zamanlarda, devletin idaresini aynı kişilere verdiklerine şahit olunca, doğrusu çok hayret içinde kaldım. Demek ki onlarla benim aramda hiçbir fark yoktu. Eğer bu aynı zevat, benim zamanımda başka türlü hizmet yapmışlarsa, bu hal, benden fazla onları ilgilendirir. Bu günlerde sık sık sözü edilen vatan aşkı ise, bir insana, memleketine en fazla nasıl faydalı olacaksa, her hal ve şart içinde o şekilde hizmet görmeği ister ve emreder. Sizde böyle değil midir? Her medenî millette böyle değil midir? ben, çeyrek asrı aşan saltanatım günlerinde, halef ve seleflerime bakarak, en az kan dökülmesine yol açmışımdır. Bazı olaylar da, benim elimde olmadan hattâ istemediğim halde oluşmuştur. Bu cümlemi ciddiye almazsanız haksızlık edersiniz. Bünyesi, tamamen merkeziyet üzerine kurulmuş bir devleti, bu tarzın Dünya içinde yaşamasını kaybettiği günlerde muhafaza edebilmek, dışardan görüldüğü kadar basit değildir.

Sabık Hünkârın istikbal üzerine konuşmak istemediğini anlamıştım. Sözleri açıklıkla gösteriyordu ki yapmış olduklarından hiçbir pişmanlık ve nedamet duymuyordu. Ve farzımual Memleketin mukadderatı üzerinde yeniden söz sahibi olabilmek fırsatını ele geçirmiş olsa, otuzüç yıl süre ile uyguladığı politikaya devam edecekti. Abdülhamid'de, yapılmaması kendisi

için kader kaynağı olabilmış nedametin izlerine asla rastlamadım.

Sabık Hakan oldukça geniş bir hürriyet içindeydi. İstedğini okuyabiliyor, hattâ hususi müsaadelerle istedikleriyle görüşebiliyordu. Oturduğumuz mükellef döşenmiş odada kitap, gazete mecmua koleksiyonları vardı. Benim onlara baktığımı görünce, dedi ki:

— Bunlar özel hayatımı düşünüp kendi kendime daldığım sıralarda en vefalı dostlardır. Onlarla vakit geçirmek elbette ki saadettir.

MİLLETLER ve GELECEKLERİ

Şayanı hayret bir hafızası vardı. Olayları birbirine büyük bir açıklıkla bağlıyor ve itimada şayan hükümler çıkarıyordu. Bana içinde bulunduğumuz Dünya savaşının en az yirmibeş yıl önce hazırlandığını söyledi:

— Dünya dengesini bozan olaylar, bu dengeyi kuran olaylar gibi, bir anda doğmazlar. Muvaffakiyet, gelecekteki olayların gelişmelerini isabetle tahmin edebilmektir. Politikaya hâkim olan insanlar, gerek doğuştan getirdikleri güçleri ve gerekse yaşayarak elde ettikleri özelliklerini ister istemez günlük olaylara da aksettirirler. Bu, kaçınılmaz bir haldir. Bu sebeple, bir ülkede politikanın değiştiğini iddia edebilmek için, özellikle başta bulunanın veya bulunanların değişmesi yetmez idarede söz ve fiil sahibi olanların da maziden kopmuş olmaları gerekir. Bu günkü Dünya Savaşından sonra Milletlerin mukadderatını aynı zihniyete sahip kimseler idare edecekse, savaşların aralıklarla birbirini takip etmesini beklemek icabeder.

Sabık Hakana, bazı meselelerde kendisinden fikir alınıp alınmadığını sormak istediğim halde, buna cesaret edemedim. Böyle bir سوالin karşılığı müsbet bile olsa söylemiyeceğini, daha doğrusu soruma cevap vermiyeceğini anlamıştım. Bütün Türklerde olduğu gibi Abdülhamid'de de, insanı tesir altında bırakan derin ve köklü haysiyet duygusu vardı. Savaşın sebebini şöyle izah etti:

— Bazı memleketlerin diğerlerine göre, tabii kaynaklarını kullanarak vardıkları medeniyet seviyesi bu seviyeye varmamış olan ülkelere karşı tamah hissi doğurur. Ortada, nazım bir kuvvette olmadığından şöyle bir bahane bularak zayıf telâkki ettiğinin üzerine atılıyor.

Abdülhamid, şu son cümlesiyle, ne bahasına olursa olsun, saltanatlı günlerinde, - Rus ve Yunan savaşı hariç - savaştan neden kaçındığını anlatmak istiyordu. Vakıt epey ilerlemişti. Kendisinden müsaade istediğim zaman, artık sabık Hakanın bakışlarında şüphe yoktu. Milletinin hakkındaki kararıyla, bu halı arasında muazzam fark vardı. Karşımdaki Hükümdar, ya hislerine ve fikirlerine çok hâkim bir insandı, yahut da iktidardan düştükten sonra doğru yolu aramıştı.

Elini uzatmadığı için mukabil hiçbir harekette bulunmadım. Önünde eğildim. Başıyla mukabelede bulundu. Ayağa kalktığı zaman, sol omuzunun daha eğik ve hafif kambur olduğu görülüyordu. Fakat ilk görünüşte, hükmetmeye alışmış ve bu halini mezara kadar muhafazaya ahdetmiş bir insanın, kimseyle mukayese edilmez tesirini bırakıyordu.

Koridorda, bana merakla bakan bir haremağası gördüm. Alt katta benimle beraber gelmiş olan Harici-

ye memuru muhafız kumandanının yanında oturuyordu. Yine beraberce çıktık. Yol arkadaşım düzgün ve açık bir Fransızcayla mülâkatın çok uzun sürdüğünü söylediği zaman hayret ettim. Çünkü yolda gelirken hiçbir şey konuşmamış, hep önüne bakmıştı.

O akşam otelde notlarımı gözden geçirirken bunları Türkiye halkının okuyamayacağını biliyordum.

Hünkâr bana çeyrek asırı geçmiş olan hükümlerlik devrinin müdafaası mahiyetinde hiçbir şey söylememişti. Ertesi akşam Tokatlıyan'da akşam yemeğini beraberce yediğimiz Cevit Bey, merak ve tecessüsle intibaimi sorduğu zaman, bu kanaatimi Türk Nazırına açıkça söyledim. Biraz düşündü:

— Vicdan azabı çekiyor...

Dedi ve fikrini izah etti:

— Görüştüğünüz kimse, memlekete meşrutî idareyi getirmek vaadiyle Padişah olmuştur. Elde, bugünkü'nün aynı olan Kanûni Esasî vardı. Size otuzdokuz sene önce toplanmış olan birinci Mebusan Meclisi'mizin çalışmalarını izah etmek imkânsızlığı içinde, fikirlerimi belki hissi bulursunuz. Fakat ben diyebilirim ki bizdeki bu Meclis, meselâ Fransadaki Konvansiyonla mukayese edilemeyecek kadar tatminkârdı. Fakat Abdülhamid, bu meclisten saltanatının daha ilk günlerinde kurtulmak istiyordu. Bu gaye ile, önündeki bütün engelleri kaldırmakla işe başladı. Bu sebeple memleket vazife ve hizmetlerini unuttu.

Rusya ile olan savaşı, münhasıran vehmi ve her işe müdahalesi sebebiyle bukadar fecî şekilde kaybettik. Kendisinden önce Kırım muharebesinde müttefikimiz olan İngiltere, Fransa ve İtalya, bu muharebe de de bize pekâlâ yardım edebilirlerdi. Fakat onun ta-

kip ettiği siyasetin neticesi olarak, bu savaşın gayri kabili içtinap olması halinde ister istemez merkezî devletler manzumesiyle birlikte harbe girmek zorunda kaldık. Nitekim bu günkü vaziyetimiz de, onun otuz-üç yıl takibettiği siyasetinin neticesidir.



Tahtından indirilmiş Padişahın bana anlattıklarının, kendi yakınları tarafından nasıl telâkki edileceğini cidden merak ediyordum. Bu yakınlar, Hünkârın tahttan indirilmesini takipeden günler içinde kısmen tasfiye edilmişlerdi. Türkiye'de tamamen Abdülhamid'e bağlanan reaksiyonel bir hareket olmuş ve askerî kuvvetle bastırılan gericilik hareketini müteakip, eski devre mensup olanlar ağır şekilde cezalandırılmıştı. Fakat ben, daha çok şehirden uzak, büyük ahşap konaklara yerleşmiş olan bu eski devlet adamlarından bazılarını bulabildim. İçlerinde bilhassa Fransız kültürüyle yoğurulmuş bulunan bu yaşlılar geçmiş günlerden hasretle bahsediyorlardı... Onları konuşmaya cesaretlendiren belli - başlı hâdise, Jön - Türklerin savaşa katılmalarıydı ve savaşın itilâf devletleri lehine gösterdiği gelişmeydi.

Öğrendim ki, kulağıma fısıldanan hâdise doğrudur: Abdülhamid'in bazı mühim hadiselerde fikri alınmıştır. Hattâ, kendisinin çok yakınlarından «bir sabık sadrazam» bu işle vazifeli olarak eski mevki ve itibarına da kavuşmuştur.

Birkaç gün sonra, soğuk fakat güneşli bir havada, Beylerbeyi Sarayı'nın önünden sandalla geçtim. Gözlerim gayri ihtiyari, Sultan Abdülhamid'in nafiz bakışlarını aradı. O, adamakıllı yaşlanmıştı. Hakkında halâ ağır suçlamalar vardı. Nimetini görenler meydanda yoktu. Kimbilir nice günleri, içinde otuzüç yıllık hükümdarlığını geçirdiği Yıldız Sarayı'nı saklayan sisli yamaçlara bakarak geçiriyor ve belki ömrünün muhasebesini de yapıyordu. Düşüncemin bu devresinde bir sual zihnimi tırmaladı: Hatıratını yazıp yazmadığını neden sormamıştım?.

۱۸۵۱ مایه بختیاری

اغدا غری نفوسم فیہ ایدسہ اولر ایری ، بویکون ای بر سمنز باشوردی .
بزم آیی تاریخز وار . بری دیشک کوروسو ، دیکری دولتش کر ، مایه ایله ابتدا ایدر .
هونده مهرک سنه باشری کانونه نانی اولدوقدر . بیلم . دلازلر عاقله وسیله لکیت وکلو
دصفوانه ر اعیان لکیتدیر ، کندیم برارم حضرتی (کانونه نانی) تعجیل آیی برسنه
کیردینک بر آرزو مناهز و بر آرزو لرغ اولدوقنی درهونلری ؟

برسنه ، کانونه (اولدوقنی) بیتور و خلیف اولدوقنی ، (نانی) نایله
بسدکنده فیله لرجه . غری نقوبک قبل ایرکینه اغدامه ، سیکیم ظله ایردسک . بالقی
نصوبه اینیکیم اچیندر ، شوقچ سطر یاندم . ناسک کوروسو ، بویکون ایدر .

۱۸۵۱ مایه

دوره قید اینیکیم بر عیاله بویکون بی بر آرزو دوشوندی . شیدیه قادانه
سفره دوانی آراسنه تقدر کجه کوندرک بعضه خلایق قید اقلده کی احملا عاقله ناکام
و شاسه اولیم . اوزون سعادت و بر دوره خلوت کیدیم . خلایق اتم ، پالیزیم دلی ،
بر آرزو تاریخ دیندر .
به سلطنته آیمه سلطنت نصیب و تشبه دفا بولایم . خنده لکیم .
برورن برارم یکی ، قید لکیم اچیندر . (اشام کی) سوزده اغدا اتم ایدر کانه نصوبه اینیکیم
اکوشیدسون . برورن برارم حضرتین اطلاق اولد ادا عیله ، مهرک نیم عیله برورن
سفره سزای عالم ، شامه صیفا . مینه اولدوقنی غوغا کیتیمه و سوزدینک ایدر .

عصر ملوثی بولك عاقلی بوزی جهنی ضرری ایدی. دیکه و بومون سوزی
 سیدیه د سونیکلی دقتور ناظم بک اولیجی مصاصیم مراده ابدک تحقیق بولورغنه
 دقتور ناظم بکک آدینی کبک سنه دیک صیحه صیحه ایسیریم. اولو احمد رضا
 کبد بکده علیرمه جالبه. اتحاد و ترقیبک منقصب برکینی بولوندی و
 کبک کبک و کبک ابد هر سه گنجیز بر آدام اولیجی سوزلاری. من لغزین
 هبات و هرکاتی اشکافانک آه صیحه تعقیب ایسیریم. دقتور ناظم بکک
 مستی اولور طب ابد اصلا اشتغال ابدک دنا سیاست ابد لکله قاریشی
 سیاست ابد مشغول بولوندی سیریم.

بالند بر مزیجی سوزلور. مرص جاهد به. برون کوبک صیحه
 ساریت قبول ابد مکمل و نقاسی آسنه تمیز بر اولونور ابد.
 ارش و استغفار ابد طشیم هنوزن بید اسکن کبک ابد نقده صیحه
 کردن دقتور ناظم بکک شمس وکل. قاضی کوبک دایرینک باده قمار سنه حقده
 برکن راه صامورینی برونیزل هجری بوزاده مضرع کبک ابد حکم
 عبدالحی. بر یانیه ابقاع ایسیریم. ابد دیک؟ و عبدالحی دینه تقدم
 ابد اوچوز سنک ادوا قشقه مدور مواد مشغول وارمیک. بر قیچی؟
 برونک جای سافته سی بیداسی رکله. تدخیر. دقتور ناظم کبد اخلاص اعتبار ابد
 صر کوبک دایم اولونور قاری.

فقط او قدر معرفت بر ذاتی - منی حکم کرده اند از عالم اولدنی زمانه بیه - عالم عدوی
 ابراهیم حیات قدر سخنی حافظ کوششده صکره نیچون ، خانواده مدو حفظ ایدک
 اولدورنیم ؟ دکنی شهید صیدیه بیخارتمه بنم منفعت مغایر اولوردی .
 خطای علیهمده کی بر افترائی ده واقع فرصد ایدک عتبار تمام قبول ایدیم بسره
 قایم خلیفه کوسرهیم که اعتدال ویا استرقاب ایدهری ذرات بر آنده قضا ایدشده .
 خلفای اسود بنک ان بیو طریقه اولدن خلیفه عباس منصرف روانقی خاکدانلک
 ولی نستی اولک ابرسم غراسانی بی اعدام ایدیرد دبی ! همدون لر سیک او قدر سورگی
 جعفر برکی بی اعدام ایدر قضا علی ایدیک اقراسه ایدکی حکم ، بنم ریت یاشایه ایدون
 بماسد ریت ایدر سید ؟ بهر صید به مدحت یاشانلک تجاوز محققه - کوسیدان بولسید
 بر احوال شخص شطی آیدری - یالدا تدایر احیاطیه اتخاذ ایدر خطابه ایدیردیم . آدینه هیچ
 طوق غایبه عادت سنونی معاصر شخص ایدیم . نیتیردکی زندان عیدلریم و غیل یاشا رگی
 ایدر یارایان ذراتی ناصیهات مرفعه قند هیقادیم . بر شربت کر یاشا وراثت یاشا کی عالی
 ده صاحب هر ده استخدام ایدیم . قایم سولت مرگ غیل یاشا کی وارثه مقفرتلک ایدون
 ایدر سبب اولسه دکرل بر صمد اعظمی اعدام ایدیردکی قورعاله ریزی مضارنده کوسره
 غیبتی کوسدن سکترا افسانیه مستند بر بماسد دقدرد . هر قورلی محمد یاشانلک شهادتده
 مراد تالک مد خوار اولدنی ایدر اولدنی بیدری ؟ علمده موقوفی یاشا رقد سنده جم
 سلطان محمود مظفری یاشایه غیریغوا غلوه کوستردی

کتابخانه ملی
مارت ۱۳۲۲

برکون رعت یاشا ایچون یاز دقمی برره راها اوقیوچ ، بزوری سوزک سئوئر
کیمی بر دیم بر نطقا بانب بانوسی غصومنده جوی بر توده دوشتم .

الدردن وایرین صاف خط ایچون بر نطقا بانب بانوسی غصومنده جوی بر توده دوشتم .
کرمولر برکون برتون نطقا بانب بانوسی غصومنده جوی بر توده دوشتم .

بنم کی اوتوز برقدی عثمانلی دولتی اداره انجسه بر باد شاه کندیسی ایچون زهرکی
آجی بر حقیقت ده اولسه بنم کی برن ارنای وضع ایتلیر . شکر حسیه عون یاشانک
انطیارد ده یاز آلفینی جیدیم . بر دولت آدمی ، باشق بر دولته یاز آلبیرسه ، اونل
هذمتی ده کور و پور دیکده . دیک که حنتی علم سلطان عبدالعزیز خلصی و برادریم
سلطان سادک نخه بیضا لسی باکند حسیه عون یاشانک کیم دکل ، بر باشق دولته ده
خرصی قطبیه ایتی .

دها اول ده یاز دیم کی شکر حسیه عون یاشانک سلطان عبدالعزیز طرفنده
نشانری و رتبری آندره حکمتی اولده اسپارطیه نفی ایلکی زمانه سه یاز سوزی .
اونلک غنایری ، عورده مطر اداره سی خانه سده کندیس تبلیغ ایلرکجه متاشقینه
دوشسه و آندره آرونده برستی اولدینی دوستوزن اوکوره قادار کندیس بر واردات
مناسبه ایزه دیک ایچون عورده متاشق اولدی . اوتوزده (آه الله بردها فرصت کورسه
سه یاز حنتی جیدیم) دیک کی ایستیر هرقد .

حسیه عون یاشانک زیتیری اولدینی کی ، ایتیه قصورری ده واردی .
کندیس عورده کورده نیر ، بیتهری کیم نلک بیلیمکی قشند ایدی .

ای بر عسکر اولدینی قبول ایدیم . فقط انجیا طرقتی ، بوسه بوغانلنی ، غوری اول
کونور دولت آدمی ایدی . کورسه اهداف ایدیم - سوزکونر کونور دیک کی تاریک قدر
ناسی ایدی ، سوزکونر کیم دیک کی ضرورت و اطلال اسبابی ناسی سده آه ایزه غفنه
دوشدی . بونون حاله کیم بودر .

اسپارطیه مضایقه لی کونر کید دیک کی ، کوروست انجده اولدینی ایستیر برورن .
بیم کی عورده ده بزوری ایستدی . خله ایدیم که بوزورن کندیس آجیدی و یاز قلمری

دو شرف جبریتند قابل بود
 مذمت پادشاه و طرفدار لری، چو در غفلت او بودی، آنکیز را که گوید نوبت لوقه
 این گنبد، اوقد عرب تخم بر شد ای که، بوکا قاشی دوری زنده ایده اهان وطنه
 حله کشیدی، عرب مانع اولدی جغی آکادینو، بحار به حاضر لفظ با شد ادم.

حکمت و اخلاق کی برادر کافی و کوی، بخار و آتیه حیاتند با یلبوردی، اوردر
 بردن همده کوندر لردن صوره و نده خبر آله کوندر بعضاً کوندر مسند سی
 بعضاً اوردا کوندر نده، تغرافه اسمی بر بخار و واسطی قوندر نده باشند یعنی
 دوشیم، کوه فضایی کیم، بلخقادن بر شخص کوندر، آوی زاده دوقواری
 ایشک اربابی بر آرد، زسانک ان قونگی بر بر لردن کوندر ایله بر بخار و مرکز
 سرایه قوردم.

هرولان کنی همودری و اخلاق کی تغراف در کونری دکی، تغرافاند
 نوب خط کشیده اولدی، تغرافانی بو زاده دوقواری اوده ایلبوردی، کوندری جا
 غیدم و بزم آذرین آله ای کینه بود ایشی تک باشد بورون جه شکله
 آورده جه اولورسه کوندری بر بخار نشانی اید ای بی آینه ویرده کوندر
 کوه سرایه بر لک آیدی و اوج صنف بولدی کوندر کوندر دین
 ویرده با توری، آله ای کوندر صوره کون آتاقولی و کوندر اسم ایشک بللی باشی و کوندر
 کوندر با غلبه شیدی کنی باشند اوده اید جه قوندر تغراف مامور و کوندر
 صیقل و لاند بر صوره بخار و کافی تأسیه ایشی.

اوردر و کوندر شرفه کسان بی، ارم اینه آلبون بیه بالف
 اولدی بیدر بر، صوره اعظم ادم پادشاه، عسکر رفیع پادشاه، سرور ارم
 عبد الکیم نادر پادشاه، مجری ناظری رفیع پادشاه و طوینا شیر محمد پادشاه سرای
 دعوت ایدم و مجلس عیت مشوره حریبی تاسیس ایدم کوندری فقط نظر و
 محاله دین همودرم، کوندر دوام ایدر انشاه لردن صوره کوندر کوندر
 شوقری آدی : ۱- طبع اوردری ناظمی آله و کوندر همودری کوندر

حیقاچه اردن بر قوندرن باشد عبد الکیم نادر پادشاه کوندر جه
 ۲- تغراف خطی اید اوردر و بخار و کافی تأسیه ایدر کوندر

ایده هیچ بر افسوس بوقدی . فقط بن سرائین مجلسه یار دگی اولسی طرفدار ایدیم .
 مدحت یاش سرائی بکنده قوی استوردی . اوگون کوردیم که حال ملک ده بنم کی دوشمن
 بوزدن عیون کنون اولدنی کیزلیم .

برقده بار کمال کی بر آزار اها حسرت ییلمک ایرون جت ایدیم ناده لرک

آمان افندیز ، دیری . بوجلی مختلف عناصردن سیدانه کله ییت . هر شینک ایستی
 دوشمنک قدر کورننا ییت در تبارینی آلهه لاندرد . عشق ایستی هنرل شمعکده
 اتحاد انجده در . صاحب حقیت جناب الله ایسه سز یارلی سز . بر اختیار و قوه
 مجلس طوبیایه بر افتد سزاده ایسه مذرات ختام ایلد نطق انیل ده البته
 بر نقد یکنیز ده اولی حقیقت دولته ندر .
 نون خرقه دینی آلهه شدم . اعتداف ایدیم که وطنه در بر انسانی . ملک
 بقا سنی هر شینک فرقه کورننا یی . ناصل اولک ده بنی ختمک اسقاط ایدوب بر ایدم مراد
 بتدریج تحفه ییقدسه هرزه قایل یی اکلایم . بر ایدم سلطان مراد کندی کی ماسون
 اولدنی عیون ، بوقه بر ایدم هر شینک دها هر شینک قبول ایدیزه بر ایدیم در شینک
 حال نقد بر ایدیم .

برگون تاریخ کندی سنج نظر ، نون نظر دیرین کیم لرک نون ماسون
 اولدنی البته آراشدره جبه و اورنایه قریب قدر . بنم ختمک ایدک اوکره نیکه
 هرزه ماسون ماسوند . قینه ایسی (انقذیلرچی نه) منسوب .
 بر ایدم مادی بارم کورننا یی . بوبار ملک انسانی ، بوقه سیاسی
 اولدنی تاریخ البته اوکره نیکه .

داها اوکره سولیکیم کی کمال ییت ماغوسا به کیشی ، مبدلی
 کورننا یی لب و طهر و کندی قیامیم ایچوندر . بوقه عیون دها آغید
 هزاره دوجا . اولسی ایچاب ایدیزه کیدوب ایچوندر . ایستاولده
 خالص محوره لی ایدی . بوندر اطراف طوبیایه اولی نصیب ایدیزه
 آرنایند کلر کی سوره و اداره ایدیزه لرک . ننه کیم بر ایدم عیون ، نفی ایدیم
 زنده اولدنه ماسون کندی و ماغوسا به کیشی باشا شدر . بقا اولون
 منت و شتران افاده ایدن سکتورلی ییله اوراقی آرنایند محفوظدر . تحقیق ایدیزه
 البته بوندر . بوندر بوقه دینی عیون کندی به بیدرک . الله رحمت ایدم سکت .

هر يره قايسته ميقيم . مملکت من زبون تر کرده کونتر بيم شغفتن دکل . فقط
زبون تر کردن عطايدن غفتمينک قرباني اولدي . ايته او قدر .

بکتريني سرائي ۱۷ سات ۱۷۷۷

صاحب ايني کوندر باز يره زند دوام تيمکيزي ضرور و دوردي .
دوستونو بوم . وطنک زده دن زوبه طبعيني دوستونو بوم . اوج قطعه باجه
واس بر جهانکيت او سه نه ده بر آوج طويان حاله طوي . وائي کيت ؛
کيت اوليني بولسه آرخه نه ايته ياره ؛ وطن اکلن کيتدن صوره .
قوه يندر دولندن بربريد قايسترسن بکترم . بنون ايسم او ايدي و عثمانلنک
طالمن بولما ربوط کوروردم . او بکترينم کون طوي . فقط لکيرات که به تخدن
اوز افندي ريسه . او کدي اوزده ايندر ده عقل و بصيرتدن اوز افندي شدر .
قوه يندر بکترينم بيون فرست بردها اکر کيرمک اوزده عثمانلنک اکلن هيقدي
کند .

اوتوز بوقدر نه تخدن اوز افندي شمر ايجون باجه ايسم . بونک
ايجوندي . سلطانم کونترنده بعضي بيون دولنده تعويض و ريسه ايسم . بونک
ايجوندي . دستايي غلجه قياسه . نعليه دني هيقايد ريسه ايسم . بونک ايجوندي .
کريدي انگيزنه قايه ريسه ايجون يونان کماريسي کوزه ايسم ايسم بونک ايجوندي .
والاصل اوتوز بوقدر نه باجه ايسم ، نه ايسه ايسم ، و غرضي ده باکليشي
ساده ده بونک ايجوندي .

بوسري قوه يندر ايجيه صاحدوم . اغظايدن جي طيوري ايجون اکلنا هم
ان اعتماد ايتينم صده اغظايدن بيله آجما دم . چنگه تجربه ايدن اوردنم که
ايکي کيتنک بيلدي برشي هر اولفک هيقور . هاکولا بونک ايجوني دولته

بيلزسي . دويلامسي ازلدي . هاکولا ايجوني بويده برضتي زمانده و بصيرتده استعمال
ايتيدن قدرده خورقو حقمه کيدين بيون دولت اوله حقردی .

بوقنا هه زده ده و ناصن واصل اولدي ايجوني اکلنا بيلکتم ايجون تخنه
بيلکينم کونترده دنياي و مملکتني ناصن بولدي ايجوني بيلکينم کونترده .



Sultan Abdulhamid'in saraydaki yıllarındaki bu fotoğrafı



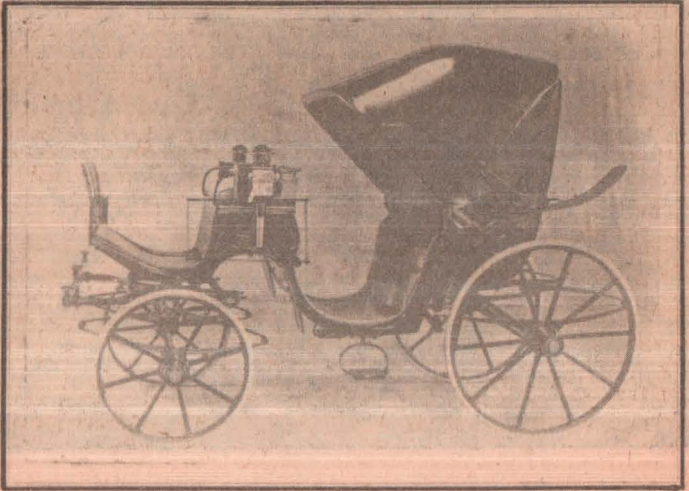
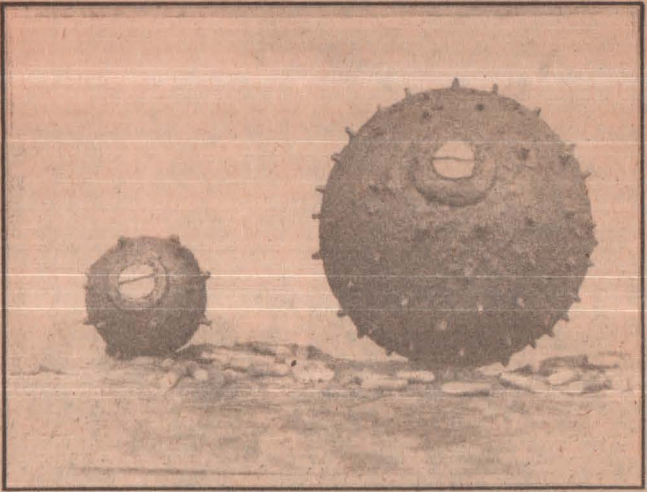
Sultan Abdulhamid'in tahta çıktığı günler.



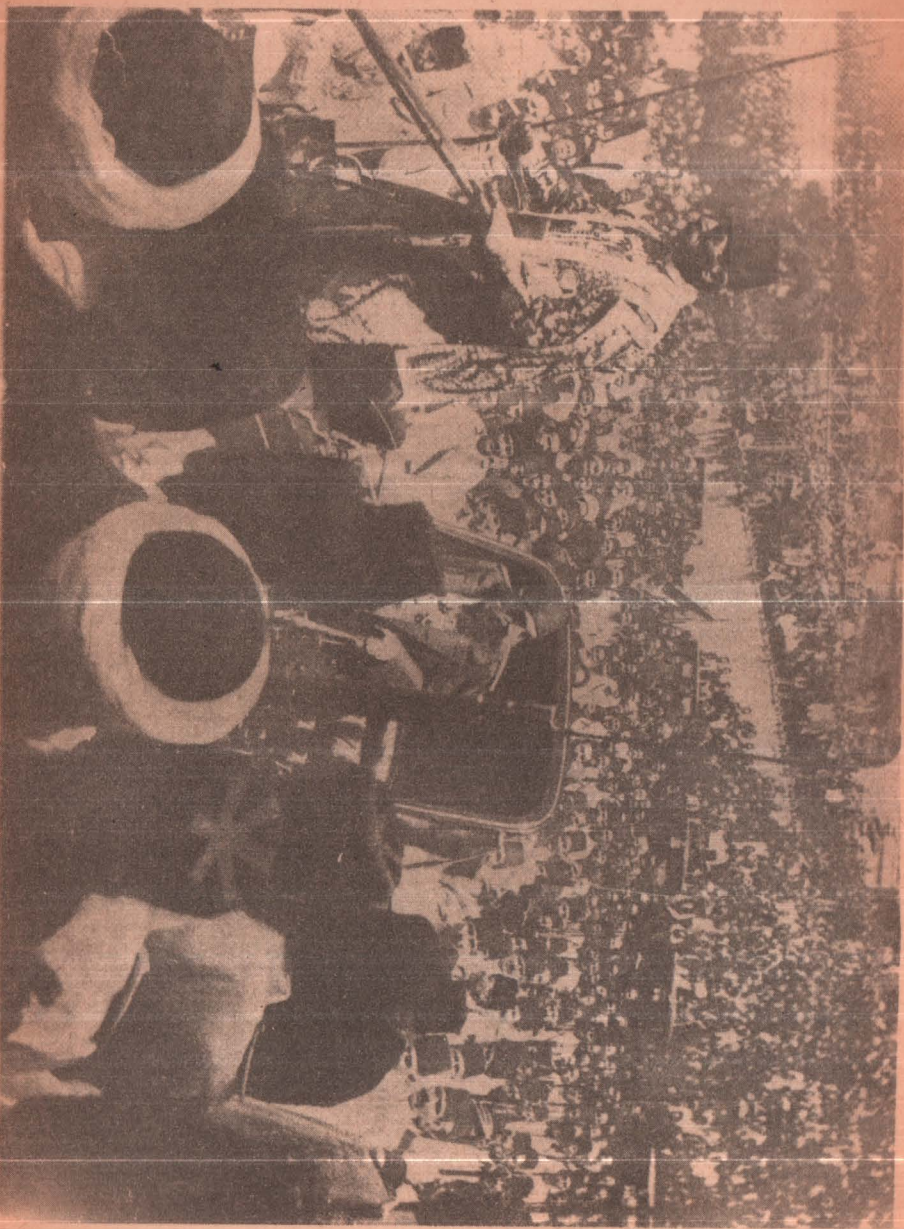
Sultan Abdülhamid'e tahtdan indirilmiş olduğu tebliğ ediliyor.



Sultan Abdülhamid'in Balkan devletleri delegelerini eşleri ile birlikte huzura kabul etmesi...



Ermeni komitecileri Sultan Abdulhamid'e bir cuma selamlığını da suikast düzenlemişlerdi. Bu suikastda kullanılan bombanın Serkildaryan otelinde bulunan eşi ile, suikast sırasında havaya uçan arabanın resmini yukarıda görüyorsunuz.



Sultan Abdulhamid bir cuma selamlığından Saray'a dönerken.

TERCÜMAN Gazetesinde yayınlanmas^ı YILIN OLAYI olan "Abdülhamid'in 'Hatıra Defteri"'ni belgeler, foto-kopiler ve fotoğraflarla ayrıca değerlendirerek sunuyoruz.

Yakın tarihimiz için verilmiş birçok hükümleri değiştirecek nitelikte olan bu hatıralar, tarihin karanlığından koparılmış ve ortaya konmuştur. Ancak bu kitap okunduktan sonradır ki, İkinci Abdülhamid, düşmanlarının söylediği gibi "Kızıl Sultan" mı, yoksa sevenlerinin ileri sürdükleri gibi "Ulu Hakan" mı, olduğuna okuyucular hüküm vereceklerdir.

İkinci Abdülhamid'in ifadesi, İsmet Bozdağ'ın kalemⁱ ile sadeleştirilmiş ve bugünkü Türkçeye aktarılmıştır. Ayrıca, hatıraların 30 yıl süren bir araştırmadan sonra, Leibzig'de nasıl ele geçirildiğinin meraklı hikâyesini ve belgeler, foto-kopiler ile fotoğrafları, kitabın ikinci bölümünde bulacaksınız.